ਚੌਥਾ ਅਧਿਆਇ

ਗਿਆਨ ਕਰਮ ਸਨਿਆਸ ਯੋਗ

4.01 ਸ਼ਲੋਕ :

੦ ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਉਵਾਚ *श्री भगवानुवाच*

इमम् विवस्वते योगम्, प्र-उक्तवान् अहम् अ-वि-अयम्। विवस्वान् मनवे प्र-आह, मनुः इक्ष्वाकवे अ-ब्रवीत्॥

ਇਮਮ੍ ਵਿਵਸ੍ਵਤੇ ਯੋਗਮ੍ ਪ੍ਰੋਕ੍ਤਵਾਨ੍ ਅਹਮ੍ ਅਵਿਅਯਮ੍।
ਵਿਵਸ੍ਵਾਨ੍ ਮਨਵੇ ਪ੍ਰਆਹ, ਮਨੁਹ ਇਕਸ਼ਵਾਕਵੇ ਅਬ੍ਰਵੀਤ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਉਵਾਚ : ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਇਮਮ੍ : ਇਹ। ਵਿਵਸ੍ਵਤੇ : ਵਿਵਾਸਵੱਤ ਨੂੰ। ਯੋਗਮ੍ : ਯੋਗਾ। ਪ੍ਰੋਕ੍ਤਵਾਨ੍ : ਸਿਖਾਇਆ। ਅਹਮ੍ : ਮੈਂ। ਅਵਿਅਯਮ੍ : ਜੋ ਤਬਾਹ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਵਿਵਸ੍ਵਾਨ੍ : ਵਿਵਾਸਵੱਤ। ਮਨਵੇ : ਮਨੂ ਨੂੰ। ਪ੍ਰਆਹ : ਸਿਖਾਇਆ। ਮਨੁਹ : ਮਨੂ। ਇਕਸਵਾਕਵੇ : ਇਕਸਵਾਕੋ ਨੂੰ। ਅਬ੍ਰਵੀਤ੍ : ਸਿਖਾਇਆ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਮੈਂ ਇਹ ਨਾਸ਼ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਵਿਦਿਆ (ਯੋਗ ਵਿਗਿਆਨ) ਦਾ ਗਿਆਨ ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਦੇਵ ਨੇ ਇਹ ਯੋਗ ਵਿਗਿਆਨ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਮਨੂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਇਆ। ਫੇਰ ਮਨੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਇਕਸਵਾਕੁਵੇ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਇਮ੍ਮ ਵਿਵਸ੍ਵਤੇ ਯੋਗ੍ਮ ਪ੍ਰਉਕਤਵਾਨ੍ ਅਹਮ੍ ਅਵਿਅਯਮ੍ = ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਯ ਮਨੁ ਤੇ ਇਕਸ਼ਵਾਕਵੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਇਹ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਮ ਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਮਮ੍ ਪਦ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰਵ ਪ੍ਰਕਰਣ ਤੇ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮ ਯੋਗ ਲੈਣਾ ਉਚਿਤ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ੦ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਸਾਂਖਯ = ਗਿਆਨ ਯੋਗ = ਕਰਮ ਯੋਗ ਨੂੰ ਫਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਯਥਾਰਥ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਧ੍ਯ = ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਤੇ ਸਾਧਨ = ਕਰਮ ਯੋਗ ਹੈ। ੦ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੋਕਸ਼ ਹੈ। ੦ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦਾ ਵਰਨਣ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈ, ਤੇ ਸਰਲ ਵੀ ਹੈ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਨਿਤ੍ਯ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਜੀਵਾਤਮਾ ਵੀ ਨਿਤ੍ਯ ਹੈ ਤੇ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਨਿਤ੍ਯ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਾਰਗ, ਯੋਗ ਮਾਰਗ, ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ, ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਵੀ ਨਿਤ੍ਯ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵਾਤਮਾ ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੋਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਜੀਵਾਤਮਾ ਅਨਿਤ੍ਯ ਕਿਰਿਆਵਾਂ, ਪਦਾਰਥ, ਘਟਨਾ ਆਦਿ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਧਰਤੀ ਦਾ ਇਕ ਕਣ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਧਰਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ਇੱਕ ਅੰਸ਼ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮੰਨਲੈਣ ਨਾਲ ਕਰਮ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ 'ਯੋਗ' ਨਿਤ੍ਯ ਯੋਗ ਆਪਣੇ ਲਈ ਹੋਵੇਗਾ, ਭਾਵ ਇਸ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ੦ ਵਿਵਸ੍ਵਤੇ ਯੋਗਮ੍ - ਪ੍ਰਉਕਤਵਾਨ੍ - ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਸਦਾ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ - ਸਦਾ ਕਰਮ - ਯੋਗੀ ਹੈ। ਸਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਪ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਵੀ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। (ਗੀਤਾ 3.19) ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ੦ ਇਸ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਸੂਰਜ ਸਭ ਤੋਂ ਆਦਿ ਹੈ। ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੂਰਜ ਹੈ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਹੈ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਸਭ ਦੇ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਹਨ ਤੇ ਕਰਮ ਯੋਗ ਵੀ ਅਨਾਦਿ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਏਥੇ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿ ਇਹ ਜੋ ਮੈਂ ਕਰਮਯੋਗ ਦੀ ਗੱਲ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਇਹਕੋਈ ਅੱਜ ਦੀ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਸੂਰਜ ਹੀ ਕਰਮਯੋਗ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ੦ ਉਂਜ ਵੀ ਜੋ ਸਰਬ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਨਮ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਤਪਨ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਕੇਵਲ ਸੂਰਜ ਹੈ। ੦ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਰਬ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਸੂਰਜ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋਈ, ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਲੋਕ ਦੀ। ਸਭ ਨੂੰ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ੦ ਸੂਰਜ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਦੇ ਨੇਤਰ ਹਨ। ਉਸ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਦੇ ਚੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੂਰਜ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਭਰਦਾ ਹੈ। ੦ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਜਗਤ ਦੀ ਆਤਮਾ ਭੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਨਾਰਾਇਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਤੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਪਦੇਸ਼ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਸੂਤਰਧਾਰ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਇੱਕ ਲੀਲ੍ਹਾ ਹੀ ਹੈ। ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਵੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਵਾਨ ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਵਿਵਸ੍ਵਾਨ੍ ਮਨਵੇ ਪ੍ਰਆਹ, ਮਨੁਹਇਕਸ਼ਵਾਕ ਵੇ ਅਬਰ੍ਵੀਤ੍ - ਕਰਮਯੋਗ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀਆਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਦਿਆ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀਆਂ, ਗ੍ਰਿਹਸਥ, ਵਾਨ-ਪ੍ਰਸਥ ਤੇ ਸੰਨਿਆਸ ਚਾਰਾਂ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼ਰਮ ਮੁੱਖ ਹੈ। ਏਸੇ ਆਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਬਾਕੀ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਰਹਿਕੇ ਸਾਧਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਆਸ਼ਰਮ ਬਦਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਸੂਰਜ ਮਨੁ ਇਕਸ਼ਵਾਕ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਵੀ ਕਰਮਯੋਗ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਆਪ ਖੁਦ ਭਗਵਾਨ ਤੇ ਅਰਜਨ ਵੀ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਮਯੋਗ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਲਈ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਅਰਜਨ, ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਹੈ। ਕਰਮ ਯੋਗ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿੱਦਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਸਦਉਪਯੋਗ ਕਰਮ ਯੋਗ ਹੈ। ਕਰਮ ਯੋਗ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਸੰਪਰਦਾਏ ਦੇ ਲੋਕ ਪਾਲਣ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਅਰਜਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਤੱਵ ਕਰ੍ਕਮ (ਯੁੱਧ) ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਲੜਨ ਨਾਲੋਂ ਸੰਨਿਆਸ ਲੈਣਾ ਉਚਿੱਤ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਭਗਵਾਨ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਮ ਯੋਗ

ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪੁਰਸ਼, ਕਰਮਯੋਗੀ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਦੇ ਅਰਥ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕਰਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕਰਮ - ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ - ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਫਲ ਤਾਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਦੇਸ਼ ਨਿਤ੍ਯ ਹੈ। ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਹਜ-ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਰਬੋਤਮ ਸ਼ਕਤੀ। ਵਿਵਸ੍ਵਤੇ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਹੈ। ਯੋਗ ਅਜਿਹਾ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵ ਦੇ ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਵਿਵਸਵਾਨ ਸੂਰਜ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਮਨਵੇ ਨੂੰ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਪਿਤਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੂ ਵੀ ਏਸੇ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਿਆਨ ਜੋ ਨਿੱਤ ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋ ਕੇ ਉਪਯੋਗੀ ਬਣਦਾ ਹੋਵੇ। ਯੋਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ। ਯੋਗ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਯੋਗ-ਅਭਿਆਸ ਸਦੀਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਧੀ ਹੈ। ਸਦਾ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੈ। ਸਦਾ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਮਨੂੰ ਜੀਵ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਉਸਾਰੂ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਬਖ਼ਸ਼ਦਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਨਿਯਮ ਘੜਨ ਵਾਲਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਦੇਵਤਾ ਜਾਂ ਹੁਕਮਰਾਣ ਰਾਜਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗ ਵਿਗਿਆਨ ਸਿੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ, ਸਹਿਜਮਈ ਤੇ ਉਸਾਰੂ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਸਮੱਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯੋਗ ਇੱਕ ਅਤਿ ਉੱਚਤਮ ਬੌਧਿਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਦਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਹੱਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਯੋਗ ਕੁੱਲ ਕਾਇਨਾਤ, ਕੁੱਲ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਵਿਦਿਆ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਗ੍ਰਹਨਖੱਤਰਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗ੍ਰਹਿ ਨਖੱਤਰਾਂ ਦਾ ਸੂਰਜ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਣਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ (ਯੋਗ) ਹੈ। ਇਹ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੱਚ ਹੈ। ਅਟੱਲ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਕਾਰਜ ਸਦੀਵੀ ਹਨ, ਦੈਵੀ ਹਨ। ਸੂਰਜ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰਹਾਂ ਨਖੱਤਰਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਵਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਰਖਿਅਕ ਹੈ। ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਖ਼ਤਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਜਨਮ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਉਪਯੋਗੀ ਬਣ ਕੇ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤੱਥ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ। ਯੋਗ ਵਿਦਿਆ ਸਨਾਤਨ ਹੈ। ਮਨੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਪਿਤਾਮਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਯੋਗ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਸਨਾਤਨ ਸੰਕਲਪ ਸੰਬੰਧੀ ਖੋਜੀਆਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਕਲਯੁਗ ਦੇ ਲਗਭਗ 432000 ਸਾਲ, ਦੁਆਪਰ ਯੁਗ ਦੇ 800,000 ਸਾਲ, ਤ੍ਰੇਤਾ ਯੁਗ ਦੇ 1,200,000 ਸਾਲ ਭਾਵ 2,005,000 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਮਨੂ ਨੇ ਧਰਤੀ ਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਰਾਜਾ ਇਕ੍ਸ਼ਵਾਕਵੇ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿੱਦਿਆ ਸਿਖਾਈ ਸੀ, ਮਨੂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ 305300000 ਸਾਲ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 120,400,000 ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੂੰ ਦੇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੀਤਾ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੀਤਾ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾਂ 120400,000 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਨੂ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੀਤਾ ਉਪਦੇਸ਼ (ਯੋਗ ਦਰਸ਼ਨ) ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਵਿਵਸਵਾਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹੋ ਗੀਤਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੁੜ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਦਰਸ਼ਨ ਦੈਵੀ, ਅਲੌਕਿਕ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਮਿਲਾਵਟ ਨਹੀਂ। ਗੀਤਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸੂਰਜ ਦੇਵ ਨੂੰ, ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਨੇ ਮਨੂ ਨੂੰ, ਮਨੂ ਦੇਵ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਇਕਸ਼ਵਾਕੂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਤੀ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅੱਟਲ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਤਮ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੁੱਚੇ ਨਖੱਤਰਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਬੇਪਨਾਹ ਸ਼ਕਤੀ (ਗਰਮੀ) ਹੈ। ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅੱਖ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਓਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਆਪਣੀ ਧੁਰੀ ਦੁਆਲੇ ਆਪ ਵੀ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ, ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਨਖੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਘੁਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਭੂ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਮੌਲਦੀ ਹੈ। ਅੱਗ ਪਾਣੀ ਹਵਾ, ਤੇ ਹੋਰ ਭੌਤਿਕ ਪਦਾਰਥ ਮੌਲਦੇ ਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਵਸਤੂ ਜਨਮ, ਵਿਕਾਸ ਕ੍ਰਮ ਤੇ ਮਰਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਯੋਗ ਪ੍ਰਭੂ ਲੀਲ੍ਹਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਵਧੀਆ ਗਿਆਨ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.02 ਸ਼ਲੋਕ :

एवम् परम्परा-प्राप्तम्, इमम् राज-ऋषय: विदु:। स: कालेन इह महता, योग: नश्-त: परम्-तप॥

ਏਵਮ੍ ਪਰਮ੍ਪਰਾ ਪ੍ਰਾਪ੍ਤਮ੍, ਇਮਮ੍ ਰਾਜ ਰਿਸ਼ੀਯਹ ਵਿਦੁਹ।
ਸਹ ਕਾਲੇਨ ਏਹਾ ਮਹਤਾ, ਯੋਗਹ ਨਸ਼੍ਤਹ ਪਰਮ੍ ਤਪ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਏਵਮ੍ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਪਰਮ੍ਪਰਾ ਪ੍ਰਾਪ੍ਤਮ : ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉੱਤਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨਾ। ਇਮਮ੍ : ਇਹ। ਰਾਜ ਰਿਸ਼ੀਯਹ : ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਸੰਤ ਰਿਸ਼ੀ ਰਾਜਾ। ਵਿਦੁਹ : ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਸਹ : ਇਹ। ਕਾਲੇਨ : ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੰਘ ਜਾਣ ਨਾਲ। ਏਹਾ : ਇਹ ਸੰਸਾਰ, ਏਥੇ। ਮਹਤਾ : ਵੱਡੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ। ਯੋਗਹ : ਯੋਗਾ। ਨਸ਼੍ਤਹ : ਤਬਾਹ ਹੋਏ। ਪਰਮ੍ਤਪ : ਹੇ ਪਰਮਤਪਾ - ਹੇ ਅਰਜਨ! ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਪਰਮਤਪਾ ਅਰਜਨ! ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਗਿਆਨ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉੱਤਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਵਾਉਣ ਨਾਲ ਰਾਜ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਲਿਆ। ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਯੋਗ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ਟ (ਅਲੋਪ) ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਰਾਜਰਿਸ਼ੀ = ਜੋ ਰਾਜਾ ਵੀ ਹੈ 'ਰਿਸ਼ੀ ਵੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਰਿਸ਼ੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਆਦਿ ਦਾ ਉਪ ਲੱਛਣ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਲੋਕ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਰਿਸ਼ੀ ਲੋਕ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ੦ ਏਵਮ੍ ਪਰੰਪਰਾ ਪ੍ਰਾਪ੍ਤਮ੍ ਇਮਮ੍ ਰਾਜਰਿਸ਼ੀ ਯਹ ਵਿਦੁਹ - ਸੂਰਜ ਮਨੂ ਇਕਸ਼ਵਕੁ ਆਦਿ ਨੇ ਕਰਮ ਯੋਗ ਨੂੰ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਆਚਰਣ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪਰਜਾ ਨਾਲ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ। ਤੇ ਇੰਜ ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਚੱਲੀ। ਕਰਮ ਯੋਗ ਦੀ ਇਸ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮਾਜ ਪਿੰਡ ਆਦਿ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਰਾਜ ਤੇ ਰਾਜ-ਭੋਗਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਜਾ ਦਾ ਹਿੱਤ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਪਰਜਾ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ੦ ਸਹ ਕਾਲੇਨ, ਇਹ ਮਹਤਾ ਯੋਗਹ ਨਸ਼੍ਤਹ ਪਰਮ੍ਤਪ - ੦ ਪਰਮ੍ਤਪ - ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਤਪਾਉਣ/ਹਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਥਵਾ ਜਿਤ ਇੰਦਰ੍ਯ - ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਯੋਗ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ। ੦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਿਤ੍ਯ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜੋ ਸਾਧਨ ਕਰਮਯੋਗ ਗਿਆਨਯੋਗ, ਭਗਤੀਯੋਗ ਆਦਿ ਜੋ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਨਿਤ੍ਯ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਦੇ ਵੀ ਅਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਏਥੇ ਨਸ਼ਟ੍

ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਲੁਪਤ ਅਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਹੀ ਹੈ, ਅਭਾਵ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ। ੦ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਅਵਿਅਯਮ੍ ਅਰਥਾਤ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਏਥੇ ਨਸ਼ਟ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦਾ ਅਭਾਵ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਰੋਧ ਉਤਪਨ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਜੇ ਕਰਮ ਯੋਗ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅਭਾਵ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ ? ਜੇ ਅਭਾਵ ਹੈ ਤਾਂ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਕਿਵੇਂ ? ਜੇ ਅਭਾਵ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁੜ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਏਥੇ ਇਹ ਨਸ਼ਟ੍ ਪਦਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦੇ ਤੱਤਵ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਤੱਤਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਚਰਣ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਅਭਾਵ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦਾ ਆਚਰਣ ਲੁਪਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕਰਨਾ) ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾਏ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯੋਗ (ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਆਦਿ) ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਕਰਮ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਰਨੇ ਹੀ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਲੁਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਹੋਣ ਨਾਲ ਯੋਗ ਹੀ ਲੁਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਪਦਾਰਥ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਣ, ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ੦ ਕਰਮ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਯੋਗ ਆਪਣੇ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਯੋਗ ਵਸਤੇ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਕਿ ਇਹ ਕਰਮ, ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੋਵੇਗਾ ਇਹੋ ਹੀ ਯੋਗ ਦਾ ਲੁਪਤ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਗੀਤਾ-ਦਰਸ਼ਨ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਾਧਕ ਦ੍ਰਿੜ ਸੰਕਲਪੀ, ਸਹਜ-ਆਤਮਕ, ਗਿਆਨੀ, ਬੋਧੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਪੁਰਸ਼ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਦੁਸ਼ਟ-ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਰਾਖਸ਼ ਦਾਨਵ ਦੈਂਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਜੋ ਪੁਰਸ਼ ਗੀਤਾ-ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਫਰਜ਼, ਇਸ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਕਰਨ, ਲੋਕ ਮਾਨਸ ਤੱਕ ਸੰਚਾਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਸਹੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਇਹ ਗਿਆਨ ਉੱਤਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਖੁਦ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਸ਼ਨ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਇੱਕ ਵਰਦਾਨ ਹੈ, ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤਨ ਮਨ ਆਤਮਾ ਦੇ ਸਿਰਜਨਾਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਬਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਉੱਚਤਮ ਰਵਾਇਤਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉੱਤਮ ਯੋਗ ਬੌਧਿਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਭਾਵ ਕਾਰਨ ਗੀਤਾ-ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਉੱਤਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪਰੰਪਰਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ, ਸੋਚਣ ਵਿਚਾਰਨ ਤੇ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦੀ ਤੌਫ਼ੀਕ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਵਧਾ ਲੈਣੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਗਿਆਨ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਯੋਗ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਦਾ ਤਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਇਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕੁੱਖ ਵਿੱਚ ਲੁਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.03 ਸ਼ਲੋਕ :

सः एव अयम् मया ते अद्य, योगः प्र-उक्तः पुरा-तनः। भक्तः अस्-सि मे सखा च इति, रहस्यम् हि एतत् उत्तमम्॥

ਸਹ ਏਵ ਅਯਮ੍ ਮਯਾ ਤੇ ਅਧ੍ਯ, ਯੋਗਹ ਪ੍ਰੋਕ੍ਤਹ ਪੁਰਾਤਨਹ।
ਭਕ੍ਤਹ ਅਸ੍ਸਿ ਮ੍ੇ ਸਖਾ ਚਇਤਿ, ਰਹਸ੍ਯਮ੍ ਹਿ ਏਤਤ੍ ਓਤਤਮਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸਹ : ਉਹ। ਏਵ : ਵੀ। ਅਯਮ੍ : ਇਹ। ਮਯਾ : ਮੇਰੇ ਰਾਹੀਂ। ਤੇ : ਤੁਹਾਨੂੰ। ਅਧ੍ਯ੍ : ਅੱਜ। ਯੋਗਹ : ਯੋਗ। ਪ੍ਰੋਕ੍ਤਹ : ਸਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨਹ : ਪੁਰਾਤਨ। ਭਕ੍ਤਹ : ਭਗਤ। ਅਸ੍ਸਿ : ਤੁਹਾਡਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਹੋ। ਮ੍ੇ : ਮੇਰਾ। ਸਖਾ : ਦੋਸਤ ਮਿੱਤਰ। ਚ : ਭੀ। ਇਤਿ : ਇਸ ਲਈ। ਰਹਸ੍ਯਮ੍ : ਰਹੱਸ, ਭੇਦ, ਲਕੋ। ਹਿ : ਯਕੀਨਨ (ਲਈ)। ਏਤਤ੍ : ਇਹ। ਓਤਤਮਮ੍ : ਵਧੀਆ ਉੱਤਮ, ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਓਹੋ ਹੀ ਸਨਾਤਨੀ ਯੋਗ ਗਿਆਨ, ਅੱਜ ਤੈਨੂੰ, ਮੈਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਵੀ ਏਂ। ਮੇਰਾ ਭਗਤ ਵੀ ਏਂ। ਇਹ ਰਹੱਸ ਸੱਚਮੁੱਚ ਅਤਿ ਉੱਤਮ ਹੈ। (ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।)

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਭਗਤਹ ਅਸ੍ਸਿ ਮੇ ਸਖਾ ਚਇਤਿ = ਅਰਜਨ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਸਖਾ (ਮਿੱਤਰ) ਤੇ ਭਗਤ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਦਾਸ ਨਵੇਂ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਆਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਥਵਾ ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਅਰਜਨ ਹੁਣ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਅਰਜਨ – ਮਨ ਤੋਂ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਪਾਸੋਂ ਉਸ ਦੀ ਅਸਤਰ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨਾਲ ਸੁਸਜਿੱਤ ਨਾਰਾਇਣੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਥਾਂ ਕੇਵਲ 'ਭਗਵਾਨ' ਨੂੰ ਸਾਰਥੀ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ੦ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। (ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਹੈ) ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹੀ ਭਗਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਸਹ ਏਵ ਅਯਮ੍ ਮਯਾ ਤੇ ਅਧ੍ਯ੍ – ਯੋਗਹ ਪ੍ਰੋਕਤਹ ਪੁਰਾਤਨਹ – ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮਯੋਗ ਸੰਬੰਧੀ ਜੋ ਕੁੱਝ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਪੂਰਣ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਤਿ ਜੋ ਕਰਮ ਯੋਗ ਕਿਹਾ ਸੀ ਉਹੋ ਹੀ ਅੱਜ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਇਹ ਯੋਗ ਅਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਵੀ ਅਪ੍ਰਗਟ ਹੀ ਸਾਂ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਅਵਤਾਰ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਤੇ ਯੋਗ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਕਰਮਯੋਗ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਕਰਮਯੋਗ ਮੁਕਤੀ ਸਾਧਨ ਹੈ। ੦ ਰਹਸ੍ਯਮ੍ ਹਿ ਏਤਤ੍ ਉੱਤਮਮ੍ = ਜਿਵੇਂ 18.66 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ 'ਤੂ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਆ ਜਾ – ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸੰਪੂਰਣ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗਾ' ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਥੇ ਉੱਤਮ ਰਹੱਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ 'ਕਿ ਮੈਂ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਹੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।' ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਸਾਰਥੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਰਜਨ ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਭਗਤ ਹੈ ਤੇ ਮਿੱਤਰ ਹੈ। ੦ ਰਹੱਸ – ਭਗਵਾਨ ਏਥੇ ਰਹੱਸਮਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਕ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲ ਹੀ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਆਦਿ ਉਪਚੇਸ਼ਟਾ ਕਹਿ ਕੇ ਭਗਵਾਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ' ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਵਾਨ ਮਨੁੱਖ ਅਵਤਾਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭੀ ਅਰਜਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣਾ ਈਸ਼ਵਰ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਗੱਲ ਛੁਪਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਉਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਹੋ ਹੀ ਉੱਤਮ ਰਹੱਸ ਹੈ। ੦ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਨੂੰ ਵੀ ਉੱਤਮ-ਰਹੱਸ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਜੀਵ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ – ਉਹੋ ਹੀ ਉੱਤਮ ਰਹੱਸ ਹੈ ੦ ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਰਹੱਸ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਹਨ 1. ਮੇਰਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਮੇਰਾ ਸਰੂਪ ਸਤ੍ (ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ) ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਕੁੱਝ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਅਸਤ੍ ਹੈ (ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ) ਫਿਰ ਅਸਤ੍ ਮੇਰਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। 2. ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਕਿ ਸਤ੍ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕਮੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਫਿਰ ਕਿਸ ਵਸਤੂ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। 3. ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਵੈ ਅੰਦਰ ਚੇਤਨ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੈ। ਅਤੇ ਕਰਮ ਜੜ੍ਹ ਹੈ। ਸਵ੍ਯੰਨਿਤ੍ ਨਿਰੰਤਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਰਮ ਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਸੰਗ ਅੰਦਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਰਮ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਤੇ ਯੋਗ ਆਪਣੇ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਯੋਗ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਯੋਗ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਦ ਕਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਸੰਸਾਰ ਵੱਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਕਾਰਨ ਕਿ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ਮਨ, ਬੁੱਧੀ ਪਦਾਰਥ ਧਨ ਸੰਪਤੀ, ਜੋ ਕੁੱਝ ਸਾਡਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅਭਿੰਨ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ੦ ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸੂਰਜ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਚੇਤਨ ਦਾ, (ਆਪਣੇ ਖ਼ੁਦ ਦਾ) ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ੦ ਕਰਮਯੋਗ ਦੇ ਠੀਕ ਪਾਲਣ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਮਯੋਗੀ ਨੂੰ ਭਗਤੀਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ੦ ਅੱਜ ਤੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲਵੋ ਕਿ ਆਉਣ ਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਚਿੰਤਾ ਸ਼ੋਕ ਕਰਨਾ ਗ਼ਲਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਗ਼ਲਤੀ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ। ਇੰਜ ਚਿੰਤਾ ਮਿਟ ਜਾਵੇਗੀ। ੦ ਜਨਮ, ਨਵੇਂ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਜਨਮ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਮੌਤ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਕੁੱਝ ਵਿਅਕਤੀ ਸੰਤ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਭਗਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਸਭ ਨੂੰ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਗਿਆਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਬੁੱਧੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਮਰੱਥਾ ਗਿਆਨ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਦਾਨਵ ਦੈਂਤ, ਮੰਦ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਦੁਸ਼ਟ ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਕਿਵੇਂ ਉੱਚਤਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਪਰਖ ਪੜਚੋਲ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਜਨ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਯੋਧਾ ਸੂਰਬੀਰ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ, ਬਲਕਿ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਦ੍ਰਿੜ ਸੰਕਲਪੀ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਪੁਰਸ਼ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਯੋਗ ਵਿਗਿਆਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਵਿਗਿਆਨ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੇ ਕ੍ਰਿਆਤਮਕ ਰੂਪ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਵੀ ਹੈ। ਗਿਆਨ, ਗੁਰੂ-ਸ਼ਰਧਾ, ਹਲੀਮੀ, ਅਤੇ ਨਿਰਮਤਾ, ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਰਜਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੁਣ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਏਸੇ ਲਈ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ, ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਇਹ ਗਿਆਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਯੋਗ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਰਹੱਸਮਈ ਗਿਆਨ ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਇਸ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੇ ਤੇ ਫੇਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਕੇ – ਇਸ ਗਿਆਨ ਦੀ ਚਮਤਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰੇ। ਅਰਜਨ ਇੰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਅਰਜਨ ਯੋਗ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਲਵੇ, ਇਹ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਯਾਸ ਹੈ। ਪ੍ਰਯਾਸ ਤੋਂ ਸਰ੍ਯਾਸ ਤੱਕ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਵਾਨ ਅਰਜਨ ਦੀ ਉਂਗਲ ਫੜ ਕੇ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

4.04 ਸ਼ਲੋਕ :

੦ ਅਰਜੁਨ ਓਵਾਚ *अर्जुन उवाच*

अ-परम भवत: जन्म, परम् जन्म विवस्वत:। कथम् एतत् वि-जा-नीयाम्, त्वम् आदौ प्र-उक्तावान् इति॥

ਅਪਰਮ੍ ਭਵਤਹ ਜਨ੍ਮ, ਪਰਮ੍ ਜਨ੍ਮ ਵਿਵਸ੍ਵਤਹ।

ਕਥਮ੍ ਏਤਤ੍ ਵਿਜਾ ਨੀਯਾਮ੍, ਤ੍ਵਮ੍ ਆਦੌ ਪ੍ਰੋਕ੍ਤਵਾਨ੍ ਇਤਿ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਰ੍ਜੁਨ ਓਵਾਚ : ਅਰਜਨ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਅਪਰਮ੍ ਭਵਤਹ : ਛੋਟਾ, ਤੇਰਾ। ਜਨ੍ਮ : ਜਨਮ। ਪਰਮ੍ : ਪਹਿਲੇ। ਜਨ੍ਮ : ਜਨਮ। ਵਿਵਸ੍ਵਤਹ : ਵਿਵਸ੍ਵਤ ਦਾ। ਕਥਮ੍ : ਕਿਵੇਂ। ਏਤਤ੍ : ਇਹ। ਵਿਜਾਨੀਯਾਮ੍ : ਕੀ ਮੈਂ ਸਮਝਾਂਗਾ ਵੀ। ਤਵਮ੍ : ਤੇਰਾ। ਆਦੌ : ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ। ਪ੍ਰੋਕ੍ਤਵਾਨ : ਸਿਖਾਇਆ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਅਰਜਨ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਦਾ ਜਨਮ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਆਪਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਸੂਰਜ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਯੋਗ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਸੀ ? ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਹੀ ?

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਪਰਮ੍ ਭਵਤਹ ਜਨਮ ਪਰਮ੍ ਜਨ੍ਮ ਵਿਵਸ੍ਵਤਹ – 'ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਤਾਂ ਅਜੇ ਕੁੱਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼੍ਰੀ ਵਾਸੁਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਸੂਰਜ ਦਾ ਜਨਮ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ 'ਕਰਮ ਯੋਗੀ' ਆਖਿਆ ਹੈ ?" ਅਰਜਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ੰਕਾ ਹੈ। ਪਰ ਤਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਜਿਗਿਆਸਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮੱਰਥ ਹਨ। ੦ ਕਥਮ੍ ਏਤਤ੍ ਵਿਜਾ ਨੀਯਾਮ੍ ਤਵ੍ਮ ਆਦੌਂ ਪ੍ਰੋਕਤਵਾਨ੍ ਇਤਿ – ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨਾ ? ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸੂਰਜ ਵੰਸ਼ ਦੀ (ਮਨੁ, ਇਕਸਵਾਕ) ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪੀਹੜੀਆਂ ਲੰਘ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਿਵੇਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ? ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਅਰਜਨ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤ ਹੈ, ਸਭ ਕੁੱਝ ਜਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਸ ਵਾਂਗ ਹੋਰ ਜੀਵਾਤਮਾਵਾਂ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਤੱਵਤਾ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪ ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮੇ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਾਵੇਂ ਏਸ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਦੇਵਕੀ ਪੁੱਤਰ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਜੋ ਏਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੁਤੱਵ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਯੁੱਗਾਂ ਯੁਗਾਂ ਤੋਂ ਸਦੀਵੀ ਅਜਨਮੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹਨ, ਦੈਵੀ ਹਨ, ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਨ, ਪਰਤਾਪੀ ਹਨ। ਗਿਆਨਵੇਤਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਯੋਧਾ ਹਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਾਲੇ, ਅਮਰ ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

4.05 ਸ਼ਲੋਕ :

ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਉਵਾਚ : *श्री भगवानुवाच*

बहूनि मे वि-अति-इतानि, जन्मानि तव च अर्जुन। तानि अहम् वेद सर्वाणि, न त्वम् वेत्थ परम्-तप॥

ਬਹੂਨਿ ਮੇ ਵਿਅਤਿ ਇਤਾਨਿ, ਜਨ੍ਮਾਨਿ ਤਵ ਚ ਅਰ੍ਜੁਨ।
ਤਾਨਿ ਅਹਮ੍ ਵੇਦ ਸਰ੍ਵਾਣਿ, ਨ ਤ੍ਵਮ੍ ਵੇਤ੍ਥ ਪਰਮ੍ ਤਪ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਉਵਾਚ : ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਬਹੂਨਿ : ਬਹੁਤ। ਮੇ : ਮੇਰਾ। ਵਿਅਤਿ ਇਤਾਨਿ : ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਜਨ੍ਮਾਨਿ : ਜਨਮ (ਵਧੇਰੇ)। ਤਵ : ਤੁਹਾਡੇ। ਚ : ਅਤੇ। : ਅਰ੍ਜੁਨ : ਹੇ ਅਰਜਨ। ਤਾਨਿ : ਉਹ ਸਾਰੇ। ਅਹਮ੍ : ਮੈਂ। ਵੇਦ : ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਸਰ੍ਵਾਣਿ : ਸਾਰੇ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਤ੍ਵਮ੍ : ਤੁਹਾਡੇ। ਵੇਤ੍ਥ : ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਪਰਮ੍ਤਪ : ਹੇ ਪਰਾਣਤਪਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਹੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਪਾ ਅਰਜਨ! ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜਨਮ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜਨਮਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਜਦ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ।'

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਬਹੂਨਿ ਮੇ ਵਿਅਤਿਇਤਾਨਿ ਜਨ੍ਮਾਨਿ ਤਵ ਚ ਅਰ੍ਜੁਨ = ਤੀਜੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਖਾ (ਮਿੱਤਰ) ਕਿਹਾ ਸੀ, ਨਾਲੇ ਭਗਤ ਵੀ। ਇਸ ਲਈ ਚੌਥੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਅਰਜਨ ਨਿਰਸੰਕੋਚ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਰਜਨ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਜਨਮ ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਜਗਿਆਸਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸਰੋਤਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਤਰ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, 'ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਤੇਰੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜਨਮ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਅਗਲੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਹੈ ਤੇ ਤੇਰਾ ਜਨਮ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਤੇ ਤੇਰੇ ਜਨਮ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਵੱਖਰੀ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਨ।" 2.12 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ (ਭਗਵਾਨ) ਤੇ ਤੂ (ਰਾਜਾ ਲੋਕ) ਜੀਵ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੇ। ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੋਵੇਂ ਅਨਾਦਿ ਤੇ ਨਿਤ੍ਯ ਹਨ। ੦ ਤਾਨਿ ਅਹਮ੍ ਵੇਦ ਸਰ੍ਵਾਣਿ ਨ ਤ੍ਵਮ੍ ਵੇਤ੍ਥ ਪਰਮ੍ਤਪ = ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਜਾਤੀ ਸ੍ਮਰ ਜੀਵ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵ ਜਨਮਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਯੁੰਜਾਨ ਯੋਗੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਧਨ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਰਤੀ ਲਾ ਕੇ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਯੋਗੀ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਜਨਮਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਜਨਮਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਤਾਂ ਯੁਕਤ ਯੋਗੀ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਧਨਾ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਸਿੱਧ ਤੇ ਨਿਤ੍ਯ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਧਨਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਨਾ ਬਿਰਤੀ ਲਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਜਨਮਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਜਾਣਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਆਖੰਡ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭੂਤ ਵਰਤਮਾਨ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। (7.26) ਭਗਵਾਨ ਹਰ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹਰ ਥਾਂ ਹਰ ਵਸਤੂ ਵਿਅਕਤੀ ਜੀਵ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜੀਵਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ('ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ' ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਇਸ ਵਚਨ ਤੋਂ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਨੰਦ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਹਾਂ। ਭਗਵਾਨ ਸਾਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਈਏ, ਅਸੀਂ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਹਾਂ।) ੦ ਜਨਮਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣਨ ਨਾਲ ਮੂਲ ਹਿੱਤ ਹੈ - ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਹੋਣਾ। ਏਸੇ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅਰਜਨ ਦੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਵੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਮੋਹ ਜਾਂ ਮਹੱਤਵ ਸੀ। ਅਰਜਨ ਰਾਜ ਭੋਗ ਸੁੱਖ ਸ਼ੋਭਾ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਕ੍ਰਿਆ ਪਦਾਰਥ ਸਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਤੇ ਅਸਤ੍ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਘਾਟ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਭਾਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਮਨਾ ਕਦੇ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ੦ ਸੰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਛਿਪੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਤਿੰਨ ਮੌਕਿਆਂ ਉੱਪਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਜਦ ਕੋਈ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਹ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਕਰੇ। ੦ ਜਦ ਕਿਸੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇ। ੦ ਜਦ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ, ਆਪਣਾ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਰੀਰ ਛੱਡ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜੋ ਦੈਵੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਵਿਅਕਤਿੱਤਵ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ, ਪਰਮ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਹੈ। ਸਵੈ ਸਿਰਜਕ ਹੈ। ਕਾਲ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੀ ਕੈਦ 'ਚੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਅਮਰ ਆਤਮਾ ਹੈ। ਪਰ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜੀਵ, ਜਨਮ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕਰਮ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਜਨਮ ਸਮਾਚਾਰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਰਜਨ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਪਰ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਰੂਪ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਸਦੀਵੀ ਬੰਧਨ ਮੁਕਤ, ਪਵਿੱਤਰ ਨਿਰਮਲ, ਹਰ ਥਾਂ ਹਰ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸਥਾਈ ਸ਼ਕਤੀ ਹਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁੱਝ ਯਾਦ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਮਨ ਚੇਤਨ ਹੈ, ਬੁੱਧੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਹੈ। ਆਪ ਜਗਤ ਪਾਸਾਰੇ ਦਾ ਭੇਤ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਸਦਾ ਸੱਚ ਦਾ ਨੰਦ ਸਤਿਰੂਪ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, 'ਅਵਤਾਰ, ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਰੂਪ ਹਨ। ਸਤਿ ਚਿੱਤ ਆਨੰਦ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ, ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਥਾਂ ਲਹਿਰ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਲਹਿਰ ਹੋਰ ਥਾਂ ਉੱਠਦੀ ਹੈ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਈਸਾ ਮਸੀਹ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।'

✪ ✪ ✪

4.06 ਸ਼ਲੋਕ :

अ-ज: अपि सन् अ-वि-अय-आत्मा, भूतानाम् ईश्-वर: अपि सन्।
प्र-कृ-तिम् स्वाम् अधि-स्था-य, सम्-भवामि आत्म-मायया॥

ਅਜਹ ਅਪਿ ਸਨ੍ ਅਵਿਅਯ ਆਤ੍ਮਾ, ਭੂਤਾਨਾਮ੍ ਇਸ਼੍ਵਰਹ ਅਪਿ ਸਨ੍।
ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਮ੍ ਸ੍ਵਾਮ੍ ਅਧਿ ਸ੍ਥਾ-ਯ ਸਮ੍ ਭਵਾਮਿ ਆਤ੍ਮ ਮਾਯਯਾ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਜਹ : ਜੋ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਸਨ੍ : ਜੀਵ। ਅਵਿਅਯ : ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤਬਾਹ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਖਰਾਬ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਆਤ੍ਮਾ : ਆਤਮਾ, ਰੂਹ। ਭੂਤਾਨਾਮ੍ : ਉਹ ਸਾਰੇ ਜੋ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਈਸ਼ਵਰਹ : ਪ੍ਰਭੂਤਵ, ਪਰਮਾਤਮਾ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਸਨ੍ : ਜੀਵ ਰੂਪ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਮ੍ : ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਕੁਦਰਤ। ਸ੍ਵਾਮ੍ : ਮੇਰਾ ਖੁਦ ਆਪਣਾ। ਅਧਿਸ੍ਥਾਯ : ਰਾਜ ਕਰਨਾ,

ਉਚਿਤ ਹੋਣਾ। ਸਮ੍ਭਵਾਮਿ : ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਨਾ, ਸਰੀਰ ਧਾਰੀ ਹੋਣਾ, ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਹੋਣਾ। ਆਤ੍ਮ : ਆਤਮਾ ਖ਼ੁਦ, ਸਵੈ। ਮਾਯਯਾ : ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਮਾਇਆ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- 'ਮੈਂ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਮੈਂ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਸਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ, ਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਈਸ਼ਵਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ, ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਯੋਗ ਮਾਯਾ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।'

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਜਹ ਅਪਿ ਸਨ੍ ਅਵਿਅਯ - ਆਤ੍ਮਾ = ਇਹ ਛੇਵਾਂ ਸ਼ਲੋਕ ਹੈ - ਇਸ ਵਿੱਚ ਛੇ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ੦ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਭਗਵਾਨ ਦੀਆਂ ਹਨ 1. ਅਜਹ (ਜੋ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ) 2. ਅਵਿਅਯ (ਜੋ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ) 3. ਈਸ਼ਵਰ ਜੋ ਕਰਤਾ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ 4. ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ 5. ਯੋਗ ਮਾਯਾ - ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਭਗਵਾਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ। 6. ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈ। ੦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਭਗਵਾਨ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁੱਖ ਵਾਂਗ ਨਾ ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਹੈ। ੦ ਨਾ ਮੇਰਾ ਮਰਨ ਹੈ (ਅਜੂਨੀ ਹਾਂ) ਮੈਂ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹਾਂ, ਅਨੰਤ ਹਾਂ। ਪਰਗਟ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਅੰਤਰ ਧਿਆਨੀ ਵੀ ਹਾਂ, ਸਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਹਾਂ। ੦ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਅਪਰਗਟ ਸਨ - ਵਿਚਕਾਰ ਸਮੇਂ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰਗਟ ਹੋਏ। (ਗੀਤਾ 2.28) ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਸਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਗਟ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੇ ਛਿਪਨ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਸੂਰਜ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਵੀ ਸਦਾ ਸਦੀਵੀ ਨਿਰਗੁਣ ਸਗੁਣ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ - ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ। ੦ ਜਨਮ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਆਯੂ ਤੇ ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਦਾ ਭੋਗ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਬਚਪਨ ਜਵਾਨੀ ਬੁਢਾਪਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਮਰ ਹਨ। ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਅਵਤਾਰ ਲੈ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਾਲ ਲੀਲ੍ਹਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਦੈਂਤਾਂ ਪਾਪੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਸਦਾ ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਿਵਰਤਨਹੀਣ ਹਨ। ਮੌਤ ਰਹਿਤ ਹਨ। ੦ ਭੂਤ ਨਾਮ੍ ਇਸ਼ਵਰਹ ਅਪਿ ਸਨ੍ - ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤ੍ਰ ਦੇ ਇੱਕ ਮਾਤਰ ਈਸ਼ਵਰ (ਮਹਾਨ ਸ਼ਾਸਕ) ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਭਗਵਾਨ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਨ ਸਮੇਂ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਬਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਲਕ ਬਣ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਈਸ਼ਵਰ-ਭਾਵ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸੰਪੂਰਨ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕਰਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਵੀ ਆਪ ਸਭ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਆਪ ਅਰਜਨ ਦੇ ਸਾਰਥੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਸਾਰਥੀ ਹੋ ਕੇ ਗੀਤਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਪ੍ਰਕ੍ਰਤਿਮ੍ ਸ੍ਵਾਮ੍ ਅਧਿ ਸ੍ਥਾ ਯ - ਜੋ ਸਤੋ ਰਜੋ ਤਮੋ ਗੁੰਣ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਸਚਦਾਨੰਦ ਧੰਨ ਸਰੂਪ ਹਨ। ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਭਗਵਾਨ ਫਿਰ ਵੀ ਆਪ ਭਗਤੀ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਹਨ। ੦ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਰੌਸ਼ਨੀ ਕਰਨ ਤੇ ਜਲਾਉਣ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਆਪ ਸੰਪੂਰਨ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ, ਵਸਤੂ, ਵਿਅਕਤੀ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਗੁਣ ਉਪਾਸਨਾ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਭਗਤੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੀਵ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਹੀ ਅੰਸ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਜੀਵ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਭਗਤੀ ਰੂਪ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ - ਬ੍ਰਿਹਾ ਤੇ ਮਿਲਣ। ਭਗਵਾਨ ਬ੍ਰਿਹਾ ਵੀ ਭੇਜਦਾ ਹੈ ਮਿਲਣ ਵੀ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਜਗਿਆਸਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਧਕ ਤੱਤਵ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ। ਜੋ ਜੀਵ ਦੇ ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਸਮ੍ ਭਵਾਮਿ ਆਤ੍ਮ ਮਾਯਯਾ - ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਵਿਮੁੱਖ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭਗਵਾਨ ਆਪਣੀ ਯੋਗ ਮਾਯਾ ਵਿੱਚ ਛਿਪੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਵਰਗੇ ਹੀ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮਨੁੱਖ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਭਗਵਾਨ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਯੋਗ ਮਾਯਾ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਭਗਵਾਨ ਅਦਭੁੱਤ ਲੀਲਾਵਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੂੜ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਦੋ ਪਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮੂੜਤਾ ਦਾ, ਦੂਜਾ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਯੋਗ ਮਾਯਾ ਦਾ। ਮੂੜ੍ਹਤਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਬੋਧ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਜੋ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ। ਜੋ ਮਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਧਰਮ ਤੇ ਅਧਰਮ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨ ਪੁਰਸ਼ ਲੱਗਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਦੈਵੀ, ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ, ਅੰਤਰਯਾਮੀ, ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਜਨਮਾਂ ਦੀ ਗਾਥਾ ਜਾਨਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਸਾਧਾਰਣ ਆਦਮੀ ਦੀ ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਏਥੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ, ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਉਹ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਮੂਲ ਸੰਬੰਧ ਅੰਤਰਮਈ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਨਾਲ ਹੈ। ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਰੂਪ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ ਕਾਇਨਾਤ ਦੇ ਕਰਤਾ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਆਪ ਇੱਕ ਸੂਰਜ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਦੀਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਮਹਾਨ ਹੈ, ਸਾਧਾਰਣ ਲੋਕ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੈ, ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਸੂਰਜ ਨਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਨਾ ਡੁੱਬਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਆਪ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸਨ, ਹੁਣ ਵੀ ਹਨ, ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਰਹਿਣਗੇ। ਕਦੇ ਉਹ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਵਿਖਾਈ ਦੇ ਕੇ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਦੇ ਜਦ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਅਨਿਆਇ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਪਸਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਜਾਂ ਮਾਇਆ ਸ਼ਕਤੀ ਇਸ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਪਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਅਵਤਾਰ ਉੱਪਰ। ਜਿੱਥੇ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਮਾਇਆ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਦੇ ਦੁੱਖ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲਦਾ ਹੈ। ਅਵਤਾਰ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਆਪਣੀ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਅਨਿਆਇ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਸਤੂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਗੋਚਰ ਹੋਣ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੌਣ ਕਿਵੇਂ ਕਿੱਥੇ ਕਦੋਂ - ਕੋਈ ਪ੍ਰਭੁਤਵ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਅਵਤਾਰ ਦੇਹਧਾਰੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰੇ , ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪਿਛਲਾ ਇਤਿਹਾਸ ਤਾਂ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਵਿੱਖ ਚੁੱਪ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਾਇਆ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਦੈਂਤ ਦਾਨਵ ਜ਼ੁਲਮ ਅਨਿਆਏ ਵਧ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਪ ਫੈਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਾਹਸੀ ਦੈਵੀ, ਬੋਧੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਕੌਤਿਕ ਵਿਖਾ ਕੇ ਜਗਤ ਕਲਿਆਣ ਕਰਕੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਜਨਮ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.07 ਸ਼ਲੋਕ :

यदा यदा हि धर्मस्य, ग्लानिः भवति भारत। अभि–उद्–थानम् अ–धर्मस्य, तदा आत्मानम् सृजामि अहम्॥

ਯਦਾ ਯਦਾਹਿ ਧਰ੍ਮਸ੍ਯ, ਗ੍ਲਾਨਿਹ ਭਵਤਿ ਭਾਰਤ।

ਅਭਿਓਦ੍ ਥਾਨਮ੍ ਅਧਰ੍ਮਸ੍ਯ, ਤਦਾ ਆਤ੍ਮਾਨਮ੍ ਸ੍ਰਜਾਮਿਅਹਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯਦਾ ਯਦਾ : ਜਦੋਂ ਕਦੇ। ਹਿ : ਸੱਚਮੁੱਚ। ਧਰ੍ਮਸ੍ਯ : ਨਿਆਇ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ। ਗ੍ਲਾਨਿਹ : ਗਿਰਾਵਟ। ਭਵਤਿ : ਹੈ। ਭਾਰਤ : ਹੇ ਭਾਰਤ। ਅਭਿਓਦ੍ਥਾਨਮ੍ : ਅਨਿਆਇ ਤੇ ਅਧਰਮ ਦੀ। ਅਧਰ੍ਮਸ੍ਯ : ਅਧਰਮ ਦੀ। ਤਦਾ : ਤਦ। ਆਤ੍ਮਾਨਮ੍ : ਮੇਰਾ ਸਵੈ, ਆਪਣਾ ਖੁਦ। ਸ੍ਰਜਾਮਿਅਹਮ੍ : ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਨਾ, ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਭਾਰਤ ਵੰਸ਼ੀ! ਜਦੋਂ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਸਿਰਜਣ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। (ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।)

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯਦਾ ਯਦਾ ਹੀ ਧਰ੍ਮਸ੍ਯ ਗ੍ਲਾਨਿਹ ਭਵਤਿ ਭਾਰਤ, ਅਭਿਓਦ੍ਥਾਨਮ੍ ਅਧਰ੍ਮਸ੍ਯ – ੦ ਧਰਮ ਹੀ ਹਾਨੀ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ – ਭਗਵਤ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਧਰਮਾਤਮਾ, ਸਦਾਚਾਰੀ ਨਿਰਅਪਰਾਧ ਅਤੇ ਨਿਰਬਲ ਮਨੁੱਖਾਂ ’ਤੇ ਨਾਸਤਿਕ ਪਾਪੀ ਦੁਰਾਚਾਰ ਅਤੇ ਬਲਵਾਨ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਅਤਿਆਚਾਰ ਵਧ ਜਾਣਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਦਗੁਣ ਸਦਾਚਾਰਾਂ ਦੀ ਅਤਿਅਧਿਕ ਘਾਟ ਤੇ ਦੁਰਗੁਣ ਦੁਰਾਚਾਰਾਂ ਦੀ ਅਤਿਅਧਿਕ ਬੁੱਧੀ ਹੋ ਜਾਣਾ। ੦ ਯਦਾ ਯਦਾ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਵੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਅਧਰਮ ਦਾ ਵਾਧਾ ਤਾਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇ ਜਾਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਸਦਾ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਇੱਕ ਛਿਣ ਲਈ ਵੀ ਇੱਕ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਸ਼ – ਦੋਵੇਂ ਸੰਪੂਰਨ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਆਦਿ ਤੋਂ ਨਿਤ੍ਯ ਨਿਰੰਤਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰਤਾ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਜੀਵ ਅਨਿਤ੍ਯ ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਪਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸੰਸਾਰਕ ਭੋਗ ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਅਧਰਮ ਵਧਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅਧਰਮ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਾਪ ਵਿਦਰੋਹ ਅਨਿਆਇ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵੀ ਵਧਦੇ ਹਨ। ੦ ਚਾਰੇ ਯੁੱਗਾਂ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਵਿਦਮਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ੦ ਸਤਿਯੁਗ ਵਿੱਚ ਚਾਰ–ਚਰਣ ਤ੍ਰੇਤਾ ਯੁਗ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਚਰਣ, ਦੁਆਪਰ ਯੁਗ ਵਿੱਚ ਦੋ ਚਰਣ ਤੇ ਕਲਿਯੁਗ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਚਰਣ ਹੀ ਧਰਮ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਤਦਾ ਆਤ੍ਮਾਨਮ੍ ਸ੍ਰਜਾਮਿ ਅਹਮ੍ – ਜਦੋਂ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਹਾਨੀ ਤੇ ਅਧਰਮ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਤਨ ਨੂੰ ਰੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਧਰਮ ਦੀ ਹਾਨੀ ਤਦ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਅਸੀਂ ਕਰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਕਾਮ ਭਾਵ ਭਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਕਾਮ, ਕਾਮ ਤੋਂ ਪਾਪ, ਕਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਲੋਭ ਮੋਹ ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਸਾਧੂ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ, ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਅਧਰਮ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕੇਵਲ ਧਰਮ ਪਸਰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਧਰਮ ਕੀ ਹੈ ? ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਰਮ (ਕੰਮਾਂ ਕਾਜਾਂ) ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਰੂਪਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਕੰਮ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਸ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮਨ ਆਤਮਾ ਉੱਪਰ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਜੇ ਕਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਂਹ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਤਾਂ ਅਧਰਮ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨ ਦੋਸ਼ੀ ਹੈ, ਲਾਲਚੀ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਹਵਸੀ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਤਣਾਓ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਪਛੋਤਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੰਕਾਰ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕ੍ਰੋਧ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਅਧਰਮ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਮਿਲੇ, ਵਿਕਾਸ ਵਧੇ, ਉਤਸ਼ਾਹ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇ, ਅਜਿਹੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਧਰਮ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਧਰਮ ਸ਼ਾਲੀਨਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਨਿਆਂ ਹੈ। ਸਾਵਾਂਪਣ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਵੰਡਾਉਣ ਤੇ ਅਮਨ ਸਥਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਭੁੱਖ ਸੰਤਾਪ ਤੇ ਦੁੱਖ ਮਿਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਹੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਫਰਜ਼ ਪੂਰਣ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਸਤਿਕਾਰ ਪਿਆਰ ਵੰਡਣ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਸਤਿ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਰਨ ਤੇ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਅਮਨ ਹੈ। ਸਵੱਰਗ ਸਥਾਪਨਾ ਹੈ। ਅਧਰਮ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਦੁੱਖ ਭੁੱਖ ਬਿਮਾਰੀ ਅਨਿਆਏ ਹਵਸ ਲਾਲਚ, ਹੰਕਾਰ, ਕ੍ਰੋਧ ਅਤੇ ਅਸਾਵੇਂਪਣ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਅਧਰਮ ਜੰਗ ਜ਼ੁਲਮ ਗ਼ਰੀਬੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਸੁੱਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਅਧਰਮ ਦੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਅਸ਼ਾਂਤੀ, ਹਫੜਾ ਤਫਰੀ, ਬੇਚੈਨੀ ਸੰਤਾਪ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਧਰਮ ਵਧ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਨਾਇਕ ਪੁਰਸ਼, ਯੋਧਾ ਸੂਰਮਾ, ਨਿਆਇਕਾਰੀ, ਬੌਧਿਕ ਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਅਵਤਾਰ ਦੇਹ ਧਾਰ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਤਿਹਾਸ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਅਧਰਮ ਫੈਲਿਆ ਹੈ, ਕਦੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ, ਕਦੇ ਗੌਤਮ ਬੁੱਧ, ਕਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਕਦੇ ਈਸਾ, ਕਦੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। (ਧਰਮ ਪ੍ਰਭੁਤਵ ਦੀ ਸੰਪੂਰਣ ਮਾਨਤਾ ਹੈ।)

✪ ✪ ✪

4.08 ਸ਼ਲੋਕ :

परि–त्राणाय साधूनाम्, वि–नाशाय च दुस्–कृताम्। धर्म–सं–स्थापन–अर्थाय, सं–भवामि युगे युगे॥

ਪਰਿਤ੍ਰਾਣਯ ਸਾਧੂਨਾਮ੍, ਵਿਨਾਸ਼ਾਯ ਚ ਦੁਸ੍ ਕ੍ਰਤਾਮ੍।

ਧਰਮ੍ ਸੰਸ੍ਥਾਪਨ ਅਰ੍ਥਾਯ, ਸੰਭਵਾਮਿ ਯੁਗੇ ਯੁਗੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ :- ਪਰਿਤ੍ਰਾਣਯ : ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ, ਮੁਕਤੀ ਜਾਂ ਕਲਿਆਣ ਲਈ। ਸਾਧੂਨਾਮ੍ : ਭਗਤਾਂ ਦੀ, ਚੰਗੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ। ਵਿਨਾਸ਼ਾਯ : ਤਬਾਹੀ ਲਈ। ਚ : ਅਤੇ, ਭੀ। ਦੁਸ੍ ਕ੍ਰਤਾਮ੍ : ਭੈੜੇ ਦੁਸ਼ਟ ਪਾਪੀਆਂ ਦੀ। ਧਰ੍ਮ ਸੰਸਥਾਪਨ : ਧਰਮ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਪਰਪੱਕਤਾ ਤੇ ਯੋਗ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ। ਅਰ੍ਥਾਯ : ਸਥਾਪਨਾ ਮੁੜ ਕਰਨੀ। ਸੰਭਵਾਮਿ : ਮੈਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਯੁਗੇ ਯੁਗੇ : ਹਰ ਯੁਗ ਵਿੱਚ, ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ, ਸੁੱਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸਮਾਂ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਸਾਧੂਆਂ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ, ਪਾਪ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ, ਮੈਂ ਯੁਗ ਯੁਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਪਰਿ ਤ੍ਰਾਣਾਯ ਸਾਧੂ ਨਾਮ੍ ਵਿਨਾਸ਼ਾਯ ਚ ਦੁਸ੍ ਕ੍ਰਤਾਮ੍ – ਜੋ ਸਾਧੂ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪਾਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ ਹੈ। ੦ ਸਾਧੂ ਨਾਮ੍ – ਜੋ ਲੋਕ ਹੇਤੂ, ਭਗਵਾਨ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹਨ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹਨ, ਪ੍ਰਭੂ ਉੱਪਰ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਅਸਤ੍ ਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ–ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਸਾਧੂ ਸੁਭਾਅ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਸਾਧੂ ਪੁਰਸ਼ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਮਨ ਤਨ ਤੇ ਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕ–ਹੇਤੂ ਹੋਵੇ। ਪਸ਼ੂਆਂ ਪੰਛੀਆਂ ਬਿਰਖਾਂ ਪਰਬਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇਵਤਿਆਂ ਪਿਤਰਾਂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਦਾਹਿਤ ਚਾਹੇ। ਭਗਵਾਨ ਸਾਧੂ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਧੂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਸਮਰੱਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਵਿਨਾਸ਼ਾਯ ਚ ਦੁਸ੍ ਕ੍ਰਤਾਮ੍ – ਦੁਸ਼ਟ ਮਨੁੱਖ ਅਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਸਾਧੂਆਂ ਉੱਪਰ ਉਹ ਲੋਕ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਾਮਨਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਨਾਲ ਝੂਠ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਛਲ ਕਪਟ ਫਰੇਬ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਹਨ। ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਦੁਸ੍ ਕ੍ਰਤਾਮ੍ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵੈਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਦੁਸ਼ਟ ਹੈ, ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਕਾਤਲ ਹੈ। ਅਪਰਾਧੀ ਹੈ। ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਸ਼ਤਰੂ ਹੈ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਾਧੂਆਂ ਦਾ ਉਦਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉਨਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੀ ਦੈਤਾਂ ਦਾਨਵਾਂ ਮਾਨਵ ਦੋਖੀਆਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੈ। ੦ ਸੰਤ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ – ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਮਾਯਾ ਅਗਿਆਨ ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ੦ ਉਦਾਰਤਾ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਅੰਨ ਭੁੱਖ ਮਿਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਉਂਦਾ ਹੇ। ਧਰਤੀ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਵਾ ਪ੍ਰਾਣ ਦਾਨੀ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਦਾਰਤਾ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਹਨ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਦੁਸ਼ਟ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੈ। ੦ ਧਰ੍ਮ ਸੰਸ੍ਥਾਪਨ ਅਰ੍ਥਾਯ – ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਆਦੇਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੀ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਕਿ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਦੀ ਘਾਟ ਤੇ ਅਸਤ੍ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਸਤ੍ ਮੰਨ ਲੈਣ ਨਾਲ ਹੀ ਅਧਰਮ ਵਧਦਾ ਹੈ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਧਰਮ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ। (ਗੀਤਾ 14.27) ਧਰਮ ਦਾ ਕਦੇ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ੦ ਸੰਭਵਾਮਿ ਯੁਗੇ ਯੁਗੇ – ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਹਰ ਇੱਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਅਵਤਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿੰਨੀ ਵਾਰ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਉਨੀ ਵਾਰ ਭਗਵਾਨ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਕਾਰਕ ਪੁਰਸ਼ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਅੰਦਰ ਬਿਰਾਜਦੇ ਹਨ। ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਦੇਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨਾ ਹੈ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਸਾਰੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜਨਮ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਅੰਤਰ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ 1. ਜਾਣਨ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ, ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜਨਮ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਨਮਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਮਨੁੱਖ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਭਗਵਾਨ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। 2. ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ – ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਪਰਵਸ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਭੋਗਣ ਲਈ ਤੇ ਫਲ ਭੋਗ ਪੂਰਵਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਕਰਕੇ ਸਵਾਧੀਨਤਾ ਪੂਰਵਕ ਆਪਣੀ ਯੋਗ ਮਾਯਾ ਨਾਲ ਆਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। 3. ਕਾਰਜ ਅੰਤਰ – ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਕਾਮਨਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ, ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਕੇਵਲ ਮਾਤਰ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਦੇਹਧਾਰੀ ਅਵਤਾਰ, ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ, ਨਾਇਕ ਸੂਰਮੇ, ਨੇਤਾ ਧਰਮਾਤਮਾ ਸਾਧੂ ਸੰਤ, ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ, ਸਮੇਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਅਨਿਆਇ, ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਮਿਟਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਲੋਕ ਚੇਤਨਾ ਜਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਚ ਹੱਕ ਅਤੇ ਫਰਜ਼ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਜਵਾਲਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਦੈਤਾਂ ਦਾਨਵਾਂ, ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਮਿਥਿਹਾਸ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਦਰਜਨਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ। ਕਦੇ ਕੰਸ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਹਰਨਾਕਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ, ਰਾਵਣ ਨੂੰ ਰਾਮ, ਦੈਤਾਂ ਨੂੰ ਦੁਰਗਾ ਕਾਲੀ ਆਦਿ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਨਾਇਕ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ। ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਪਾਪ ਮਹਾਂਬਲੀ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮ ਸ਼ੁੱਧੀ ਲਈ, ਸਫਾਈ ਜਾਂ ਵਿਰੇਚਨ ਲਈ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਨੇਰੀ ਮੀਂਹ ਧੁੱਪ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਕ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਸਮਾਜ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਪਾਪੀ ਦੁਸ਼ਟ ਵਧੇਰੇ ਵਧ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਸ਼ਕਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਵਿਸਫੋਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਦੇ ਜੰਗ, ਕਦੇ ਬਿਮਾਰੀ, ਕਦੇ ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ, ਕਦੇ ਕਾਲ, ਕਦੇ ਤੂਫ਼ਾਨ, ਕਦੇ ਭੂਚਾਲ ਆਬਾਦੀ ਘਟਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਅਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਵਧੇਰੇ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹਵਸ, ਲਾਲਚ, ਕ੍ਰੋਧ, ਸਵੈਹਿੱਤ, ਕਾਮ, ਹੰਕਾਰ, ਵਿਕਾਰ ਵਧੇਰੇ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਟ ਦੁੱਖ ਸੰਤਾਪ, ਜ਼ੁਲਮ ਪਾਪ ਫੈਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਤਿਪੁਰਸ਼, ਨਾਇਕ ਸੂਰਮਾ, ਯੋਧਾ ਬਲਕਾਰੀ ਕਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਕਦੇ ਰਾਮ, ਕਦੇ ਈਸਾ, ਕਦੇ ਮੁਹੰਮਦ, ਕਦੇ ਨਾਨਕ, ਕਦੇ ਗੋਬਿੰਦ, ਕਦੇ ਕਬੀਰ ਬਣ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਤਿ (ਸਤੋ) ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਤੋ ਗੁਣ ਜਦੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਤੋਖੀ, ਬੁੱਧੀਮਾਨ, ਯੋਗੀ ਬੋਧੀ ਅਤੇ ਨਾਇਕ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹੋ ਸਤੋ ਗੁਣੀਂ ਪੁਰਸ਼ ਜਗਤ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਸਾਰਥਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

4.09 ਸ਼ਲੋਕ :

जन्म कर्म च मे दिव्–यम्, एवम् य: वेद्–ति तत्त्व–त:। त्यज्–त्वा देहम् पुन: जन्म, न एति माम् एति स: अर्जुन॥

ਜਨ੍ਮ ਕਰ੍ਮ ਚ ਮੇ ਦਿਵ੍ ਯਮ੍, ਏਵਮ੍ ਯਹ ਵੇਦ੍ਤਿ ਤੱਤਵ ਤਹ।
ਤ੍ਯਜ੍ਤ੍ਵਾ ਦੇਹਮ੍ ਪੁਨਹ ਜਨ੍ਮ, ਨ ਏਤਿ ਮਾਮ੍ ਏਤਿ ਸਹ ਅਰ੍ਜੁਨ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਜਨ੍ਮ : ਜਨਮ। ਕਰ੍ਮ : ਕਾਰਜ, ਕ੍ਰਿਆ। ਚ : ਅਤੇ। ਮੇ : ਮੇਰਾ। ਦਿਵ੍ਯਮ੍ : ਦੈਵੀ। ਏਵਮ੍ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਯਹ : ਕੌਣ। ਵੇਦ੍ਤਿ : ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਤੱਤਵਤਹ : ਦੈਵੀ, ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ। ਤ੍ਯਜ੍ਤ੍ਵਾ : ਛੱਡ ਦੇਣਾ, ਤਿਆਗ ਦੇਦਾ। ਦੇਹਮ੍ : ਸਰੀਰ। ਪੁਨਹ : ਮੁੜ ਕੇ ਦੁਵਾਰਾ, ਪੁਨਰ। ਜਨ੍ਮ : ਜਨਮ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਏਤਿ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਾਮ੍ : ਮੈਨੂੰ। ਏਤਿ : ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਹ : ਉਹ। ਅਰ੍ਜੁਨ : ਹੇ ਅਰਜਨ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- "ਹੇ ਅਰਜਨ! ਮੇਰੇ ਜਨਮ ਅਤੇ ਕਰਮ ਦਿੱਬ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਤਤਵ (ਅਸਲੀਅਤ) ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦੇਣ ਪਿੱਛੋਂ ਫਿਰ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਬਲਕਿ ਮੇਰੇ (ਪ੍ਰਭੂਤਵ) ਵਿੱਚ ਸਮਿਲਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਦਿਵ੍ਯ – ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਰੌਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਵ੍ਯ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ੦ ਅਰ੍ਜੁਨ : ਏਥੇ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਅਰਜਨ ਸੰਬੋਧਨ ਨਾਲ ਇਹ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜਨ! ਹੇ ਸ਼ੁੱਧ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ! ਤੇਰੀ ਬੁੱਧੀ ਨਿਰਮਲ ਹੈ। ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਜਨਮ ਤੇ ਕਰਮ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਸੰਬੰਧੀ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਏਂ। ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏਂ। ੦ ਜਨ੍ਮ ਕਰ੍ਮ ਚ ਮੇਦਿਵ੍ਯਮ੍ – ਏਵਮ੍ ਯਹ ਵੇਦ੍ਤਿ ਤੱਤ੍ਵ ਤਹ = ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਨਾ ਜਨਮ ਨਾ ਮਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਜੂਨੀ ਹਨ, ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹਨ। ਉਹ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ। ਜਦੋਂ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਾਨਵ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰੀਰ ਧਾਰਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹੱਡ ਮਾਸ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਨਾ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਵਿਕਾਰੀ, ਪੰਚ ਤੱਤਾਂ ਵਾਲਾ, ਰਜ ਵੀਰਯ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਤਾਂ ਅਲੌਕਿਕ, ਅਨਾਮਯ, ਵਿਕਾਰ ਰਹਿਤ, ਪਰਮ ਦਿਵਯ੍ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵੀ ਦਿਵ੍ਯ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਜਨਮ ਨਾ ਧਾਰਨ ਤੇ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ – ਈਸ਼ਵਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ – ਆਪ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਕਰਕੇ ਸੁਤੰਤਰਾ ਪੂਰਵਕ ਯੁਗਾਂ ਯੁਗਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਆਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣਾ, ਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਪੂਰਵਕ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਜਨਮਾਂ ਦੀ ਦਿਵ੍ਯਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਭ ਕਾਰਜ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਭਗਵਾਨ ਅਭਿਮਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਨਾ ਕਰਮ ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੱਤ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਦਿਵ੍ਯਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਜੀਵ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਹਨ। ਨਿਰਲੇਪ ਹਨ। ੦ ਤ੍ਯਜਤ੍ਵਾ ਦੇਹਮ੍ ਪੁਨਹ ਜਨ੍ਮ ਨਏਤਿ – ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਤ੍ਰੈਲੋਕ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕੁੱਝ ਕਰਨਾ ਬਾਕੀ ਹੈ ਨਾ ਕੁਝ ਪਾਉਣਾ ਹੀ ਬਾਕੀ ਹੈ। (ਗੀਤਾ 3.22) ਫਿਰ ਵੀ ਆਪ ਕੇਵਲ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਰਪਾ ਪੂਰਵਕ ਇਸ ਭੂਮੰਡਲ ਉੱਪਰ ਅਵਤਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਕੌਤਕ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਨਾਲ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਸੰਬੰਧ ਜੁੜਨ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ੦ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਕਾਰਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਕਾਮਨਾ ਹੀ ਹੈ। ਕਾਮਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਕਰਮ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਲਿਆਣ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਨਾਲ ਬੰਧਨ ਕੱਟੇ ਜਾਦੇ ਹਨ। ੦ ਮਾਮ੍ ਇਤਿ ਸਹ ਅਰ੍ਜੁਨ – ੦ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨ ਲੈਣ ਨਾਲ ਨਿਤ੍ਯ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਭੀ ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਪੂਰਵਕ ਕੇਵਲ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਹਿਤ ਵਾਸਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਾਤਰ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੇਵਲ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਾਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿਤ੍ਯ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਜੀਵਾਂ ਉੱਪਰ ਮਹਾਨ ਕਿਰਪਾ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਦਿਵ੍ਯਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਰਮ ਵੀ ਦਿਵਯ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪੈਦਾਇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਈਸ਼ਵਰ ਅਵਤਾਰ ਦੇਹਧਾਰੀ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ, ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਹੇਤੂ ਕਾਰਜ ਕਰਨੇ ਇਸ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਲਕਸ਼ ਹਨ। ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਅਵਤਾਰ ਪੁਰਸ਼ ਭੌਤਿਕ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਅਨਿਆਏ ਜ਼ੁਲਮ, ਅਸਤਿ, ਪਾਪ, ਭੇਦ ਭਾਵ, ਉਚ ਨੀਚ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਟ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਇਸ ਭੌਤਿਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਯੋਗ ਕਰਮ ਗਿਆਨ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਯੋਗੀ, ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਦੀ ਜਦੋਂ ਵੀ ਯਥਾਰਥ ਸਥਿਤੀ (ਅਸਲੀਅਤ) ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰਲੇ ਹਨੇਰੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਚੇਤਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਬਹੁਤ ਸਾਧਨਾ ਮਈ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਵੇਦ ਫਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੂਰਣ ਹੋ ਕੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੀ ਕੈਦ 'ਚੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਸਾਡੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਨਾ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚਾਰਨ ਤੇ ਚਿਤਵਣ ਦਾ ਯਤਨ ਤੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਅਧਿਐਨ ਸੋਚਣ ਵਿਚਾਰਨ ਚਿਤਵਨ ਮੰਨਨ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਸੰਕਲਪ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਧੀਰਜ ਸਾਧਨਾ, ਧਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ ਨਾਲ ਏਕਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਤੋ ਗੁਣ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਸਤੋਗੁਣ, ਸਾਧਨਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੱਰਥ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਰੂਪ ਵੇਖਣ ਸੁਣਨ ਤੇ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਇੱਕੋ ਰੂਪ ਹੈ। ਜੋ ਏਕ/ਅਨੇਕ ਸਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ, ਉੱਤਮ ਹੈ ਮਹਾਨ ਹੈ, ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਦਿੱਵਯ ਹੈ। ਦੈਵੀ ਹੈ, ਸਦੀਵੀ ਹੈ। ਏਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ, ਜਾਣਨਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਸਭ ਅਨਾੜੀ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

4.10 ਸ਼ਲੋਕ :

वि-इ-त-राग-भय-क्रोधा:, मद्-माया: माम् उप-आ-श्रि-ता:। बहव: ज्ञान-तपसा, पू-ता: मद्-भावम् आ-गता:॥

ਵਿਈਤ ਰਾਗਭਯ ਕ੍ਰੋਧਾਹ, ਮਦ੍ ਮਾਯਾਹ ਮਾਮ੍ ਉਪਆਸ਼੍ਰਿਤਾਹ।

ਬਹਵਹ ਗ੍ਯ੍ਰਾਨਤਪਸਾ, ਪੂਤਾਹ ਮਦ੍ ਭਾਵਮ੍ ਆਗਤਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਵਿਈਤ ਰਾਗ ਭਯ ਕ੍ਰੋਧਾਹ : ਕ੍ਰੋਧ ਅਤੇ ਡਰ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ। ਮਦ੍ ਮਯਾਹ : ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸਮਲਿਤ ਹੋਇਆ। ਮਾਮ੍ : ਮੇਰੇ 'ਚ। ਉਪਆਸ਼੍ਰਿਤਾਹ : ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਣ ਆਉਣਾ। ਬਹਵਹ : ਬਹੁਤ। ਗ੍ਯ੍ਰਾਨ ਤਪਸਾ : ਗਿਆਨ ਦੀ ਅੱਗ ਰਾਹੀਂ। ਪੂਤਾਹ : ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨਾ। ਮਦ੍ ਭਾਵ੍ਮ੍ : ਮੇਰੇ ਜੀਵ। ਆਗਤਾਹ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਆਸਤਕ, ਭੈਅ ਅਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ, ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸਮਿਲਿਤ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਤਪ ਵਿੱਚ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਕੇ, ਮੇਰੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਰਾਗ : ਹਮੇਸ਼ਾ ਫਲ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਰਾਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ੦ ਭੈਅ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਪਰਿਤਿਆਗ ਕਰ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਜੀਵਾਂਗੇ, ਅਜਿਹੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਭੈਅ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕੋਈ

ਪਵਿੱਤਰ ਨਹੀਂ। ੦ ਵਿ-ਈ-ਤ ਰਾਗ ਭਯ ਕ੍ਰੋਧਾਹ = ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਣ ਨਾਲ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਤੋਂ ਮਮਤਾ ਤੇ ਮਮਤਾ ਤੋਂ ਅਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਕਾਮਨਾ, ਫਿਰ ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਲੋਭ ਕ੍ਰੋਧ ਹੰਕਾਰ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰਾਗ ਹੀ ਭੈਅ ਕ੍ਰੋਧ ਲੋਭ ਮਮਤਾ ਕਾਮਨਾ - ਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ। ਰਾਗ ਤਾਂ ਮਿਟਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾ ਮੰਨੀਏ। ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰੀਏ। ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕੇਵਲ ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਅੱਗੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਤੇ ਰਾਗ ਵੱਲ ਅਖਿੱਚ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਮਦ੍ ਮਾਯਾਹ - ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਕਰਮ ਦੀ ਦਿਵ੍ਯਤਾ ਨੂੰ ਤੱਤਵ ਨਾਲ ਜਾਣਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮਦ੍ ਮਾਯਾਹ ਭਾਵ ਭਗਵਨ੍ਮਯ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਦ੍ ਮਾਯਾਹ ਮਾਮ੍ ਓਪ ਆਸ਼ਿਰਤਾਹ - ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਤੱਲੀਨਤਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਆਸਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਅੰਸ਼ ਜੀਵ ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਵਿਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਟਿਕਦਾ ਨਹੀਂ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਆਸਰੇ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਰਾਧੀਨਤਾ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਆਸਰਾ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਉਹੋ ਹੀ ਆਸਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਵਹ ਗ੍ਯਾਨ ਤਪਸਾ ਪੂਤਾਹ ਮਦ੍ ਭਾਵਮ੍ ਆਗਤਾਹ = ਭਾਵੇਂ ਗਿਆਨਯੋਗ (ਸ਼ਾਂਖਨਿਸ਼ਟਾ) ਨਾਲ ਭੀ ਮਨੁੱਖ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਗਿਆਨਤਪ ਉਹ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਗਿਆਨ ਤਪ ਸਾਰੇ ਤਪਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਤਪੀ ਵਿੱਚ ਈਸ਼ਵਰੀ ਭਾਵ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਅਥਵਾ ਮਹਾਆਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜਾਨਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਇਹਵੀ ਕਲਪਨਾ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਪ੍ਰਭੂਤਵ (ਆਤਮਾ) ਸ਼ਕਤੀ ਨਾ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ, ਸਰਬ ਕਲਾ ਸੰਪੂਰਣ ਸਰਬ ਲੋਕ ਦੀ ਗਿਆਤਾ, ਦੈਵੀ, ਅਨੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦਿਆਲੂ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਵੀਕਾਰਦੇ। ਨਿਰਾਸ਼ ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਮਾਯੂਸ ਹੋਏ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਏ, ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਭਟਕਣ ਵਾਲੇ, ਭਰਮ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਫਸੇ, ਅਸਥਾਈ ਆਸਰਾ ਲੈਣ ਲਈ ਨਸ਼ੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਥਾਈ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਅਸੱਮਰਥ ਹੋ ਕੇ, ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਭਟਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਗੰਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਫਿਲਟਰ ਕਰਕੇ, ਸ਼ੁੱਧ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡਾ ਮਲੀਨ ਮਨ ਵੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਅੱਗ, ਲਾਲਚ ਦਾ ਹਨੇਰਾ, ਕਾਮ ਦੀ ਹਵਸ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਪੱਥਰ, ਮੋਹ ਦਾ ਦੁੱਖ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ, ਨਿਰਮਲ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਮਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਚਾਨਣ ਮਹਿਕ ਅਤੇ ਰਹਿਮਤ ਭਰਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਸਿੱਖ ਲਈਏ। ਪ੍ਰਭਤੱਵ ਦੀ ਅਨੂਪਮ ਧਰਮ ਉਦੇਸ਼ਕ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵੇਤਾ ਹਸਤੀ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਅਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਐਨੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਉਪਜਦੀ, ਜਿੰਨੀ ਅਸੀਂ ਭੌਤਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਤਾਂਘਦੇ ਹੋਏ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਿਆਲੂ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਤੇ ਰਹਿਮਤ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਉਣਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲੋੜ ਦ੍ਰਿੜ-ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਦੀ ਹੈ, ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਲਈ ਅਕਸੀਰ ਹੈ। ਮੁਕਤੀ ਮਾਰਗ ਸੰਨਿਆਸ ਜਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਨਹੀਂ, ਯੋਗ ਮਾਰਗ, ਕਰਮ ਮਾਰਗ, ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਅੰਤਹਕਰਣ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ, ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਚੇਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। 'ਈਸ਼ਵਰ ਵਿੱਚ ਮਾਇਆ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਵਿਦਿਆ/ਅਵਿਦਿਆ, ਗਿਆਨ/ਅਗਿਆਨ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਵਿੱਦਿਆ, ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਵਿਵੇਕ ਹੈ, ਸਾਧਨਾ ਹੈ, ਮੋਹ ਹੈ, ਜੜ੍ਹ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਹੈ, ਜੀਵਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਅਵਿਦਿਆ, ਮਾਇਆ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।" ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ

✪ ✪ ✪

4.11 ਸ਼ਲੋਕ :

ये यथा माम् प्र-पद्-यन्ते, तान् तथा एव भजामि अहम्। मम वर्त्म अनु-वर्तन्ते, मनुष्या: पार्थ सर्व-श:॥

ਯੇ ਯਥਾ ਮਾਮ੍ ਪਰ੍ਪਦ੍ ਯੰਤੇ, ਤਾਨ੍ ਤਥਾ ਏਵ ਭਜਾਮਿ ਅਹਮ੍।

ਮਮ ਵਰ੍ਤਮ ਅਨ੍ ਵਰ੍ਤੰਤੇ, ਮਨੁਸ਼੍ਯਾਹ ਪਾਰ੍ਥ ਸਰ੍ਵ ਸ਼ਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯੇ : ਕੌਣ। ਯਥਾ : ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ। ਮਾਮ੍ : ਮੈਨੂੰ। ਪਰ੍ਪਦ੍ਯੰਤੇ : ਬਰਾਬਰ/ਪਹੁੰਚ। ਤਾਨ੍ੇ : ਉਨ੍ਹਾਂ। ਤਥਾ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਏਵ : ਭੀ। ਭਜਾਮਿ : ਇਨਾਮ। ਅਹਮ੍ : ਮੈਂ। ਮਮ : ਮੇਰਾ। ਵਰ੍ਤਮ : ਰਸਤਾ। ਅਨ੍ਵਰ੍ਤੰਤੇ : ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ। ਮਨੁਸ਼੍ਯਾਹ : ਆਦਮੀ। ਪਾਰ੍ਥ : ਹੇ ਪਾਰਥ। ਸਰ੍ਵਸ਼ਹ : ਸਾਰੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੋਂ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- "ਹੇ ਪਾਰਥ! ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਹੀ ਮਾਰਗ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।"

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਪਾਰ੍ਥ! ਸੰਬੋਧਨੀ ਪਦ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਕਹਿਣ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ - ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਮੇਰੇ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਏਂ, ਮੇਰਾ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ। ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਰਿਹੈਂ। ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਯੇ ਯਥਾ ਮਾਮ੍ ਪਰ੍ਪਦ੍ ਯੰਤੇ, ਤਾਨ੍ ਤਥਾ ਏਵ ਭਜਾਮਿ ਅਹਮ੍ - ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਜਿਸ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਜਿਸ ਸੰਬੰਧ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੋਂ ਸ਼ਰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਭਗਵਾਨ ਵੀ ਉਸੇ ਭਾਗ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਭਗਤ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਉੱਪਰ ਭਗਤ ਦੇ ਗੁਰੂ, ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ, ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਿਸ਼ ਭਾਈ ਭੈਣ ਨੌਕਰ ਸੇਵਕ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਿਵੇਂ ਭਗਤ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਵਾਨ ਵੀ ਭਗਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਆਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਧਾਰ ਕੇ ਅਨੋਖੇ ਖੇਲ ਖੇਡਦੇ ਹਨ। ੦ ਯਥਾ ਤੇ ਤਥਾ = ਸੰਬੰਧ ਭਾਵ ਤੇ ਲਗਨ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਦ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਭਗਤ ਦੀ ਚਾਲ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੇ, ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਹੀ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਾਧਕ ਆਪ ਹੀ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਸਮੱਰਥਾ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਗਤੀ, ਫਲ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਮੇਰੇ ਸਮੱਰਪਣ ਕਰ ਦੇ - ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਤੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗਾ।" ਇਹ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਸਰਲ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੈ। ਇਹੋ ਸਸਤਾ ਸੌਦਾ ਹੈ। ੦ ਪਰ੍ਪਦ੍ਯੰਤੇ ਪਦ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਥਵਾ ਸ਼ਰਨਾਗਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੈਰ ਦਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਮਮ ਵਰ੍ਤ੍ਮ ਅਨ੍ ਵਰ੍ਤੰ ਤੇ - ਮਨੁਸ਼੍ਯਾਹ ਪਾਰ੍ਥ! ਸਰ੍ਵਸ਼ਹ - ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਪੁਰਸ਼ ਜਿਵੇਂ ਆਚਰਣ

ਕਰਦਾ ਹੈ ਦੂਜੇ ਲੋਕ ਵੀ ਉਸੇ ਵਾਂਗ ਆਚਰਣ ਕਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। (ਗੀਤਾ : 3.21) ਭਗਵਾਨ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਉਸ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਧਕ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਭਗਵਾਨ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। "ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਹੈ।" ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਵੋ।' o ਜਿਸ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਨਿਰਸਵਾਰਥ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਲ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। o ਜੋ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਪਹਿਚਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਿਤ੍ਯ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਹਰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਹੈ, ਹਰ ਇੱਕ ਦਾ ਸੁਹਜ ਸੁਆਦ ਵੱਖਰਾ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਕੁੱਝ ਖਾਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਕੁੱਝ। ਪਰੰਤੂ ਜੋ ਵੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਭੋਜਨ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਖ਼ੁਰਾਕੀ ਤੱਤ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਧਰਮ ਹਨ ਜੋ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਬਿਰਤੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਸ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ, ਕਿਸੇ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਲਈ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ, ਕੋਈ ਢੰਗ ਅਪਣਾ ਕੇ ਪਿਆਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਸਤਾ ਫੜ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਉਸ ਦੀ ਘਿਰਣਾ ਯੋਗ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਿਆਂ ਸਮੁੱਚੇ ਕਾਇਨਾਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਲੀਲਾ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਹਰ ਜੀਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰ 'ਤੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਖ਼ਾਸਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਾਣ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਮੁਸਕਾਉਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਮੁਸਕ੍ਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਮੁਸਕਾਉਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਮੁਸਕ੍ਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਮੁਸਕਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਰੌਸ਼ਨੀ ਵੰਡਦਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨੀ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਸੰਕਲਪ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਨੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੱਰਥ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜੀਵ ਲਈ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.12 ਸ਼ਲੋਕ :

काङ्क्षन्तः कर्मणाम् सिद्धिम्, यजन्ते इह देवताः। क्षिप्रम् हि मानुषे लोके, सिध्-तिः भवति कर्म-जा॥

ਕਾਂਕਸ਼ੰਤਹ ਕਰ੍ਮਣਾਮ੍ ਸਿਧਿਮ੍, ਯਜਨ੍ਤੇ ਇਹ ਦੇਵਤਾਹ।

ਕ੍ਸ਼ਿਪ੍ਰਮ੍ ਹਿ ਮਾਨੁਸ਼ੇ ਲੋਕੇ, ਸਿਧ੍ਤਿਹ ਭਵਤਿ ਕਰ੍ਮ ਜਾ॥

o ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਕਾਂਕਸ਼ੰਤਹ : ਇੱਛਾ ਕਰਨੀ, ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਚਾਹੁਣਾ। ਕਰ੍ਮਣਾਮ੍ : ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ, ਕੰਮਕਾਰ, ਯੋਗ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ। ਸਿਧਿਮ੍ : ਸਫਲਤਾ। ਯਜਨ੍ਤੇ : ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣੀ, ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ। ਇਹ : ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ। ਦੇਵਤਾਹ : ਦੇਵਤੇ। ਕ੍ਸ਼ਿਪ੍ਰਮ੍ : ਛੇਤੀ ਹੀ। ਹਿ : ਕਿਉਂਕਿ। ਮਾਨੁਸ਼ੇ : ਮਾਨਵ ਅੰਦਰ। ਲੋਕੇ : ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ। ਸਿਧ੍ਤਿਹ : ਸਫਲਤਾ। ਭਵਤਿ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਰ੍ਮ ਜਾ : ਯੋਗ ਕਾਮਾ, ਯੋਗ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।

o ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਇਸ ਮਨੁੱਖ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਅਤੇ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਜਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ, ਪਰਿਣਾਮ ਯੋਗ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- o ਕਾਂਕਸ਼ੰਤਹ ਕਰ੍ਮਣਾਮ੍ਸਿਧਿਮ ਯਜੰਤੇ ਇਹ ਦੇਵਤਾਹ = ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਿੱਧੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਕੰਮ ਕੀਤਿਆਂ ਕੋਈ ਵੀ ਵਸਤੂ ਲਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਧਾਰਣ ਵਸਤਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਤਿਆਗ, ਤਪ, ਧਿਆਨ ਸ਼ਰਧਾ ਸਮਾਧੀ ਦੇ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕਰਮ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਸੰਪੂਰਣ ਨਿਤਯ ਅਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਅਨਾਦਿ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਾਧਾਰਣ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਤੇ ਦੇਵਤਾ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਹੈ ਤੇ ਦੇਵਤਾ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਜੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਵਸਤੂ ਨਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਲੈਣ ਤੇ ਵਸਤੂ ਦੇਣ ਦਾ ਵੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਪਾਸੋਂ ਵਸਤੂ ਲੈਣ ਦਾ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਲੈਣ ਲਈ ਕੁੱਝ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਦੇਵਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਧੀ ਪੂਰਵਕ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਤੋਂ ਬਾਲਕ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਵਸਤਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਚਾਕੂ ਦੀਆ ਸਲਾਈ ਆਦਿ ਖ਼ਰੀਦ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਵਸਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਪਿਤਾ ਉਹੋ ਹੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਾਲਕ ਦਾ ਹਿੱਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੇਵਤੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਉਪਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਅਹਿੱਤ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਤ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਭਗਵਾਨ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹੋ ਵਸਤਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸਰਬ-ਹਿਤਕਾਰੀ ਹੋਣ। ਏਸੇ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਅਗਿਆਨ ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਕਾਮਨਾ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਅਲਪ ਬੁੱਧੀ ਕਾਰਨ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। o ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਲੋਕ ਕਰਮ ਭੂਮੀ ਹੈ। o ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੂਜੇ ਲੋਕ (ਸਵਰੱਗ ਨਰਕ) ਆਦਿ ਭੋਗ ਭੂਮੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ, ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਹੀ ਲੋਕ ਤੇ ਪਰਲੋਕ ਵਿੱਚ ਭੋਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। o ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਵੀ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। o ਅਸਲ ਸਿੱਧੀ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਕਰਮ ਯੋਗ, ਗਿਆਨ-ਯੋਗ ਤੇ ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਭੀ ਜਨਮ ਜਨ੍ਯ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਯੋਗ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਕਰਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਤਿਆਗਣ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। o ਯੋਗ ਕੀ ਹੈ ? ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਨਿਤ੍ਯ ਸੰਬੰਧ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। o ਕੋਈ ਵੀ ਧਰਮ ਜਦ ਸਤ੍ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਸਤ੍ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਸ ਕਰਮ ਦਾ ਨਾਂ ਸਤ੍ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। o ਆਪਣੇ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਯੋਗ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਰਮ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨ ਉੱਪਰ ਮਨੁੱਖ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। o ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰ (ਸਰੀਰ ਇੰਦਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਪਦਾਰਥ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਆਦਿ) ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ

ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਦੇਵਤੇ, ਪਰਮ ਪ੍ਰਭੂ-ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਨਾ ਹੀ ਦੇਵਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਅੰਗੀ ਸੰਗੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਇੱਕ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਗੀ ਸੰਗੀ ਅਨੇਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਵੇਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, 'ਪ੍ਰਭੂ ਇੱਕ ਹੈ, ਇਸ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਰੱਖੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ, ਧਰਤੀ ਦੇਵਤਾ, ਚੰਦਰ ਦੇਵਤਾ, ਇੰਦਰ ਦੇਵਤਾ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਵਤੇ (ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ) ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ। ਦੇਵਤੇ ਆਪ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਇੱਕ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਨ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜਿੰਨਾ ਉਚੇਰਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਨੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਕਤੀ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜੂਝਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵੈ ਬੋਧ ਹੈ। ਜੋ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਉਸ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਕੰਮ ਘੱਟ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇਫਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਛੇਤੀ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਚੱਜੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਖ਼ਾਸੀਅਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਅਗਿਆਨੀ ਹਨ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇੱਛਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਛੇਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਸਥਾਈ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਥਾਈ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਧਨਾ ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਸਾਧਕ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਦੇ ਲਕਸ਼ ਉਨੇ ਵੱਡੇ ਹੋਣਗੇ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਮਾਣਨ ਦੇ ਨਾਲ ਜੇਕਰ ਅਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕਲਾ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸੱਮਰਥ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

✪ ✪ ✪

4.13 ਸ਼ਲੋਕ :

चातु:-वर्ण्यम् मया सृज्-तम् गुण-कर्म-वि-भाग-श:। तस्य कर्तारम् अपि माम्, विद्-धि अ-कर्तारम् अ-वि-अयम्॥

ਚਾਤੁਹ ਵਰ੍ਣਯਮ੍ ਮਯਾ ਸ੍ਰਜ੍ਤਮ੍, ਗੁਣ ਕਰ੍ਮ ਵਿਭਾਗ ਸ਼ਹ।

ਤਸ੍ਯ ਕਰ੍ਤਾਰਮ੍ ਅਪਿ ਮਾਮ੍, ਵਿਦ੍ਧਿ ਅਕਰ੍ਤਾ-ਰਮ੍ ਅਵਿਅਯਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਚਾਤੁਹ ਵਰ੍ਣਯਮ : ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਚਾਰ ਵਿਭਾਗ, ਚਾਰ ਜਾਤਾਂ। ਮਯਾ : ਮੇਰੇ ਰਾਹੀਂ। ਸ੍ਰਜ੍ਤਮ੍ : ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਣ ਕਰ੍ਮ ਵਿਭਾਗ ਸ਼ਹ : ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ। ਤਸ੍ਯ : ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ। ਕਰ੍ਤਾਰਮ : ਲੇਖਕ, ਪਿਤਾ, ਕਰਤਾ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਮਾਮ੍ : ਮੇਰਾ। ਵਿਦ੍ਧਿ : ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਅਕਰ੍ਤਾਰਮ੍ : ਜੋ ਕਾਰਜ ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਅਵਿਅਯਮ੍ : ਜੀਵ, ਜੋ ਨਾ ਬਦਲੇ, ਅਬਦਲ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- 'ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮਾਂ (ਕੰਮਾਂ) ਦੇ ਵਿਭਾਗ ਅਨੁਸਾਰ (ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਕਸ਼ਤਰੀ, ਵੈਸ਼ਯ, ਸ਼ੂਦਰ) ਚਾਰ ਵਰਣ ਰਚੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਰਚਨਾ ਕ੍ਰਮ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕ੍ਰਿਆ ਰਹਿਤ, ਅਤੇ ਅਬਦਲ ਹੀ ਸਮਝ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਚਾਤੁਹ ਵਰ੍ਣਯਮ ਮਯਾ ਸ੍ਰਜ੍ਤਮ੍ ਗੁਣ ਕਰ੍ਮ ਵਿਭਾਗ ਸ਼ਹ = ਪੂਰਵ ਜਨਮਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤੋ ਰਜੋ ਤੇ ਤਮੋ - ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਵਾਨ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਵੇਸ਼ਯ ਤੇ ਸ਼ੂਦਰ ਚਾਰੇ ਵਰਣਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਣਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੀ ਯੂਨੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਚਾਤੁਵਰ੍ਣਯਮ੍ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਚਾਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਬਿਰਖ ਆਦਿ ਵੀ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਪੰਛੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਬੂਤਰ, ਹੰਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਬਾਜ਼ ਕਸ਼ਤਰੀ, ਚੀਲ ਆਦਿ ਵੈਸ਼ਯ ਤੇ ਕਾਂ ਸ਼ੂਦਰ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰੱਖਤਾਂ ਵਿਚ ਪਿੱਪਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਨਿੰਮ ਆਦਿ ਕਸ਼ਤਰੀ, ਇਮਲੀ ਆਦਿ ਵੈਸ਼ਯ ਅਤੇ ਕਿੱਕਰ ਆਦਿ ਸ਼ੂਦਰ ਹੈ। ਵਰਣ ਵਿਭਾਗ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ ਉਸੇ ਮੁਤਾਬਕ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਹੀ ਹੈ। ੦ ਚਾਰੇ ਵਰਣਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਮੈਂ' ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰੇ ਵਰਣ ਦੇ ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਅੰਸ਼ ਹੀ ਹਨ। ਮੈਂ ਸਦਾ ਸਭ ਦਾ ਹਿਤਕਾਰੀ ਹਾਂ। ਵਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ। ੦ ਤਸ੍ਯ ਕਰ੍ਤਾਰਮ ਅਪਿ ਮਾਮ੍ ਵਿਦ੍ਧਿਕਰ੍ਤਾਰਮ੍ ਅਵਿਅਯਮ੍ - ਅਕਰ੍ਤਾਰਮ੍ ਪਦ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਕਰਤੱਵ ਅਭਿਮਾਨ ਦਾ ਅਭਾਵ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ, ਪਾਲਨ ਸੰਘਾਰ ਆਦਿ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਮ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਭਗਵਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਸਰਵੱਥਾ ਅਤੀਤ ਨਿਰਲਿਪਤ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਅਪਾਦਾਨ ਤੇ ਨਿਮਿੱਤ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਬਣੇ ਪਾਤਰ ਵਿੱਚ ਮਿੱਟੀ ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਤੇ ਘੁਮਿਆਰ ਹੀ ਨਿਮਿਤ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਿੱਟੀ ਵੀ ਖਰਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ। ਪਰ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਕੁੱਝ ਵੀ ਖ਼ਰਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਆਪ ਤਾਂ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਏਸੇ ਲਈ ਆਪ ਨੂੰ ਅਵਿਅਯਮ੍ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਆਪ ਤਾਂ ਅਬਦਲ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਸਾਧਕ ਸਰੀਰ ਸਾਂਸਾਰਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਾ ਸਮਝੇ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅਵ੍ਯਯਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਵਿਦਿ = ਪਦ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਦਿਵ੍ਯਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਕਰਮ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਤੇ ਕਰਮ ਫਲ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਨਾ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਦਿਵ੍ਯਤਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਗੁਣ ਅਤੇ ਕਰਮ 'ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਤੋ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਤੱਤ ਹਨ। (ਜੀਨਜ਼) ਉਹ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ, ਵਿਦਵਾਨ, ਅਧਿਐਨ ਕਰਤਾ, ਬੌਧਿਕ ਅਤੇ ਪੰਡਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਸਤੋਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਲੇਰੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੌਂਸਲਾ ਸ਼ਕਤੀ, ਅਭਿਮਾਨ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਸਮਰੱਥਾ ਅਤੇ ਨਾਇਕ ਬਣਨ ਦੇ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਰਜੋ ਅਤੇ ਤਮੋ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਣਜ ਕਰਨ, ਖੇਤੀ ਕਰਨ, ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ, ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਤੇ ਸਾਂਭਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸੀ ਉਹ ਵੈਸ਼ਯ ਅਖਵਾਏ। ਕੇਵਲ ਤਮੋ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਜੋ ਅਗਿਆਨੀ ਸਾਧਾਰਣ, ਸਖ਼ਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਅਨਪੜ੍ਹ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਟ ਪਾਪੀ ਹਵਸੀ, ਕ੍ਰੋਧੀ ਹੰਕਾਰੀ, ਜ਼ਾਲਮ ਸਨ, ਉਹ ਸ਼ੂਦਰ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਗਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਵੰਡ ਕਰਮ/ਗੁਣ ਉੱਪਰ ਹੀ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਜਿਹੋ ਜਿਹੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ

ਦੀ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਥਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਇੰਜ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋਈ। ਵਰਣ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਜਾਤ/ਫਿਰਕਾ/ਜਮਾਤ ਦੇ ਹਨ। ਵਰਣ ਨੂੰ ਰੰਗ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਚਿੱਟਾ ਕਾਲਾ ਲਾਲ ਨੀਲਾ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਤੋ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਚਿੱਟਾ, ਰਜੋ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਲਾਲ ਅਤੇ ਤਮੋ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਤ੍ਰੈਰੰਗੀ ਅਥਵਾ ਤ੍ਰੈਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਤ੍ਰੈਗੁਣਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਗੁਣ, ਵਿਆਹ ਬੰਧਨ ਪਿੱਛੋਂ ਰੰਗ ਗੁਣ ਬਦਲਦੇ ਰਹੇ। ਸ਼ੁਧ ਗੁਣ ਸ਼ੁੱਧ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਮੁੱਲ, ਸਰੀਰ ਵਿਚਲੇ ਗੁਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚਲੇ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਦਾ ਰੰਗ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ, ਸੰਤੋਖੀ, ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ, ਰਹਿਮ ਦਿਲ, ਦਿਆਲੂ, ਨੇਕ ਪੁਰਸ਼, ਸ਼ਰਧਾਲੂ, ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ, ਵਿਅਕਤੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਤੋਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਜਿਹੋ ਜਿਹੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਗੁਣ ਹੋਣਗੇ, ਉਸੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਚਰਿੱਤਰ ਸਮਾਜਕ ਦਰਜਾ ਅਤੇ ਮਾਨ ਸਨਮਾਨ ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਵੰਡ ਅਧਿਆਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਹੈ। ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੰਘਣ ਨਾਲ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮਾਜਿਕ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਗਈ।

✪ ✪ ✪

4.14 ਸ਼ਲੋਕ :

न माम् कर्माणि लिम्पन्ति, न मे कर्म-फले स्पृहा। इति माम् य: अभि-जानाति कर्मभि: न स: बृध-यते॥

ਨ ਮਾਮ੍ ਕਰ੍ਮਾਣਿ ਲਿਮ੍ਪੰਤਿ, ਨ ਮੇ ਕਰ੍ਮ ਫਲੇ ਸ੍ਪ੍ਰ੍ਹਾ।
ਇਤਿ ਮਾਮ੍ ਯਹ ਅਭਿ ਜਾਨਾਤਿ, ਕਰ੍ਮਭਿਹ ਨ ਸਹ ਬਧ੍ਯਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਨ : ਨਹੀਂ। ਮਾਮ੍ : ਮੇਰਾ। ਕਰ੍ਮਣਿ : ਕ੍ਰਿਆ, ਕੰਮ, ਕਾਜ। ਲਿਮ੍ਪੰਤਿ : ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣਾ, ਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰਨਾ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਮੇ : ਮੇਰਾ। ਕਰ੍ਮ ਫਲੇ : ਯੋਗ ਫਲ ਕਾਰਜ। ਸ੍ਪ੍ਰ੍ਹਾ : ਉਤਸ਼ਾਹ, ਪ੍ਰੇਰਨਾ, ਇੱਛਾ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਮਾਮ੍ : ਮੈਨੂੰ। ਯਹ : ਕੌਣ। ਅਭਿਜਾਨਾਤਿ : ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਕਰ੍ਮਭਿ : ਕੰਮਾਂ ਰਾਹੀਂ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਸਹ : ਉਹ। ਬਧ੍ਯਤੇ : ਪਾਬੰਦ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਮੈਨੂੰ ਕਰਮ ਦੂਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇੰਜ ਜੋ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਕਰਮਾਂ ਉੱਪਰ ਪਾਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਨਾ ਮਾਮ੍ ਕਰ੍ਮਾਣਿ ਲਿਮਪੰਤਿ, ਨ ਮੇ ਕਰ੍ਮ ਫਲੇ ਸ੍ਪ੍ਰ੍ਹਾ = ਵਿਸ਼ਵ ਰਚਨਾ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਖੱਮਤਾ ਪੱਖਪਾਤ ਆਦਿ ਦੋਸ਼, ਲੇਸ਼ਮਾਤ੍ਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਫਲ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕਾਮਨਾ ਨਾ ਹੀ ਮਮਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਮ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਲਿਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ੦ ਉਤਪਤੀ ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਵਸਤੂ ਮਾਤ੍ਰ ਕਰਮਫਲ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮੇਰਾ ਕਰਮਫਲ ਕਾਮਨਾ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕਰਮ ਫਲ ਵੀ ਕਾਮਨਾ ਮਮਤਾ ਵਾਲਾ (ਸ੍ਪਰ੍ਹਾ) ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਨਹੀਂ ਜਾਵੋਗੇ। ੦ ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਮੈਂ ਅਕਰਤਾ ਹਾਂ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਕਰਤੱਵ – ਅਭਿਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਸ੍ਪਰ੍ਹਾ = ਇੱਛਾ। ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਵੀ ਇੰਜ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਇੱਛਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਕੇਵਲ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਰਤੱਵ ਤੇ ਭੋਗ ਕਰਤੱਵ ਦੋਵੇਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ੦ ਸੰਸਾਰ ਕਰਤੱਵ ਭੋਗਤਵ ਹੀ ਹੈ। ੦ ਇਤਿ ਮਾਮ੍ ਯਹ ਅਭਿਜਾਨਾਤਿ – ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਜਦ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਦ ਉਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਤਪਤ ਹੋਏ ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਪਦਾਰਥ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੇ ਮਿਟਣ ਨਾਲ ਜਦ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੀ ਮਾਨਵ ਭਗਵਾਨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੇ ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕ ਹਨ, ਸੁਹਿਰਦ ਹਨ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਮਾਨਵ ਸਰੀਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਮਝ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਕੁਰਮਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਰਚਨਹਾਰਾ ਹੈ, ਕਰਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਰਤਾ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਮਾਨਵ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਰ੍ਮਭਿਹ ਨ ਸਹ ਬਧ੍ ਯਤੇ – ੦ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਕਰਮ ਦਿਵ੍ਯ ਹਨ। ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਦੇ ਕਰਮ ਵੀ ਦਿਵਯ ਹਨ। ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿਵ੍ਯ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਮਮਤਾ ਕਾਮਨਾ ਦੀ ਮਲੀਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਵਾਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਮਲੀਨਤਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬੰਨਦੇ। ੦ ਕਰ੍ਮ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੀ ਦਿਵ੍ਯ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ – ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵਾਸਤੇ – ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ੦ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਤੇ ਸਰੀਰ ਆਦਿ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਵਸਤਾਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਆਏ। ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਤੇ ਨਾ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਸਾਡਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨਮ ਜਨਮਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਸੂਖ਼ਮ ਤੇ ਕਾਰਣ ਸਰੀਰ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਕਾਰਜ ਹਨ। ਇਹ ਵਸਤਾਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ 'ਤੇ – ਹੋਰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਵਸਤਾਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੰਨਣਾ ਵੱਡੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾਪਣ ਦੇਖਣਾ ਵੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਦਉਪਯੋਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਨਿਸ਼ਕਾਮਤਾ ਨਾਲ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿੱਤ ਕਰਨਾ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਸਦਉਪਯੋਗ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਜਗਿਆਸੂ, ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। 'ਮੈਂ ਇਹ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ 'ਤੇ ਮਜ਼ਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ'। ਅਜਿਹੀ ਰੁਚੀ ਹੀ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੈ। ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾ ਜਗਿਆਸਾ ਹੈ ਨਾ ਕੁੱਝ ਕਰਨ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਕਰਮ ਉਸ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਆਰੋਪ ਨਹੀਂ ਲਾ ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਵਸਤੂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਨਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਮਨ ਤੜਪਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪ੍ਰਭ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਰਬ ਕਲਾ ਸਮੱਰਥ ਪੂਰਨ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਤੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਜੀਵ ਆਪਣੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਆਰੋਪ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ। ਵੱਡੇ ਲੋਕਾਂ ਵਰਗਾ ਬਣਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ

ਹੋਣ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਲੋਕ ਬਣਨ ਦੇ ਮਾਰਗ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਈ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਚੰਗਾ ਭੈੜਾ ਫਲ, ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਉੱਪਰ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀਆਂ। ਉਹ ਜੱਗ ਰਚੇਤਾ ਹੈ, ਇਕੱਲਾ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਚੰਗਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮੰਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਜਿੰਮਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਵਸਤੂਆਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮੀਂਹ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ ਪਰ ਮੀਂਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਪੈਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਆਪ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭੌਤਿਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਜਗਤ ਦੇ ਬਹੁ ਪਾਸਾਰੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰਜਿਤ ਜੀਵ ਅਨੇਕਾਂ ਭਾਂਤ ਦੇ ਹਨ। ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ, ਮਾਨਵ, ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ - ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਜਾਂ ਭੈੜਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਦਾ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਸਭ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਕਰਮ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਹੈ। ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਭੈੜੇ ਗ਼ਲਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰੇਗਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਗ਼ਲਤ ਭੈੜੇ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਰਾਹੀਂ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਚੰਗੇ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮੂਰਖ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜੇ ਚੰਗਾ ਫਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਬਲਕਿ ਉਸ ਦੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਫਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ - ਉਸ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਬਣਦੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.15 ਸ਼ਲੋਕ :

एवम् ज्ञा-त्वा कृतम् कमे, पूर्वैः अपि मुमुक्षुमिः। कुरू कर्म एव तस्मात् त्वम्, पूर्वैः पूर्व-तरम् कृतम्॥

ਏਵਮ੍ ਗ੍ਯ੍ਾਤ੍ਵਾ ਕ੍ਰਤਮ੍ ਕਰ੍ਮ੍, ਪੂਰ੍ ਵੈਹ ਅਪਿ ਮੁਮੁਕਸ਼੍ਭਿਹ।

ਕੁਰੂ ਕਰ੍ਮ ਏਵ ਤਸ੍ਮਾਤ੍ ਤ੍ਵਮ੍, ਪੂਰ੍ਵੈਹ ਪੂਰ੍ਵ ਤਰਮ੍ ਕ੍ਰਤਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਏਵਮ੍ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਗ੍ਯ੍ਾਤ੍ਵਾ : ਜਾਣ ਲੈਣ ਪਿੱਛੋਂ। ਕ੍ਰਤ੍ਮ : ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਰ੍ਮ : ਕੰਮ ਕ੍ਰਿਆ। ਪੂਰ੍ਵੈਹ : ਪਹਿਲੇ ਪੁਰਾਣੇ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਮੁਮੁਕਸ਼੍ਭਿਹ : ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨਾ, ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਕੁਰੂ : ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ, ਨਿਭਾਉਣਾ। ਕਰ੍ਮ : ਕੰਮ। ਏਵ : ਭੀ। ਤਸ੍ਮਾਤ੍ : ਇਸ ਵਾਸਤੇ। ਤ੍ਵਮ੍ : ਤੁਹਾਡਾ। ਪੂਰ੍ਵੈਹ : ਪੁਰਾਣੇ। ਪੂਰ੍ਵਤਰਮ੍ : ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ। ਕ੍ਰਤਮ੍ : ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਪੂਰਵ ਕਾਲ ਦੇ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਲੈਣ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਤੂੰ ਵੀ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਰ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਏਵਮ੍ ਗ੍ਯ੍ਾਤਵਾ ਕ੍ਰਤਮ੍ ਕਰਮ ਪੁਰਵੈਹ ਅਪਿ ਮੁਮੁਕਸ਼੍ਭਿਹ = ਅਰਜਨ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਯੁੱਧ ਰੂਪ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਉਹ ਘੋਰ ਕਰਮ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਪੂਰਵ ਕਾਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ੦ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਲਿਆਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮਨੁੱਖ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ੦ ਏਥੇ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਕਲਿਆਣ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਵੀ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦਾ ਤੱਤਵ ਜਾਣ ਕੇ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਰਮ੍ ਯੋਗ ਤੱਤਵ ਹੈ। ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਕਰਮ ਕਰਨਾ। ੦ ਕਰਮ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਤੇ ਯੋਗ ਆਪਣੇ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨਾ (ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ) ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕਰਨਾ (ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ) ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਉੱਚੇ ਉੱਠੇ ਯੋਗ ਹਨ, ਜੋ ਪੂਰਣ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਹੈ। ਪੂਰਣ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਕੋਈ ਅਵੱਸਥਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਕਰਮ ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹ ਸਕਦੇ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਕਰਮ ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਵੀ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਫਲ-ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਵਡਿਆਈ, ਲਾਭ, ਮਾਨ ਸਵੱਰਗ ਆਦਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹੀ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹੋ ਕਰਮ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਕੁਰੂ ਕਰ੍ਮ ਏਵ ਤਸ੍ਮਾਤ੍ ਤ੍ਵਮ੍ ਪੂਰ੍ਵੈਹ ਪੂਰ੍ਵ ਤਰਮ੍ ਕ੍ਰਤਮ੍ = ਭਗਵਾਨ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਮੁਖ਼ਾਤਬ ਹਨ 'ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਲਈ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਹੁਣ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਹਿੱਤ ਵਾਸਤੇ ਕਰਮ ਕਰ। ਸਰੀਰ ਇੰਦਰੀਆਂ ਮਨ ਆਦਿ ਸਾਰੀ ਕਰਮ ਸਮੱਗਰੀ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅਭਿੰਨ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਕਰਮ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਅਸੀਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਯੋਗ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਭੌਤਿਕਵਾਦੀ ਅਤੇ ਅਭੌਤਿਕਵਾਦੀ। ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਭੌਤਿਕਵਾਦੀ ਲੋਕ ਪ੍ਰਭੂ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਲੋਕ-ਸੇਵਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਸਾਧਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਭੌਤਿਕਵਾਦੀ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੀ ਉੱਚਤਮ ਅਵੱਸਥਾ ਅਥਵਾ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਰਜਨ ਯੁੱਧ ਦੀ ਆਪਣੀ ਫਰਜ਼-ਚੇਤਨਾ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਉਸ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦਾ ਚੇਤਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਗਿਆਸੂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਸਕਦਾ। ਜਿਸ ਨੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਤੱਕ ਚੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.16 ਸ਼ਲੋਕ :

किम् कर्म किम् अ-कर्म इति, कवय: अपि अत्र मोहिता: । तत् ते कर्म प्र-वक्ष्यामि, यत् ज्ञात्वा मोक्ष्यसे अ-शुभात् ॥

ਕਿਮ੍ ਕਰ੍ਮ ਕਿਮ੍ ਅਕਰ੍ਮ ਇਤਿ, ਕਵਯਹ ਅਪਿਅਤ੍ਰ ਮੋਹਿਤਾਹ।

ਤਤ੍ ਤੇ ਕਰ੍ਮ ਪ੍ਰਵਕਸ਼ਯਾਮਿ, ਯਤ੍ ਗ੍ਯ੍ਾਤ੍ਵਾ ਮੋਕਸ਼੍ਯਸੇ ਅਸ਼ੁਭਾਤ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਕਿਮ੍ : ਕੀ। ਕਰ੍ਮ : ਕ੍ਰਿਆ ਕੰਮ। ਕਿਮ੍ : ਕੀ। ਅਕਰ੍ਮ : ਕ੍ਰਿਆਹੀਣ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਕਵਯਹ : ਸੰਤਰਿਸ਼ੀ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਅਤ੍ਰ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਮੋਹਿਤਾਹ : ਛੱਡ ਦੇਣਾ, ਤਿਆਗ ਦੇਣਾ। ਤਤ੍ : ਉਹ। ਤੇ : ਤੁਹਾਨੂੰ। ਕਰ੍ਮ : ਕ੍ਰਿਆ, ਕੰਮ। ਪ੍ਰਵਕਸ਼ਯਾਮਿ : ਮੈਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਵਾਂਗਾ, ਮੈਂ ਬਿਆਨ ਕਰਾਂਗਾ। ਯਤ੍ : ਕਿਹੜਾ ਜਿਹੜਾ। ਗਯ੍ਾਤ੍ਵਾ : ਜਾਣੀ ਜਾਣ। ਮੋਕਸ਼੍ਯਸੇ : ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਸ਼ੁਭਾਤ੍ : ਭੈੜੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ, ਬੁਰਿਆਈ 'ਚੋਂ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- 'ਕਰਮ ਕੀ ਹਨ ਅਤੇ ਅਕਰਮ ਕੀ ਹਨ' ਏਥੇ (ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ) ਵਿਦਵਾਨ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਵੀ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਰਮ ਤੱਤਵ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਾਂਗਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਤੂੰ ਅਸ਼ੁਭ ਤੋਂ (ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਾਰ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ) ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਵੇਂਗਾ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਕਰਮ ਕੀ ਹੈ ਅਕਰ੍ਮ ਕੀ ਹੈ। ੦ ਦੇਹ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ, ਭਗਵਾਨ ਆਰਾਧਨਾ, ਕਾਮਨਾ ਸਹਿਤ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆ ਤੇ ਲੌਕਿਕ ਕਰਮ, ਹੀ ਕਰਮ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕਰਕੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਆਰਾਧਨਾ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਪਰੋਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਗੁਰਮੁਖ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸ਼ਿਠਤ ਕਰਮ, ਅਕਰ੍ਮ ਹੈ। ੦ ਕਿਮ੍ ਕਰ੍ਮ ਕਿਮ੍ ਅਕਰ੍ਮ ਇਤਿ = ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਰਮ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਸਰੀਰ ਬਾਣੀ ਤੇ ਮਨ ਰਾਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ੦ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਰਮ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਕਰਮ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਵੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਕਰਮ ਸਤੋ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਜੇ ਕਰਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਰਜੋ ਤੇ ਤਮੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਉਹ ਕਰਮ ਵੀ ਰਜੋ ਤੇ ਤਮੋ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਸਾਤਵਿਕ ਹੈ ਜੇ ਕਰਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਾਮਨਾ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹੋ ਕਰ੍ਮਤ੍ਮ ਗੁਣੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਜੇ ਕਰਤਾ ਵਿੱਚ ਫਲ ਇੱਛਾ ਮਮਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਰਮ 'ਅਕਰ੍ਮ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦੇ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ੦ ਨਿਚੋੜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਬਾਹਰੀ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰਨ ਤੇ ਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਕਰਮ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਰੂਪ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਤੱਤਵਾਂ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੈ। ੦ ਜਿਸ ਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਉਹ ਕਰਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਰਮ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਕਰਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਿਕਰਮ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਵਾਸਤਵਿਕ ਕਰਮ ਤੇ ਇਸ ਤੇ ਬੰਨੇ ਜਾਣ ਸੰਬੰਧੀ ਤੇ ਇਸਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਮਮਤਾ, ਫਲ ਇੱਛਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਮ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਮਤਾ ਫਲ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ੦ ਜੇ ਕਰਤਾ ਨਿਰਲਿਪਤ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਮ ਕਰਨਾ, ਨਾ ਕਰਨਾ - ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਅਕਰ੍ਮ ਹਨ। ਜੇ ਕਰਤਾ ਲਿਪਤ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਤੇ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਦੋਵੇਂ ਕਰਮ ਹਨ ਤੇ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਕਰਮ ਦੇ ਦੋ ਭੇਦ ਕੀਤੇ ਹਨ 1. ਕਰਮ - ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੀਵ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ। 2. ਅਕਰ੍ਮ - ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਣਾ। ੦ ਕਰਮ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ - ਅਕਰ੍ਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋ ਮੋਹ ਪੂਰਵਕ ਕਰਮ - ਤਿਆਗੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਤਾਮਸ੍ ਹਨ। ੦ ਜੋ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਕਰਮ ਤਿਆਗੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਜ਼ੋ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਦੋਵਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਵੀ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ੦ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿਆਗ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ। ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੈ। ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਵਾਲੇ ਹਨ - ਉਹ ਸਤੋ ਗੁਣੀਂ ਕਰਮ ਹਨ। ੦ ਕਰਮ੍ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਉਸ ਤੋਂ ਨਿਰਲਿਪਤ ਰਹਿਣਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਕਰ੍ਮ ਹੈ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ, 'ਯੁੱਧ ਰੂਪੀ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੇਰੀ ਅਕਰ੍ਮ ਅਵੱਸਥਾ (ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ) ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਤੂੰ ਯੁੱਧ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਅਕਰ੍ਮ ਅਵੱਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਏ। ਅਕਰ੍ਮ ਹੈ ਕੀ ? ਇਸ ਤੱਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ੦ ਨਿਰਲਿਪਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਤੇ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਿਰਲਿਪਤ ਰਹਿਣਾ - ਇਹੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਕਰ੍ਮ ਅਵੱਸਥਾ ਹੈ। ੦ ਕਵਯਹ... ਗ੍ਯ੍ਾਤ੍ਵਾ ਮੋਕ੍ਸ਼੍ ਯਸੇ ਅਸ਼ੁਭਾਤ੍ - ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਐਨੀ ਸਮੱਰਥਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਕਰਮ ਤੇ ਅਕਰਮ ਤੱਤਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਲੱਭ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੱਤਵ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਰਮਯੋਗੀ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੋਏ ਅਨੁਭਵੀ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਆਪ ਭਗਵਾਨ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ੦ ਜੀਵ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਏਥੇ ਭਗਵਾਨ ਪ੍ਰਣ ਕਰਦੇ ਹਨ, 'ਕਿ ਮੈਂ ਉਹ ਕਰ੍ਮਤੱਤਵ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਕਹਾਂਗਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਬੰਧਨ ਕਾਰਕ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇਹ ਵਿਦਿਆ ਦੱਸਾਂਗਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੂੰ ਕਰਦਾ ਕਰਨ ਹੋਇਆ ਭੀ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ੦ ਯੋਗ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਤਾ ਵੀ ਹੈ। ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਯੋਗ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਚੱਕਰ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੀ ਬਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਜਾਣਨ ਲਈ ਕਰਮ ਤੱਤਵ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਕਰਮ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਗੁਰੂ ਸ਼ਿਸ਼ ਪਰੰਪਰਾ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਪਾਠ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਨੂੰ ਸਿਖਾਇਆ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਨੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਮਨੂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਾਠ ਸਿਖਾਇਆ। ਮਨੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਇਕਸਵਾਕ ਨੂੰ। ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਤਨ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਵਧੇਰੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਚੱਕਰ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਇਹ ਗਿਆਨ ਆਪ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਦੇਣ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਧੂਰੇ ਗਿਆਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ, ਕਰਮ ਤੱਤਵ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਿਖਾਉਣ ਤੋਂ ਸਦਾ ਅਸਮੱਰਥ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.17 ਸ਼ਲੋਕ :

कर्मण: हि अपि बोध्-त्वयम्, बोध्-तव्यम् च वि-कर्मण: । अ-कर्मण: च बोध्-तव्यम्, गहना कर्मण: गति: ॥

ਕਰ੍ਮਣਹ ਹਿ ਅਪਿ ਬੋਧ੍ ਤਵ੍ਯਮ੍, ਬੋਧ੍ਤਵ੍ਯਮ੍ ਚ ਵਿ ਕਰ੍ਮਣਹ।

ਅਕਰ੍ਮਣਹ ਚ ਬੋਧ੍ਤਵ੍ਯਮ੍, ਗਹਨਾ ਕਰ੍ਮਣਹ ਗਤਿਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਕਰ੍ਮਣਹ : ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ, ਕੰਮ ਦਾ। ਹਿ : ਲਈ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਬੋਧ੍ ਤਵ੍ਯਮ : ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬੋਧ੍ਤਵਯਮ੍ : ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਚ : ਅਤੇ। ਵਿਕਰ੍ਮਣਹ : ਜਿਹੜੇ ਕੰਮ ਰੋਕੇ ਗਏ ਹਨ, ਵਿਵਰੱਜਤ ਕੰਮਾਂ। ਅਕਰ੍ਮਣਹ : ਕ੍ਰਿਆਹੀਣ ਦੇ। ਚ : ਅਤੇ। ਬੋਧ੍ਤਵ੍ਯਮ੍ : ਜਾਣਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਗਹਨਾ : ਡੂੰਘਾ। ਕਰ੍ਮਣਹ : ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ। ਗਤਿਹ : ਮਾਰਗ, ਰਸਤਾ, ਚੱਲਣਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਕਰਮ ਦਾ ਤੱਤਵ ਭੀ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਿਕ੍ਰਮ ਦਾ ਤੱਤਵ ਵੀ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਕ੍ਰਮ ਦਾ ਤੱਤਵ ਵੀ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਮ ਦੀ ਗਤੀ ਅਤਿ ਡੂੰਘੀ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਕ੍ਰਮਣਹ ਹਿ ਅਪਿ ਬੋਧ੍ ਤਵ੍ਯਮ੍ – ਬੋਧ ਤਵ੍ਯਮ ਚ ਵਿਕਰ੍ਮਣਹ – ੦ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਕਰਮ ਦੇ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਸਰੂਪ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਇੱਕ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਤਿੰਨ ਭੇਦ ਹਨ। 1. ਕਰਮ 2. ਅਕਰਮ 3. ਵਿਕਰਮ। ਸਕਾਮ ਭਾਵ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਕਿਰਿਆ 'ਕਰਮ' ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। (2) ਫਲ ਇੱਛਾ ਮਮਤਾ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਕੇਵਲ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਰਮ ਕਰਮ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (3) ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਅਹਿੱਤ ਕਰਨ ਅਥਵਾ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਰਮ – ਵਿਕਰ੍ਮ ਹੈ। ੦ ਕਰਮਣਹ ਹਿ ਅਪਿ ਬੋਧ – ਨਿਰਲਿਪਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਾਮਨਾ ਵਧੇਰੇ ਵਧ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਵਿਕਰਮ (ਪਾਪ ਕਰਮ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਯੁੱਧ ਕਰਮ ਵੀ ਸਮਤਾ ਪੂਰਵਕ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ੦ ਸਮਤਾ ਪੂਰਵਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਵਿਕਰਮ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਅਕਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨਿਸ਼ੇਧ ਕਰਮ – ਵਿਕਰਮ ਹੈ। ਵਿਕਰਮ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕਾਮਨਾ ਹੀ ਹੇਤੂ ਹੈ। (3.36–37) ੦ ਵਿਕਰਮ ਦਾ ਤੱਤਵ ਕਾਮਨਾ ਹੈ। ੦ ਗਹਨਾ ਕਰ੍ਮਣ ਗਤਿਹ = ਕਿਹੜਾ ਕਰਮ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਕਿਹੜਾ ਬੰਨਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੈ। ੦ ਕਰਮ ਕੀ ਹੈ ? ਅਕਰਮ ਕੀ ਹੈ ? ਤੇ ਵਿਕਰਮ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੱਤਵ ਜਾਣਨ ਲਈ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵਿਦਵਾਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਸੱਮਰਥ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਅਰਜਨ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਹਾਲ ਹੈ। ੦ 4.19 ਤੋਂ 4.23 ਸ਼ਲੋਕ ਤੱਕ ਭਗਵਾਨ ਨੇ 'ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਅਕਰਮ' ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਬੰਧਨ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਵਿਕਰਮ ਕਰਮ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਾਮਨਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਵਿਕਰਮ ਨੂੰ ਨਿਕ੍ਰਸ਼ਟ ਦੱਸਣ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਵਿਕਰਮ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਹੈ। ੦ ਜਿਸ ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਕਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਕਾਮਨਾ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਵਿਕਰਮ ਹੋਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਾਮਨਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਅਕਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਮੁੱਖ ਲੋੜ ਅਕਰਮ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਅਕਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਾਮਨਾ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਣ ਨਾਲ, ਕਾਮਨਾ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵਿਕਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵਿਕਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਕਰਮ ਅਕਰਮ ਤੇ ਵਿਕਰਮ ਦੇ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਲੋਕ ਹੇਤੂ ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇ, ਸਿਰਜਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੋਵੇ, ਵਿਕਾਸ ਹੋਵੇ। ਦੂਜੇ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇ, ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਸੁਕਰਮ ਹੈ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ਮਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਜੋ ਕਰਮ ਆਤਮਾ ਅਨਾਤਮ ਜਗਤ ਲਈ ਉਪਕਾਰੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕੀਤਿਆਂ ਦੂਜੇ ਦਾ ਦਿਲ ਦੁਖੇ। ਵਿਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ, ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਫੈਲੇ, ਦੁਰਭਾਵਨਾ ਫੈਲੇ। ਕਸ਼ਟ ਪਸਰੇ, ਦੁਰ ਵਿਵਹਾਰ ਰਾਹੀਂ ਨਫ਼ਰਤ ਗਿਲਾਨੀ ਕ੍ਰੋਧ ਹੰਕਾਰ ਉਪਜੇ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਮ ਵਿਕਰਮ ਹੈ। ਵਿਕਰਮ ਤੇ ਅਕ੍ਰਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਅਗਲੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਜੀਵ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਕਰਮ ਕਰੇਗਾ। ਜਿਹੜੇ ਕਰਮ ਪ੍ਰਭੂ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਕੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵਿਕਰਮ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

4.18 ਸ਼ਲੋਕ :

कर्मणि अ-कर्म यः पश्येत्, अ-कर्मणि च कर्म यः। सः बुद्धि-मान् मनुष्येषु, सः युज्-तः कृत्स्न-कर्म-कृत॥

ਕਰ੍ਮਣਿ ਅਕਰ੍ਮ ਯਹ ਪਸ਼੍ਯੇਤ੍, ਅਕਰ੍ਮਣਿ ਚ ਕਰ੍ਮ ਯਹ।
ਸਹ ਬੁਧਿਮਾਨ੍ ਮਨੁਸ਼੍ਯੇਸ਼ੁ, ਸਹ ਯੁਜ੍ ਤਹ ਕ੍ਰਤ੍ਸਨ ਕਰ੍ਮਕ੍ਰਤ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਕਰ੍ਮਣਿ : ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ। ਅਕਰ੍ਮ : ਕਿਰਿਆਹੀਣਤਾ। ਯਹ : ਕੌਣ। ਪਸ਼੍ਯੇਤ : ਵੇਖੇਗਾ, ਜਾਣੇਗਾ, ਪਰਖੇਗਾ। ਅਕਰ੍ਮਣਿ : ਕ੍ਰਿਆਹੀਣਤਾ ਵਿੱਚ। ਚ : ਅਤੇ। ਕਰ੍ਮ : ਕਿਰਿਆ ਕਾਰਜ। ਯਹ : ਕੌਣ। ਸਹ : ਉਹ। ਬੁਧਿਮਾਨ੍ : ਬੁੱਧੀਮਾਨ। ਮਨੁਸ਼੍ਯੇਸ਼ੁ : ਵਿਅਕਤੀ ਅੰਦਰ। ਸਹ : ਉਹ। ਯੁਜ੍ ਤਹ ਯੋਗੀ ਕ੍ਰਤ੍ਸਨ ਕਰ੍ਮਕ੍ਰਤ੍ : ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜੋ ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਅਕਰਮ, ਅਕਰਮ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਯੋਗੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਕਰ੍ਮਣਿ ਅਕਰ੍ਮ ਯਹ ਪਸ਼੍ਯੇਤ੍ – ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਅਕ੍ਰਮ ਦੇਖਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ – ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਤੇ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸ ਤੋਂ ਨਿਰਲਿਪਤ ਹੋਣਾ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੋਈ ਭੀ ਪਰਵਿਰਤੀ ਜਾਂ ਨਿਵਿਰਤੀ ਨਾ ਕਰਨਾ। ਅਮੁੱਕ ਕਰਮ ਮੈਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ – ਇਸ ਕਰਮ ਦਾ ਫਲਾਣਾ ਫਲ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਅਜਿਹਾ ਭਾਵ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਬੱਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਹਰ ਇੱਕ ਕਰਮ ਦਾ ਆਰੰਭ ਤੇ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦਾ ਵੀ ਆਦਿ ਤੇ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੀਵ ਨਿਤ੍ਯ ਨਿਰੰਤਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਕਰਮ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਫਲ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਪਰ ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨਾਲ ਬੱਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਦੇ (4.14) ਕਰਮ ਫਲ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ। ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ੦ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਤੇ ਅਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਕਰਜਾ ਵਾਪਸ ਤੇ ਨਵਾਂ ਕਰਜਾ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ੦ ਦੁੱਖ ਸਰੀਰਕ-ਦੁੱਖ ਸਮਝ ਕੇ ਕਰਮ ਨਾ ਕਰਨਾ ਰਜੋ ਤਿਆਗ ਹੈ। ੦ ਮੋਹ ਆਲਸ ਪਰਮਾਦ ਕਾਰਨ ਕਰਮ ਨਾ ਕਰਨਾ ਤਮੋ ਤਿਆਗ ਹੈ। ੦ ਜਦ ਤੱਕ ਕਰਮ ਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਤਦ ਤੱਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਅਕਰ੍ਮਣਿ ਚ ਕਰ੍ਮ ਯਹ – ਅਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਦੇਖਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਨਿਰਲਿਪਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਤੇ ਨਾ ਕਰਨਾ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਨਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਭੀ ਨਿਤ੍ ਨਿਰੰਤਰ ਨਿਰਲਿਪਤ ਰਹਿਣਾ। ੦ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੇ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਦੋਵੇਂ ਕਰਮ ਹਨ। ੦ ਸਾਧਕ ਜਦ ਤੱਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤਦ ਤੱਕ ਉਹ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸੰਸਾਰ ਉੱਨਤੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ

ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੇ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੇ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਚੱਲਣਾ ਫਿਰਨਾ, ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਆਦਿ ਸਥੂਲ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣਾ, ਧਿਆਨ ਲਾਉਣਾ, ਸੂਖ਼ਮ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਸਮਾਧੀ ਲਾਉਣਾ, ਕਾਰਣ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਲੋਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਿੱਤ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ। o ਸਹ ਬੁਧਿਮਾਨ੍ ਮਨੁਸ਼੍ਯੇਸ਼੍ - ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਕਰਮ ਅਕਰਮ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਅਕਰਮ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਤ੍ ਨਿਰੰਤਰ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਦ ਤੱਕ ਉਹ ਨਿਰਲੇਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤਦ ਤੱਕ ਕਰਮ ਤੱਤਵ ਸਮਝਣਾ ਉਸ ਲਈ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕਰਮ ਤੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਦਾ ਤਿਆਗ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। o ਸਹ ਬੁਧਿਮਾਨ੍ਮਨੁਸ਼੍ ਯੇਸ਼ੁ - ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਅਕਰਮ ਤੇ ਅਕਰਮ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹੋ ਸਭ ਕੁੱਝ ਜਾਣ ਗਿਆ ਹੈ। o ਸਹਯੁਜ੍ਤਹ - ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਸਿੱਧੀ ਤੇ ਅਸਿੱਧੀ ਵਿੱਚ ਸਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਮਫਲ ਮਿਲੇ ਜਾਂ ਨਾ ਮਿਲੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੇ ਇੱਛਾ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹੋ ਹੀਯੋਗੀ ਹੈ। o ਯੁਜਤਹ ਪਦ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਯੋਗ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। o ਕ੍ਰਤਸ੍ਨ ਕਰ੍ਮਕ੍ਰਤ - ਜਦ ਤੱਕ ਪਾਉਣਾ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਤੱਕ ਕਰਨਾ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਜਦ ਤੱਕ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਪਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਤੱਕ ਕਰਨ ਦਾ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਮਿਟਦਾ। o ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ ਫਲ ਵੀ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਤੱਕ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ, ਤਦ ਤੱਕ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਸਮਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। o ਕਰਨਾ ਜਾਣਨਾ, ਤੇ ਪਾਉਣਾ ਬਾਕੀ ਨਾ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਉਹ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਅਸ਼ੁੱਭ ਸੰਸਾਰ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (4.16-32)

ਵਿਆਖਿਆ :- ਕ੍ਰਿਆ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅੰਦਰ ਜਮਾਂਦਰੂ ਸਹਜਮਈ ਅਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਅਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕਿਰਿਆਹੀਣਤਾ ਆਤਮਾ ਲਈ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਗਤੀਹੀਣ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸਿਰਜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਦੂਜਾ, ਜੀਵ ਰੂਪ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਦੂਜੀ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਅਗਿਆਨੀ ਲੋਕ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਜਿਵੇਂ ਬਰਾਬਰ ਬਰਾਬਰ ਦੋ ਰੇਲ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਮੁਸਾਫਰ ਦੂਜੀ ਗੱਡੀ ਦੇ ਚੱਲਣ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਗੱਡੀ ਚੱਲ ਪੈਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਏਥੇ ਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਰਿਆਹੀਣ ਹੈ। ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆ ਹੀਣ ਸਮਝਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸਮੁੰਦਰ ਤਟ ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਆਦਮੀ, ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਆ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਅਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਕਿਰਿਆਹੀਣਤਾ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਆਹੀਣ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਿਆਹੀਣਤਾ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆ। ਇਹ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਿਆਨੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਆਰਾਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।" ਇਹ ਤਾਂ ਆਤਮਾ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਸਵੈ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਵੈ ਸਮਝਣ ਦੀ ਗ਼ਲਤੀ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹਉਮੈਵਾਦ ਅਥਵਾ ਨਿੱਜਵਾਦ ਹੈ। ਹਉਮੈਵਾਦੀ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਤ੍ਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਵੱਲ ਉਚੇਚ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਸਵੈ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਹਉਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਵੈ ਉਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ, ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਜਕੜੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਜੇ ਬਹੁਤ ਕੰਮ, ਘੱਟ ਕੰਮ ਜਾਂ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਵੈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਇਸ ਉਚੇਰੀ ਸਥਿਤੀ ਕਿਰਿਆਹੀਣਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਅਧੀਨ ਪਹਿਚਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਅੰਤਹਕਰਣ ਨੂੰ ਸਮਝ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਾਂ ਜਿਹੜੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੇ ਸਵੈ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਉਚਿੱਤ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਚੱਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਅਤੇ ਇੰਦਰੀਆਂ ਕਰਮ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਉਲੀਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਸਰਬੋਤਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਕਰਮ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਉਹ ਤਾਂ ਕਿਰਿਆਹੀਣ ਹੈ। ਕਿਰਿਆਹੀਣਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਗੁਣ ਭਰਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਰਿਆਹੀਣਤਾ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਦਮੀ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਹਉਮੈ ਅਤੇ ਸਾਧਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੁੱਝ ਉਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੀ ਅਸਲ ਕੰਮ ਹਨ। ਉਹ ਆਪ ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆਹੀਣਤਾ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਜੋ ਕੁੱਝ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਸੀਲੇ ਅਥਵਾ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਜਾਂ ਨਾ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਕਾਰਜ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਦਮੀ ਦੀ ਕਿਰਿਆਹੀਣਤਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੰਨ੍ਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਕਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਕੇਵਲ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ ਚੱਕਰ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਕਰਮ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਉਮੈਂ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਲਈ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਆਦਮੀ ਪਾਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪੂਰਵਲੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਕੀਤੇ ਕਰਮ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਫਰਜ਼ ਪੂਰਤੀ ਵਾਲੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸੁਸਤੀ ਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ, ਨਾ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ। ਮਨ, ਸਮਾਜ ਤੇ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਕਰ ਮਨ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਸੰਤੁਲਤ ਰੱਖ ਸਕੇ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਬਣਾਈ ਰੱਖੇ, ਭਾਵੇਂ ਜੰਗ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕ੍ਰਿਆ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਆਹੀਣਤਾ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਰੀਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਝੰਜਟਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਹਾੜ ਦੀ ਖੱਡ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਲਵੇ, ਜੇ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਲ ਹੈ, ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ, ਤਾਂ ਉਹ ਕ੍ਰਿਆਹੀਣਤਾ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਆ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਅਰਜਨ ਕਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਰਥਵਾਨ ਹਨ ਤੇ ਅਰਜਨ ਯੁੱਧ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਯੁੱਧ ਲੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਰਜਨ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ ਕਰਨ, ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਦੋਚਿੱਤੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਅੰਗੀ ਸੰਗੀਆਂ ਤੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਅਰਜਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਰੂਪ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਤਾਂ ਰਥ ਚਲਾਉਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਚਾਰ ਸਫ਼ੈਦ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਗਾਮਾਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਫੜ ਰੱਖੀਆਂ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀ ਉਂਗਲ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਗੀਤਾ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਤਾਂ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਚਮਤਕਾਰੀ ਆਭਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਂਤ ਮਨ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿੰਨੀ ਪਰਪੱਕਤਾ ਤੇ ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਤੇ ਇਕਾਗਰਤਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ। ਆਤਮ, ਸਰੀਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਿਸ਼ਕਿਰਿਆ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਉਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਹੈ, ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਈਸ਼ਵਰੀ ਜੋਸ਼ ਯੋਗੇਸ਼ਵਰ

ਰਾਹੀਂ ਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਰਜਨ ਨੇ ਯੁੱਧ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਸ਼ਕਿਰਿਆ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਅਸਲੀਅਤ ਹੋਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਯੁੱਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂੰਦ ਵਿੱਚ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਉਹ ਡਰ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਤੋੜਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਹੀ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਨੇ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਤੂਫ਼ਾਨ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੁੱਟੇ ਤੇ ਸੰਕਟ ਕਾਲੀਨ ਮਨ ਵਾਲੇ ਅਰਜਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਿਸ਼ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਯੋਗੀ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਬਣ ਕੇ ਵਿਚਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਮਸਤਕ ਅਨੰਦਮਈ ਇਕਾਂਤ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਰਾਹਤ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਰਾਹੀਂ ਮਹਾਨ ਦਰਸ਼ਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਹੈ ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਨਿਸ਼ਕਿਰਿਆ ਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਧਾਰਣ ਅੱਧੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਗ਼ਲਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਅਰਜਨ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਭਟਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਾਰਨ ਆਖਰ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਵਾਮੀ ਵਿਵੇਕਾਨੰਦ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ "ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਹੈ ਤੇ ਕ੍ਰਿਆ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਤੋਂ ਉਹ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੈ, ਜੋ ਨਿਸ਼ਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਤਨ ਮਨ ਤੋਂ ਪੂਰੇ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।" ਜਿਸ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਭੇਦ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਉਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਚੇਤਨ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਵੇਗਾ।

✪ ✪ ✪

4.19 ਸ਼ਲੋਕ :

यस्य सर्वे सम्-आ-रम्भाः, काम-सम्-कल्प-वर्जिताः। ज्ञान-अग्नि-दृह-त-कर्माणम्, तम् आहुः पण्डितम् बुधाः॥

ਯਸ੍ਯ ਸਰ੍ਵੇ ਸਮ੍ ਆਰੰਭਾਹ, ਕਾਮ ਸਮ੍ਕਲ੍ਪ ਵਰ੍ਜਿਤਤਾਹ।
ਗ੍ਯ੍ਾਨ ਅਗ੍ਨਿ ਦ੍ਹਤ ਕਰ੍ਮਾਣਮ੍ ਤਮ੍ ਆਹੁਹ ਪੰਡਿਮ੍ ਬੁੱਧਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯਸ੍ਯ : ਕਿਸਦਾ। ਸਰ੍ਵੇ : ਸਾਰੇ। ਸਮ੍ ਆਰੰਭਾਹ : ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈਣਾ, ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਕਰਨੇ। ਕਾਮਸ੍ਮ੍ਕਲ੍ਪ ਵਜਿਰਤ੍ਤਾਹ : ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੇ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਵਰਜਿਤ ਹੋਣਾ। ਗ੍ਯ੍ਾਨ ਅਗ੍ਨਿ ਦ੍ਹਤ੍ ਕਰ੍ਮਾਣਮ੍ : ਜਿਸ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅੱਗ ਨੇ ਜਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤਮ੍ : ਉਸ ਦਾ। ਆਹੁਹ : ਪੁਕਾਰਿਆ। ਪੰਡਿਤਮ੍ : ਸੰਤ ਸੰਨਿਆਸੀ। ਬੁੱਧਾਹ : ਬੁੱਧੀਮਾਨ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ (ਕਰਮ) ਕਾਮਨਾ ਅਤੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਪੂਰੇ ਦੇ ਪੂਰੇ ਕੰਮ, ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਅਗਨੀ ਤੋਂ ਜਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਪੰਡਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯਸ੍ਯ ਸਰ੍ਵੇ ਸਮ੍ ਆਰੰਭਾਹ, ਕਾਮ ਸਮ੍ ਕਲ੍ਪ ਵਰ੍ਜਿਤਾਹ = ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਵਾਰ ਵਾਰ ਚਿੰਤਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰ ਵਾਰ ਯਾਦ ਆਉਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸੁੱਖ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇ ਪਦਾਰਥ ਅਸਾਡੇ ਲਈ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ - ਅਜਿਹੀ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਹੋਣਾ 'ਵਿਕਲਪ' ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਵਿਕਲਪ ਬੁੱਧੀ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਵਿਕਲਪ ਮਿਟ ਕੇ ਇੱਕ ਸੰਕਲਪ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇ ਪਦਾਰਥ ਅਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਸਾਡੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤ੍ਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜੋ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਕਾਮ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਮਨਾ ਹੈ। ੦ ਕਰਮਯੋਗੀ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੋਏ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ 'ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਕਾਮਨਾ' ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ, ਕਾਮਨਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਵੀ ਕਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਕਾਮਨਾ - ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕਰਮ ਦੇ ਬੀਜ ਹਨ। ਸੰਕਲਪਤ੍ ਕਾਮਨਾ ਨਾ ਰਹਿਨ ਨਾਲ, ਕਰਮ - ਅਕਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ - ਕਰਮ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਭਗਵਾਨ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਸੰਕਲਪਾਂ (6.04) ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦਾ (2.55) ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੋਵਾਂ (6.24-6.25) ਦਾ ਤਿਆਗ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸੰਕਲਪ ਹੀ ਕਾਮਨਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਤੇ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ੦ ਮੋਟਰ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਅਵੱਸਥਾਵਾਂ ਹਨ। 1. ਮੋਟਰ ਜਦੋਂ ਗਰਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਇੰਜਨ ਨਾ ਪਹੀਏ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। 2. ਮੋਟਰ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇੰਜਨ ਤਾਂ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪਹੀਏ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੇ। 3. ਮੋਟਰ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਚਲਾਉਣ ਨਾਲ ਵੀ ਇੰਜਨ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਹੀਏ ਵੀ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। 4. ਜਦੋਂ ਢਲਾਣ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਇੰਜਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਹੀਏ ਚੱਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਵੀ ਚਾਰ ਅਵੱਸਥਾਵਾਂ ਹਨ। 1. ਨਾ ਕਾਮਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 2. ਕਾਮਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। 3. ਕਾਮਨਾ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਰਮ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 4. ਕਾਮਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਕਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੋਟਰ ਦੀ ਚੌਥੀ ਅਵੱਸਥਾ ਉੱਤਮ ਹੈ। ਇੰਜਨ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦਾ, ਪਹੀਏ ਚੱਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੈਟਰੋਲ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਅਤੇ ਰਸਤਾ ਵੀ ਕੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਅਵੱਸਥਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਾਮਨਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕਰਮ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣ। ੦ ਸਮ੍ਆਰੰਭਾਹ - ਪਦ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮਯੋਗੀ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹਰੇਕ ਕਰਮ ਸੁਧਾਰੂ ਰੂਪ ਤੋਂ ਤੱਤਪਰਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਭਾਵ ਇਹ ਵੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਕਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਕਰਮ ਯੋਗ ਕਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ੦ ਸਰਵੇ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ - ਉਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਨਿੱਤ ਕਾਰਜ ਸੰਕਲਪਾਂ ਤੇ ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਗ੍ਯ੍ਾਨ ਅੱਗਨਿ ਦ੍ਹ ਤ ਕਰ੍ਮਾਣਮ੍ - ਕਰ੍ਮਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪਰ (ਸਰੀਰ-ਸੰਸਾਰ) ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਸਵੈ (ਆਪਣੇ ਆਪ) ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੇ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਰੂਪ ਸਦਾ ਜਿਵੇਂ ਦੀ ਜਿਵੇਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਇਸ ਗਿਆਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਅਗਨੀ ਤੋਂ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਮ ਭਸ਼ਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਫਲ ਦੇਣ ਦੀ (ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੀ) ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। (4.16 ਤੇ 32) ੦ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰ ਤੇ ਕ੍ਰਿਆ - ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅਭਿੰਨ ਹਨ। ਪਰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਤਮ੍ ਆਹੁਹ ਪੰਡਿਤਮ੍ ਬੁਧਾਹ - ੦ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ (ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ) ਤਿਆਗੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿਕੇ ਸਾਰੇ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਜਿਹੜਾ ਨਿਰਲਿਪਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ (ਅੰਦਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ) ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਬਿਰਲਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕੰਵਲ ਦਾ ਫੁੱਲ ਚਿੱਕੜ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ

ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਕਰਮ ਮਈ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਲਿਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਸਾਧਾਰਣ ਬੁੱਧੀਮਾਨੀ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ੦ ਮੂੜ੍ਹ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਉਤਪਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਭੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਰੂਪ ਫਲ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਿਹੜੇ ਕਰਮ ਇਰਾਦੇ ਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਤੇਜਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਾਰਜ ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਣ। ਜੇ ਕਾਰਜਕਰਤਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸਾਰੇ ਕੰਮ (ਕਰਮ) ਈਸ਼ਵਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਕਰਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੁੜਦਾ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕੋਈ ਜਗਿਆਸਾ, ਨਾ ਸਾਧਨ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਨਾਲ ਜਲ ਚੁੱਕੀ ਰੱਸੀ ਦੀ ਜਲਣ ਪਿੱਛੋਂ ਸ਼ਕਲ ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸ਼ਕਤੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਕੁੱਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਸਰਬ ਬੁੱਧ ਦਾ ਭੰਡਾਰਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਉਸ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਓਤਪੋਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ 'ਇਹ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਮਾਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਅਸਲ ਪ੍ਰੇਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਜੀਵ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹਨ। ਅਗਿਆਨੀ ਲੋਕ ਤਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹੋ ਹੀ ਕਾਰਜ ਕਰਤਾ ਹਨ।'

✪ ✪ ✪

4.20 ਸ਼ਲੋਕ :

त्यज्-त्वा कर्म-फल-आ-सङ्गम्, नित्य-तृप्तः निर्-आ-श्रयः।
कर्माणि अभि-प्र-वृत्-तः अपि, न एव किम्-चित् करोति सः॥

ਤ੍ਯਜ੍ਤ੍ਵਾ ਕਰ੍ਮਫਲ ਆਸੰਗਮ੍, ਨਿਤ੍ਯ ਤਰ੍ਪਤ੍ਹ ਨਿਰ੍ ਆਸ਼੍ਰ੍ਯਹ।
ਕਰ੍ਮਣਿ ਅਭਿ ਪਰ੍ਵਰ੍ਤ੍ਤ੍ਹ ਅਪਿ, ਨ ਏਵ ਕਿਮ੍ ਚਿਤ੍ ਕਰੋਤਿ ਸਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਤ੍ਯਜ੍ਤ੍ਵਾ : ਜਿਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਕਰ੍ਮ ਫਲ ਆਸੰਗਮ੍ : ਜਿਹੜੇ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਫਲ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਨਿਤ੍ਯ ਤਰ੍ਪਤ੍ਹ : ਹਮੇਸ਼ਾ ਜੋ ਸੰਤੋਖੀ ਹਨ। ਨਿਰ੍ਆਸ਼੍ਰ੍ਹ : ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਉੱਪਰ ਆਸ਼੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ। ਕਰ੍ਮਣਿ : ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ। ਅਭਿ ਪਰ੍ਵਰ੍ਤ੍ਤ੍ਹ : ਰੁਝੇ ਹੋਏ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਏਵ : ਯਕੀਨਨ। ਕਿਮ੍ਚਿਤ੍ : ਕੋਈ ਵਸਤੂ। ਕਰੋਤਿ : ਕਰਨਾ। ਸਹ : ਉਹ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਉਹ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਹ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਆਸਰੇ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਤ੍ਯਜ੍ਤ੍ਵਾ ਕਰ੍ਮਫਲ ਆਸੰਗਮ੍ = ਜਦੋਂ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਕਰਤਾ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਆਦਿ ਕਰਮ ਸਾਮੱਗਰੀ ਮੇਰੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਕਰਮ ਮੇਰਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਫਲਾਣਾ ਫਲ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੇਗਾ, ਤਦ ਉਹ ਕਰਮ ਫਲ ਦਾ ਹੇਤੂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਯੋਗ ਨਾਲ ਸਿੱਧ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਤ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਸਰਬੱਥਾ ਸੰਬੰਧ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਮੱਗਰੀ ਵਿੱਚ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਆਸਤਿਕਤਾ ਨਾ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਕਰਮ ਫਲ ਦਾ ਹੇਤੂ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ੦ ਫੌਜ ਜਿੱਤ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵਿਜੇ ਹੋਣਾ - ਸੈਨਾ ਦੀ ਵਿਜੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ, ਬਲਕਿ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਜੇ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੈਨਾ ਵੀ ਰਾਜ ਲਈ ਯੁੱਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ਮਨ, ਬੁੱਧੀ ਆਦਿ ਕਰਮ ਸਾਮੱਗਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਲੈਣ ਨਾਲ ਹੀ ਜੀਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਰਮ ਫਲ ਦਾ ਭਾਗੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਫਲ ਦੇ ਨਾਲ ਸਰੂਪ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਰੂਪ ਤਾਂ ਚੇਤਨ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਤੇ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਹੈ। ਪਰ ਕਰਮ ਤੇ ਕਰਮ ਫਲ ਦੋਵੇਂ ਜੜ੍ਹ ਤੇ ਵਿਕਾਰੀ ਹਨ। ਸਦਾ ਸਰੂਪ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾ ਕੋਈ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਫਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਨਿਰ੍ ਆਸ਼੍ਰ੍ਯਹ = ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਵਸਤੂ ਵਿਅਕਤੀ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਭੋਰਾ ਵੀ ਆਸਰਾ ਨਾ ਲੈਣਾ ਹੀ ਆਸ਼੍ਰ੍ਯਹ ਹੈ। ਕਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਰਾਜਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਆਦਿ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਸਰਾ ਮਿਲੇ ਨਾ ਮਿਲੇ ਕਰਮਯੋਗੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਨਿਰ ਆਸਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਨਿਤ੍ਯ ਤਰ੍ਪਤ੍ਹ = ਜੀਵਾਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਨਾਤਮ ਅੰਸ਼ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਤ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਅਸਤ ਦਾ ਕਦੇ ਅਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਸਤ੍ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਘਾਟ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਹ ਸੰਸਾਰਿਕ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਛਿਤ ਵਸਤਾਂ ਮਿਲਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਖਿਣ ਮਾਤਰ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਵਸਤੂ ਅਭਾਵ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੀਵ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਆਸ਼੍ਰਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਤੱਕ ਉਸ ਨੂੰ ਸਵੈਸਿੱਧ ਨਿਤ੍ਯ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ੦ ਕਰ੍ਮਣਿ ਅਭਿ ਪਰ੍ਵਰ੍ਤ੍ਤਹ ਅਪਿ ਨ ਏਵ ਕਿਮ੍ ਚਿਤ੍ ਕਰੋਤਿ ਸਹ - ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਸੰਸਾਰ ਹਿੱਤ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੀ ਕਰਮ ਫਲ ਨਾਲ ਆਸਤਿਕਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਫਲ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬੇਅਰਥ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ੦ ਅਪਿ - ਅਨੀਤੀ ਨਾਲ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ, ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਅਕਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਅਕਰਮ ਜੋ ਹੈ, ਬਾਹਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਤੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਪਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਸੱਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਰਮ, ਅਕਰਮ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਡਾਕੀਆ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਗ਼ਮੀ ਦਾ ਖ਼ਤ ਵੰਡ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਡਾਕੀਏ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਖ਼ਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉੱਪਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਆਣਾ ਆਦਮੀ ਕੇਵਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਫਲ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਨਾ ਦੇਣਾ ਪ੍ਰਭੂ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਦਾਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਆਦਮੀ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਸ ਚੌਖਟੇ ਵਿੱਚ ਜੜ੍ਹ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮ ਮਰਯਾਦਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਸਵੈ ਬੋਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ।

✪ ✪ ✪

4.21 ਸ਼ਲੋਕ :

निर्-आशी: यत-चित्त-आत्मा, त्यज्-त-सर्व-परि-ग्रह: । शरीरम् केवलम् कर्म, कुर्वन् न आप्-नोति किल्बिषम् ॥

ਨਿਰਆਸ਼ੀਹ ਯਤ ਚਿੱਤ ਆਤ੍ਮਾ, ਤ੍ਯਜ੍ ਤਸਰ੍ਵ ਪਰਿ ਗ੍ਰਹਹ।
ਸ਼ਰੀਰਮ੍ ਕੇਵਲਮ੍ ਕਰ੍ਮ, ਕੁਵਰ੍ਨ੍ ਨ ਆਪ੍ ਨੋਤਿ ਕਿਲ੍ਬਿਸ਼ਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਨਿਰ੍ਆਸ਼ੀਹ : ਉਮੀਦ, ਆਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ। ਯਤਚਿੱਤ ਆਤ੍ਮਾ : ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਸਵੈ ਨਿਯੰਤਰਣ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਤ੍ਯਜਤ ਸਰ੍ਵ ਪਰਿਗ੍ਰਹਹ : ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਜੋ ਕੁੱਝ ਵੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ। ਸਰੀਰਮ੍ : ਸਰੀਰ। ਕੇਵਲਮ੍ : ਕੇਵਲ ਸਿਰਫ਼। ਕਰ੍ਮ : ਕੰਮ। ਕੁਵਰ੍ਨ੍ : ਕਰਨਾ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਆਪ੍ਨੋਤਿ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਲ੍ਬਿਸ਼ਮ੍ : ਪਾਪ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਆਸ਼ਾ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਭੋਗ ਦੀ ਸਾਮੱਗਰੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ, ਕੇਵਲ ਸਰੀਰ ਸੰਬੰਧੀ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯਤਚਿੱਤਾਤ੍ਮਾ – ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਆਸ਼ਾ ਤੇ ਇੱਛਾ ਰਹਿਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਆਦਿ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਕਰਮਯੋਗੀ ਵਿੱਚ ਆਸ਼ਾ ਜਾਂ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਭ ਕੁੱਝ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਕ੍ਰਿਆ ਵੀ ਬੇਅਰਥ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ੦ ਤ੍ਯਜ੍ ਤਸਰਵ੍ ਪਰਿਗ੍ਰਹ – ਕਰਮ ਯੋਗੀਜੋ ਸੰਨਿਆਸੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਭੋਗ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਭੋਗ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੁੱਖ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਾਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਭੋਗ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਸਾਧਕ ਮਾਤਰ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ੦ ਨਿਰ੍ਆਸ਼ੀਹ = ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਆਸ਼ਾ ਕਾਮਨਾ ਇੱਛਾ ਵਾਸ਼ਨਾ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਉਹ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਵੀ ਭੋਗ ਸਾਮੱਗਰੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਵੀ ਭੋਗ ਸਾਮੱਗਰੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਸ਼ਾ ਜਾਂ ਇੱਛਾ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਗ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਸ਼ਰੀਰਮ੍ ਕੇਵਲਮ੍ ਕਰ੍ਮ ਕੁਵਰ੍ਨ੍ – ਸਰੀਰ ਸੰਬੰਧੀ ਕਰਮ ਦੇ ਦੋ ਅਰਥ ਹਨ। 1. ਸਰੀਰ ਰਾਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ। 2. ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਮ। ਸਰੀਰ ਰਾਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ, 5.11 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ੦ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਿਰਵਾਹ ਲਈ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਟੱਟੀ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਨਾ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ, ਜੋ ਸਰੀਰਕ ਨਿਰਵਾਹ ਦੇ ਕੰਮ ਹਨ। ਕਰਮਯੋਗੀ ਉੱਨੇ ਹੀ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਸਰੀਰ ਨਿਰਵਾਹ ਲਈ ਉਚਿੱਤ ਹਨ। ੦ ਨ ਆਪ੍ਨੋਤਿ ਕਿਲ੍ਬਿਸ਼ਮ੍ – ਜਿਹੜੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਛਿਣ ਮਾਤਰ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਾਪ ਨੂੰ – ਅਥਵਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਬੰਨਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਸ਼ਾ ਰਹਿਤ ਯੋਗੀ ਕਰਮ ਕਰਨ ਅਥਵਾ ਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪਾਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਅਕਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਲਸ ਪ੍ਰਮਾਦ ਵੀ ਭੋਗ ਹੈ। ਕਰਮਯੋਗੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਤਿਆਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਿਲ੍ਬਿਸ਼ਮ ਨ ਆਪ੍ਨੋਤਿ – ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਉਹ ਤਾਂ ਯਤ ਚਿੱਤਾ-ਤਮਾ ਹੈ – ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਲਸ ਪ੍ਰਮਾਦ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੇ। ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਵਿੱਚ ਕਾਮਨਾ ਮਮਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਅਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਜਦ ਤੱਕ ਭੋਗ ਬੁੱਧੀ ਹੈ, ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਛਾ ਹੈ, ਤਦ ਤੱਕ ਕਰਮ ਕਰਨ ਤੇ ਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪਾਪ ਲੱਗਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਏਥੇ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ, ਕਾਮਨਾ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ੦ ਕਰਮ ਯੋਗੀ – ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਹੀ ਹੈ – ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਗ੍ਰਿਸਤ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਾਂ ਸੰਨਿਆਸ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਚੇਤਨ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਭੈੜੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਉੱਪਰ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਕੰਟਰੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਇਲਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਆਪ ਪਰਮ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਭਾਗ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਉਹ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਮਨ,ਚੇਤਨਾ, ਹੱਥ ਪੈਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਵੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪਾਲਣ ਹਾਰ ਉਸ ਦਾ ਪਰਮ ਪਦ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ। ਕਰਮ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਨੈਤਿਕਤਾ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਂਣ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਘਟਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਹਨਾਂ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪਾਪ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਪ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਯੋਗੀ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਘਟਾ ਕੇ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਪਾਪ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਹਨ। ਜਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਤਨ ਮਨ (ਅੰਤਹਕਰਣ) ਪਵਿੱਤਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਯੋਗੀ ਦੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਇੱਛਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾ ਉਹ ਤੋਹਫ਼ੇ, ਚੰਗੇ ਪਦਾਰਥ, ਕੀਮਤੀ ਖਾਣ ਪਾਣ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਮਲਕੀਅਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸੰਪਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਯੋਗੀ ਹੀ ਆਤਮ ਸਰੂਪ ਆਤਮ ਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.22 ਸ਼ਲੋਕ :

यद्दच्छा-लाभ-सं-तुष्ट:, द्वन्द्व-अति-इत: वि-मत्सर: । सम: सिद्धौ अ-सिद्धौ च, कृ-त्वा अपि न नि-बध्-यते ॥

ਯਦ੍ਰ ਚ੍ਛਾ ਲਾਭ ਸੰਤੁਸ਼੍ਟਹ, ਦੁਵੰਦੁਅਤਿ ਇਤਹਵਿਮਤ੍ਸਰਹ।
ਸਮਹ ਸਿੱਧੌ ਅਸਿਧੌ ਚ, ਕ੍ਰਤ੍ਵਾ ਅਪਿ ਨ ਨਿਬਧ੍ਯਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯਦ੍ਰਚੱਛਾ ਲਾਭ ਸੰਤੁਸ਼ਟਹ : ਉਸ ਉੱਪਰ ਸੰਤੋਖ ਕਰਨਾ ਜੋ ਯਤਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੁਵੰਦੁਅਤਿ : ਦ੍ਵੰਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ। ਇਤਹਵਿਮ ਤ੍ਸਰਹ : ਨਫ਼ਰਤ ਤੋਂ ਪਰੇ। ਸਮਸਿਧੌਂ : ਸਫਲਤਾ ਵਿੱਚ ਪਰਪੱਕ। ਅਸਿਧੌ : ਅਸਫਲ। ਚ : ਭੀ, ਅਤੇ। ਕ੍ਰਤਵਾ : ਕਰਨਾ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਨਿਬਧ੍ਯਤੇ : ਪਾਬੰਦ ਹੈ, ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਬਿਨਾਂ ਮੰਗੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ। ਦ੍ਵੰਦਾਤਮਕ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਈਰਖਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਅਥਵਾ ਸਿੱਧੀ ਅਤੇ ਅਸਿੱਧੀ ਵਿੱਚ ਸਾਮਾਨ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਾਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਥਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਯਦ੍ਰਚ੍ਛਾ ਲਾਭ ਸੰਤੁਸ਼ਟਹ – ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ। ੦ ਖੁਸ਼ੀ

ਗ਼ਮੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ, ਈਰਖਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ। ਸ਼ਾਸਤਰ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਨ ਵਸਤਰ ਆਦਿ ਦਾ ਜੋ ਲਾਭ ਹੈ, ਉਹ ਯਦ੍ਰਛਾ ਲਾਭ ਹੈ। ਜੋ ਉਸੇ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ। ਕਰਮਯੋਗੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਰਮ ਫਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਨੁਕੂਲਤਾ, ਪ੍ਰਤਿਕੂਲਤਾ, ਲਾਭ ਹਾਨੀ, ਮਾਨ ਅਪਮਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਉਹ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਿਣਾਮ ਭਾਵੇਂ ਘਾਟੇ ਵਾਲਾ ਜਾਂ ਵਾਧੇ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਲਾਭ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਜੋ ਕੁੱਝ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਦਾ ਲਾਭ ਹੈ। o ਵਿਮਤ੍ਸਰਹ : ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਲਈ ਭੋਰਾ ਵੀ ਈਰਖਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕਰਮਯੋਗੀ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਚੇਤਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਲੋਕ ਹੇਤੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। o ਈਰਖਾ ਦੋਸ਼ ਬਹੁਤ ਸੂਖਮ ਹੈ। ਮਿੱਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਨੇੜੇ ਨੇੜੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਈਰਖਾ ਰਹਿਣੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਈਰਖਾ - ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤ ਉੱਪਰ ਦੂਜਾ ਚੋਟ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। o ਦਵੰਦ ਅਤਿਹਇਤਹ ਸਰਹ - ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਮਾਨ ਅਪਮਾਨ, ਲਾਭ ਹਾਨੀ, ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਖੁਸ਼ੀ ਗ਼ਮੀ ਆਦਿ। ਦਵੰਦ ਦੋਚਿਤੀ - ਕੀ ਠੀਕ ਹੈ, ਕੀ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਸਾਰੇ ਦਵੰਦਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ। o ਸਮਹ ਸਿਧੌ੍ ਆਸਿਧੌ ਚ - ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਦਾ ਨਿਰਵਿਘਨ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸਿੱਧੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਕਾਰਨ ਜਦ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਸਿੱਧੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਕਰਮ ਫਲ ਦੀ ਪਾਪਤੀ ਸਿੱਧੀ ਹੈ। ਅਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਸਿੱਧੀ ਹੈ। ਸਿੱਧੀ ਅਸਿੱਧੀ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਖੁਸ਼ੀ ਗ਼ਮੀ, ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲਤਾ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣਾ, ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ - ਇਹ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਧੀ ਅਸਿੱਧੀ ਵਿੱਚ ਸਮਭਾਵ ਰਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। o ਕ੍ਰਤ੍ਵਾ ਅਪਿ ਨਨਿ-ਬਧ੍ਯਤੇ - ਏਥੇ ਕ੍ਰਤ੍ਵਾ ਅਪਿ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਤਾਂ ਨਿਤ੍ਯ ਨਿਰੰਤਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਰੂਪ ਨਾਲ ਹੈ। ਪ੍ਰਤਿਛਣ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪ੍ਰਭੂਚੇਤਨਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਜੀਵ ਅਜਿਹੀ ਅਵੱਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਚਲਾਉਣ ਦੀ, ਨਾ ਲਾਭ ਨਾ ਹਾਨੀ ਦੀ, ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਉਹ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੂਹਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਜਿਉਂਦਾ। ਪਰ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਅੰਦਰ ਹਉਮੈਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਰਮ ਨਾਲ ਬੱਝਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਪ੍ਰਬਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਲੋੜਾਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਉੱਪਰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਇਸ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੰਸਾਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.23 ਸ਼ਲੋਕ :

तग-सङ्गस्य मुच्-तस्य, ज्ञान-अव-स्थित-चेतस:। यज्ञाय आ-चरत:, कर्म समग्रम् प्र-वि-लीयते॥

ਗਤ ਸੰਗਸ੍ਯ ਮੁਚ੍ ਤਸ੍ਯੇ, ਗ੍ਯ੍ਾਨ ਅਵਸ੍ਥਿਤ ਚੇਤਸਹ।

ਯਗ੍ਯ੍ਾਯ ਆਚਰਤਹ ਕਰ੍ਮ, ਸਮਗ੍ਰਮ੍ ਪ੍ਰਵਿ ਲੀਯਤੇ॥

o ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਗਤ ਸੰਗਸ੍ਯ : ਜੋ ਮੋਹ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਬਚਦਾ ਹੋਵੇ। ਮੁਚ੍ ਤਸ੍ਯੇ : ਮੁਕਤ ਹੋਏ ਦਾ। ਗ੍ਯ੍ਾਨ ਅਵਸ੍ਥਿਤ ਚੇਤਸਹ : ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ ਗਿਆਨ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਵੇ। ਯਗ੍ਯ੍ਾਯ : ਕੁਰਬਾਨੀ। ਆਚਰਤਹ : ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ। ਕਰ੍ਮ : ਕਾਰਜ। ਸਮਗ੍ਰਮ੍ : ਸਮੁੱਚਾ, ਸਾਰਾ। ਪ੍ਰਵਿਲੀਯਤੇ : ਘੁਲ ਮਿਲ ਜਾਣਾ।

o ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਹੜਾ ਮੋਹ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਚਿੱਤ ਨਿਰੰਤਰ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕੇਵਲ ਯਗ ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਕਾਰਜ ਪੂਰਣਤ ਵਿਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਗਤ ਸੰਗਸ੍ਯ = ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ, ਪਦਾਰਥਾਂ, ਘਟਨਾਵਾਂ, ਹਾਲਾਤਾਂ, ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਜੋ ਸੰਗ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਹਿਰਦੇ ਤੋਂ ਲਗਾਓ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹੋ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸਵਾਰਥ ਭਾਵ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਲੋਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਅਰਥ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਵਿੱਚ ਕਰਮਕ ਯੋਗੀ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅਸੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। o ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਅਸੰਗ ਹੀ ਹੈ। (4.03 ਤੇ 4.15) ਅਸੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਹ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਪਦਾਰਥ ਹਾਲਾਤ ਵਿਅਕਤੀ ਆਦਿ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨ ਕੇ ਸੁੱਖ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਚਾਹਾਂ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਜਿਹਾ ਭਾਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜੋ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਹੋਵੇਗਾ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਮਨਚਾਹੀ ਕਰ ਕੇ ਬਿਨਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਫਸਦਾ ਹੈ। o ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅਹਮ੍ ਅੰਦਰ ਭਾਵ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਮਾਨਵ-ਸੇਵਕ ਹਾਂ, ਦਾ ਭਾਵ ਸੁਦ੍ਰਿੜ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਸੇਵਾ ਯੋਗ ਵਸਤੂ ਉਸ (ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ) ਦੀ ਸੀ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਭੇਂਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।' ਕਰਮਯੋਗੀ ਇਹੋ ਸੋਚਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਵਸਤੂ ਉੱਪਰ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਰਕੇ ਜੋ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਉਸ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦਾ ਭੋਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। o ਯਗ੍ਯਾਯ ਆਚਰਤਹ ਕਰ੍ਮ ਸਮਗ੍ਰਮ੍ ਪ੍ਰਵਿ ਲੀਯਤੇ - ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਅਕਰਮ ਦੇਖਣ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ, ਯੱਗਾਰਥ ਕਰਮ ਅਰਥਾਤ ਯਗ ਦੇ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨਾ। o ਯਗ ਕੀ ਹੈ ? ਨਿਰਸਵਾਰਥ ਹੋ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਯਗ ਹੈ। ਜੋ ਯਗ ਲਈ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। o ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੈ, ਕ੍ਰਿਆ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥ ਦੋਵਾਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਆ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਦਾਰਥ ਉਤਪਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ, ਜੋ ਵਸਤੂ ਆਦਿ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਉਹ ਮੱਧ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸਥਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਚੇਤਨ ਸਰੂਪ ਦਾ ਨਾ ਆਦਿ ਹੈ ਨਾ ਅੰਤ ਹੈ। ਉਹ ਸਦਾ ਕਿਰਿਆ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਚੇਤਨ ਤੱਤਵ ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਪਦਾਰਥ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਨਾਲ ਭੋਰਾ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ। o ਕਰਮਯੋਗ ਵਿੱਚ ਮਮਤਾ (ਮੇਰਾਪਨ) ਦਾ ਅਤੇ ਗਿਆਨਯੋਗ ਵਿੱਚ ਅਹੰਤਾ (ਮੈਂ ਪਨ) ਦਾ ਤਿਆਗ ਮੁੱਖ ਹੈ। ਕਰਮਯੋਗੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਤਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਕਰਮਯੋਗੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਮਮਤਾ

ਫਿਰ ਅਹੰਤਾ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਕਰਮ, ਕਾਮਨਾ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਵਿਕਰਮ ਅਤੇ ਕਾਮਨਾ ਦਾ ਬੇਹੱਦ ਅਭਾਵ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅਕਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੂਲ ਕਾਮਨਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਬੰਧਨ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ - ਮਨ ਦੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੋ ਬਿਰਤੀਆਂ ਹਨ। ਯਗ ਕੇਵਲ ਉਹ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਮੋਹ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ, ਕੁੱਝ ਕੁ ਗਤੀ-ਵਿਧੀਆਂ ਉਹਦੇ ਮਨ ਦਾ ਘੱਟ ਵਿਗਾੜ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਕਾਰਨ (ਸਾਰੇ ਕੰਮ) ਬੇਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਦਮੀ ਮੋਹ ਪਿਆਰ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.24 ਸ਼ਲੋਕ :

ब्रह्म अर्पणम् ब्रह्म हविः, ब्रह्म-अग्नौ ब्रह्मणा हुतम्। ब्रह्म एव तेन गम्-तव्यम्, ब्रह्म-कर्म-सम्-आ-धिना॥

ਬ੍ਰਹਮ੍ ਅਰ੍ਪਣਮ੍ ਬ੍ਰਹਮ੍ ਹਵਿਹ, ਬ੍ਰਹਮ੍ ਅਗਨੌ ਬ੍ਰਹਮਣਾ ਹੁਤਮ੍।
ਬ੍ਰਹਮ੍ ਏਵ ਤੇਨ ਗਮ੍ਤਵ੍ਯਮ੍, ਬ੍ਰਹਮ ਕਰ੍ਮ ਸਮ੍ ਆਧਿਨਾ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਬ੍ਰਹਮ : ਬ੍ਰਾਹਮਣ। ਅਰ੍ਪਣਮ੍ : ਭੇਟ ਕਰਨਾ, ਭੇਟਾ, ਬਲੀਦਾਨ। ਹਾਵਿਹ : ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਮੱਖਣ। ਬ੍ਰਹਮ ਅਗਨੌ : ਬ੍ਰਹਮ੍ ਅਗਨੀ ਵਿੱਚ। ਹੁਤਮ੍ : ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ, ਭੇਟਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਬ੍ਰਹਮ : ਬ੍ਰਾਹਮਣ। ਏਵ : ਸਿਰਫ਼। ਤੇਨ : ਉਸ ਦੀ। ਗਮ੍ਤਵ੍ਯਮ੍ : ਪਹੁੰਚਣਗੇ। ਬ੍ਰਹਮਕਰ੍ਮ : ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਕਰਮ। ਸਮ੍ਆਧਿਨਾ : ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਹੜਾ ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋਵੇ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਭੇਟਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਵਸਤੂ (ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਆਹੂਤੀ ਪਾਈ ਗਈ ਸਮੱਗਰੀ) ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਹਵਨ ਵਿੱਚ ਘਿਓ ਆਦਿ ਦ੍ਰਵ ਪਦਾਰਥ ਪਵਿੱਤਰ ਮੱਖਣ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਹਵਨ ਕਰਤਾ ਰਾਹੀਂ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਹਵਨ ਕ੍ਰਿਆ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੋਏ ਯੋਗੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਯੋਗ ਫਲ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਹੋਮ (ਤਿਆਗ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦ੍ਰਵ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਅਗਨੀ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ) ੦ ਅਰ੍ਪਣਮ੍ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਹਵਿਹ (ਦ੍ਰਵ ਵਸਤੂ) ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਅਗਨੀ ਵਿੱਚਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਕਰਤਾ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਹਵਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ੦ ਯਗ ਵਿੱਚ ਆਹੂਤੀ ਮੁੱਖਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਹੂਤੀ ਤਦ ਪੂਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਉਹ ਅਗਨੀ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਸੱਤਾ ਨਾ ਰਹੇ। ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਯਗ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਵਨਾ ਤਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਅਸਲ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਹੈ। 4.24 ਤੋਂ 4.30 ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਯਗ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਯਗ ਤੋਂ ਕਰਤਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਰਮ, ਅਕਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਯਗ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸਭ ਕਰਮ, ਅਕਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਬ੍ਰਹਮ ਏਵ ਤੇਨ ਗਮ੍ ਤਵ੍ਯਮ੍ ੦ ਆਹੂਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਹੂਤੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਅਗਨੀ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਆਹੂਤੀ ਦੇਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ੦ ਬ੍ਰਹਮ ਕਰਮ ਸਮ੍ ਆਧਿਨਾ - ਜਿਵੇਂ ਹਵਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪੁਰਸ਼ - ਹਵਿ (ਮੱਖਣ, ਘਿਓ) ਅਗਨੀ ਆਦਿ ਸਭ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਹੀ ਸਰੂਪ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਹਰੇਕ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ, ਕਰਤਾ ਕਰਣ ਕਰਮ ਤੇ ਪਦਾਰਥ ਸਭ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਸਰੂਪ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਰਮ ਸਮਾਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੱਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਸਭ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੱਥ ਪਦਾਰਥ ਭੋਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਅਗਨੀ, ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਅੰਨ ਦੀ ਆਹੂਤੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਗੀਤਾ ਸ਼ਲੋਕ 13.13, 9.16, 15.7, 15.14, 9.16, 4.31।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੇ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਭੌਤਿਕ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਜੇਕਰ ਕਰਮ-ਯੋਗ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਵਾਤਾਵਰਣ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ, ਬ੍ਰਹਮ ਅਵੱਸਥਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਅਰਥ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ਼ ਵਿਚ ਜੋ ਚੇਤਨਾ ਹੈ, ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ-ਜਯੋਤੀ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.25 ਸ਼ਲੋਕ :

दैवम् एव अपरे यज्ञम्, योगिनः परि-उप-आसते। ब्रह्म-अग्नौ अपरे यज्ञम्, यज्ञेन एव उप-जुह्वति॥

ਦੈਵਮ੍ ਏਵ ਅਪਰੇ ਯਗ੍ਯਮ੍, ਯੋਗਿਨਹ ਪਰਿ ਓਪ ਆਸਤੇ।
ਬ੍ਰਹਮ੍ ਅਗ੍ਨੌ ਅਪਰੇ ਯਗ੍ਯਮ੍ ਯਗ੍ਯੇਨ ਏਵ ਉਪਜੁਹ੍ਵਤਿ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਦੈਵਮ੍ : ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਿਆਂ। ਏਵ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਅਪਰੇ : ਕੁੱਝ। ਯਗ੍ਮ੍ : ਕੁਰਬਾਨੀ। ਯੋਗਿਨਹ : ਰਹੱਸਮਈ ਯੋਗੀਆਂ ਦੀ। ਪਰਿਓਪਆਸਤੇ : ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ, ਨਿਯੋਜਤ ਕਰਨਾ। ਬ੍ਰਹਮ ਅਗ੍ਨੌ : ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ। ਅਪਰੇ : ਦੂਜੇ। ਯਗ੍ਯੇਨ : ਕੁਰਬਾਨੀ। ਏਵ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਉਪਜੁਹ੍ਵਤਿ : ਭੇਟ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਕੁੱਝ ਯੋਗੀਗਣ ਦੈਵਯਗ (ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਸਮਰੱਪਤ ਯਗ) ਦਾ ਆਯੋਜਿਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਯੋਗੀਗਣ ਬ੍ਰਹਮਰੂਪ ਅਗਨਿ ਵਿੱਚ ਯਗ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ (ਜੀਵਾਤਮਾ ਰੂਪ) ਯਗ ਦਾ ਹਵਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਦੈਵਮ੍ ਏਵ ਅਪਰੇ ਯਗ੍ਯਮ੍ - ਯੋਗਿਨਹ ਪਰਿ ਉਪ ਆਸਤੇ - ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਦਰਸ਼ਨ ਸਰੂਪ ਯਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਧਕ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਏਥੇ ਭਗਵਾਨ 'ਅਪਰੇ' ਪਦ ਵਿੱਚ ਉਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਯਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਧਕ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਏਥੇ ਯੋਗਿਨਹ - ਪਦ ਯਗਾਰਥ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸਾਧਕ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਸੰਪੂਰਣ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਮੰਨਣਾ ਦੇਵ ਯਗ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਵੀ ਦੇਵ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਕੁੱਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦੇਣ ਨੂੰ ਹੀ ਏਥੇ 'ਦੇਵ ਯਗ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਬ੍ਰਹਮ੍ ਅਗਨੌ ਅਪਰੇ ਯੁਗਮ੍ ਯਗ੍ਯੇਨ ਏਵ ਓਪ ਜੁਹੁਵ੍ਤਿ - ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਦੇ ਪੂਰਵ ਅਧ ਵਿੱਚ ਦੱਸੇ

ਗਏ ਦੇਵ ਯਗ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਦੂਜੇ ਯਗ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਏਥੇ ਅਪਰੇ ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ। ੦ ਚੇਤਨ ਦਾ ਜੜ੍ਹ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਵਾਤਮਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਵੇਕ ਵਿਚਾਰ ਪੂਰਵਕ ਜੜ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਭੋਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪੂਰਣ ਯੋਗੀ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸਤ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸਮੂਹ ਲੋਕ-ਹੇਤੂ ਹੈ। ਉੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਯਗ ਹਵਨ ਭੇਂਟ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ, ਨਿੱਜੀ ਲਾਭ ਹੇਤੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਨਾ ਯਗ ਹਵਨ ਮਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭੌਤਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਖੁਸ਼ੀ ਯਗ ਹਵਨ ਦੇ ਮੰਤਵ ਅੱਗੇ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ। ਯਗ ਹਵਨ ਦੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਹੈ। ਸਵੈ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੇਵਲ ਈਸ਼ਵਰ ਲਈ ਹੈ, ਇੰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹਉਮੈ ਦੇ ਹੋ ਰਹੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.26 ਸ਼ਲੋਕ :

श्रोत्र-आदीनि इन्द्रियाणि अन्ये, सं-यम-अग्निषु जु-ह्वति। शब्द-आदीन् विषयान् अन्ये, इन्द्रिया-अग्निषु जु-ह्वति॥

ਸ਼੍ਰੋਤ੍ਰ ਆਦੀਨਿ ਇੰਦ੍ਰਿਯਾਣਿ ਅਨ੍ਯੇ, ਸੰਯਮ ਅਗ੍ਨਿ੍.ਸ਼ੁ ਜੂ ਹਵ੍ਤਿ।
ਸ਼ਬ੍ਦ ਆਦੀਨ੍ ਵਿ੍ਸ਼ਯਾਨ੍ ਅਨ੍ਯੇ, ਇੰਦ੍ਰਿਯ ਅਗ੍ਨਿ੍.ਸ਼ੁ ਜੂ ਹਵ੍ਤਿ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸ਼੍ਰੋਤ੍ਰ ਆਦੀਨਿ ਇੰਦ੍ਰਿਯਾਣਿ : ਉਹ ਅੰਗ ਜੋ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰਿਆ ਲਈ ਹਨ, ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਸਰੋਤ ਅੰਗ। ਅਨਯੇ : ਦੂਜੇ। ਸੰਯਮ ਅਗ੍ਨਿਸ਼ੁ : ਨਿਯੰਤਰਣ ਦੀ ਅੱਗ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਅੱਗ। ਜੂ ਹਵ੍ਤਿ : ਕੁਰਬਾਨੀ। ਸ਼ਬ੍ਦ ਆਦੀਨ੍ ਵਿ੍ਸ਼ਯਾਨ੍ : ਗਿਆਨ ਵਸਤੂ, ਜਿਵੇਂ ਆਵਾਜ਼, ਸੂਰ। ਅਨਯੇ : ਹੋਰ। ਇੰਦ੍ਰਿਯ ਅਗਿਨਸ਼ੁ : ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ। ਜੁ ਹਵ੍ਤਿ : ਕੁਰਬਾਨੀ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਕੁੱਝ ਯੋਗੀ ਜਨ ਕਰਣ ਆਦਿ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਰੂਪ ਅਗਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਵਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਯੋਗੀ ਸ਼ਬਦ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਇੰਦ੍ਰੀ ਰੂਪ ਅਗਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਵਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਸ਼੍ਰੋਤ੍ਰ੍ ਆਦੀਨਿ ਇੰਦ੍ਰਯਾਣਿ ਅਨ੍ਯੇ - ਸੰਯਮ ਅਗਿਨ੍.ਸ਼ੁ ਜੁਹਵ੍ਤਿ = ਏਥੇ ਸੰਯਮ ਰੂਪ ਅਗਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਆਹੂਤੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਯੁਗ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਇਕਾਂਤ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੋਤਰ (ਕੰਨ) ਨੇਤਰ (ਅੱਖਾਂ) ਰਸਨਾ (ਜੀਭ) ਤਵੱਚਾ (ਚਮੜੀ) ਤੇ ਧ੍ਰਾਣ (ਨੱਕ) ਇਹ ਪੰਜ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਸ਼ਬਦ, ਸਪੱਰਸ਼, ਰੂਪ, ਰਸ, ਗੰਧ, ਵੱਲ ਨਾ ਜਾਣ। ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਸੰਯਮ ਰੂਪ ਹੀ ਬਣ ਜਾਣ। ਪੂਰਾ ਕੰਟਰੋਲ ਤਦ ਹੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਅਹਮ੍ - ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਰਾਗ ਇੱਛਾ ਮਮਤਾ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੋ ਜਾਵੇ। ੦ ਸ਼ਬ੍ਦ ਆਦੀਨ੍ ਵਿਸ਼ਯਾਨ੍ ਅਨ੍ਯੇ - ਇੰਦ੍ਰਯ ਅਗ੍ਨ੍ਸ਼੍ ਜੁਹਵਤਿ - ਸ਼ਬਦ (ਕੰਨ) ਸਪੱਰਸ਼ (ਚਮੜੀ) ਰੂਪ (ਅੱਖਾਂ) ਰਸ (ਜੀਭ) ਤੇ ਗੰਧ (ਨੱਕ) ਇਹ ਪੰਜ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੰਦ੍ਰੀਆ ਰੂਪ ਅਗਨੀ ਵਿੱਚ ਹਵਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਯੱਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। (ਗੀਤਾ 2.64, 2.65) ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਰਾਗਦੋਸ਼ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਣ। ਤਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ੦ ਰਾਗ ਆਸਤਿਕਾ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਦੋ ਢੰਗ ਹਨ। 1. ਪਹਿਲੀ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਧਕ ਆਪ ਖੁਦ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਵੇਕ-ਵਿਚਾਰ, ਜਪ ਧਿਆਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਪਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। 2. ਸਾਧਕ ਵਿਵਹਾਰ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਰਹਿਤ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਅਹਮ੍ ਨਾਲ ਭੀ ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਦਾ ਅਭਾਵ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕਾਲ ਤੇ ਇਕਾਂਤ ਕਾਲ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਸਾਮਾਨ ਸਥਿਤੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਸੰਯਮ (ਕੰਟਰੋਲ) ਧਾਰਨਾ, ਧਿਆਨ ਤੇ ਸਮਾਧੀ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਯ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਸੰਯਮ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਨ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਕਮਲ ਆਦਿ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਸਥਿਤ ਰੱਖਣਾ (ਧਾਰਣਾ) ਹੈ। ੦ ਇੰਦ੍ਰੀ ਹਵਨ = ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਨਿਯੰਤਰਣ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਗ ਹਵਨ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਅਜਿਹਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀਣ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਦਾ ਮੰਤਵ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਨਿਯੰਤਰਣ ਦੀ ਅੱਗ ਤੋਂ ਭਾਵ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਯੱਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਯੋਜਿਤ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਖੁਰਾਕ (ਭੋਜਨ) ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੋਵੇ। ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਉਸ ਲਈ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਭੌਤਿਕ ਸਰੀਰ ਮਕੈਨੀਕਲੀ, ਮਸ਼ੀਨ ਵਾਂਗ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਵਿਚਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਯਗ ਉਹੋ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਲਾਭਕਾਰੀ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ ਸ਼ਕਤੀ ਰਾਹੀਂ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਭੇਂਟ ਵਜੋਂ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਅੱਖਾਂ ਵੇਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਬੁੱਲ੍ਹ ਬੋਲਦੇ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ, ਖੁਰਾਕ ਜੋ ਖਾਧੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਭ ਕੁੱਝ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਮਰੱਪਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦਾਰੀਕਰਣ ਅਥਵਾ ਸ਼ੁੱਧੀ-ਕਰਣ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਮਨ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਦੀ ਹੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.27 ਸ਼ਲੋਕ :

सर्वाणि इन्द्रिय-कर्माणि, प्राण-कर्माणि च अपरे। आत्म-सं-यम-योग-अग्नौ, जुह्वति ज्ञान-दीपिते॥

ਸਰ੍ਵਾਣਿ ਇੰਦ੍ਰਿਯ ਕਰ੍ਮਣਿ, ਪ੍ਰਾਣ ਕਰ੍ਮਣਿ ਚਅਪਰੇ।
ਆਤ੍ਮ ਸੰਯਮ ਯੋਗ ਅਗ੍ਨੌ, ਜਹਵਤੀ ਗ੍ਯ੍ਾਨ ਦੀਪਿਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸਰ੍ਵਣਿ : ਸਾਰੀਆਂ। ਇੰਦ੍ਰੀਯ ਕਰ੍ਮਣਿ : ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ। ਪ੍ਰਾਣ ਕਰ੍ਮਣਿ : ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ। ਚ : ਅਤੇ। ਅਪਰੇ : ਦੂਸਰੇ। ਆਤਮ ਸੰਯਮ ਯੋਗ ਅਗਨੌਂ : ਸਵੈ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕੀਤੇ, ਯੋਗ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ। ਜੂਹਵਤੀ : ਕੁਰਬਾਨੀ। ਗ੍ਯ੍ਾਨ ਦੀਪਿਤੇ : ਗਿਆਨ ਦਾ ਚਾਨਣ (ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਜਵਲਿਤ ਕਰਨਾ)।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਦੂਜੇ ਯੋਗੀ ਲੋਕ ਸਮੁੱਚੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਵੱਲ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਿਵਾਂ ਦਾ, ਗਿਆਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਆਤਮ ਸੰਜਮ ਯੋਗ ਰੂਪ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਹਵਨ ਰਾਹੀਂ ਕਿਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਸਰ੍ਵਾਨਿ ਇੰਦ੍ਰਯ ਕਰ੍ਮਾਣਿ, ਪ੍ਰਾਣ ਕਰ੍ਮਾਣਿ ਚ ਅਪਰੇ = ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਯਗ ਦਾ ਸਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਯੋਗੀ ਲੋਕ ਦਸਾਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਿਵਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧੀ ਵਿੱਚ ਹਵਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਧੀ ਰਾਹੀਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਵੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉੱਪਰ ਨਿਅੰਤਰਣ। ਸਮਾਧੀ ਰੂਪੀ ਯਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਿਵਾਂ ਦਾ ਭੀ ਹਵਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਧੀ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਿਵਾਂ ਵੀ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੰਜ ਸਮਾਧੀ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਰੋਕਣ ਦੇ ਦੋ ਢੰਗ ਹਨ। 1. ਹਠ ਯੋਗ ਸਮਾਧੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੁੰਭ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁੰਭ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਜਦ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਰੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇੰਜ ਪ੍ਰਾਣ ਘੰਟਿਆਂ ਤੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਡੱਡੂ ਸਾਹ ਰੋਕ ਕੇ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੁੜ ਮੀਂਹ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। 2. ਮਨ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਰਾਹੀਂ ਮਨ ਇਕਾਗਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣ ਗਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਗ੍ਯ੍ਾਨ ਦੀਪਿਤੇ, ਸਮਾਧੀ ਤੇ ਨੀਂਦ – ਦੋਵਾਂ ਅਵੱਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਸਾਮਾਨ ਅਵੱਸਥਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਏਥੇ ਗ੍ਯ੍ਾਨਦੀਪਿਤੇ ਪਦ ਵਿੱਚ ਸਮਾਧੀ ਅਤੇ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਭਿੰਨਤਾ ਸਿੱਧ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਨਚੋੜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਸਮਾਨ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ’ਤੇ ਭੀ ਸਮਾਧੀ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ‘ਇਕ ਸੱਚ ਦਾ ਨੰਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਿਪੂਰਣ ਹੈ।’ ਅਜਿਹਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ (ਜਾਗ੍ਰਿਤ) ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨੀਂਦ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਿਰਤੀਆਂ ਅਵਿਦਿਆ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਾਧੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣ ਗਤੀ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨੀਂਦ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਾਣ ਗਤੀ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨੀਂਦ ਆਉਣ ਨਾਲ ਸਮਾਧੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ੦ ਆਤ੍ਮ ਸੰਯਮ ਯੋਗ ਅਗ੍ਨੌ੍ – ਜੁਹਵਤਿ ਗ੍ਯ੍ਾਨ ਦੀਪਿਤੇ – ਚਿੱਤ ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਰੂਪ ਅਰਥਾਤ ਸਮਾਧੀ ਰੂਪ ਯਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਯੋਗੀ-ਲੋਕ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆਿਵਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧੀ ਯੋਗ ਰੂਪ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਹਵਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਰਹਿਤ ਸੰਪੂਰਣ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਿਵਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਸਮਾਧੀ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਸੱਚ ਦਾ ਨੰਦ ਧਨ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਮਨ ਦੀ ਚੇਤਨ ਸੁਚੇਤ ਅਥਵਾ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਅਚੇਤ ਵੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮਨ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅੰਗੀਠੀ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਕੋਲੇ ਵਾਂਗ ਸਮਝ ਲਈਏ, ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਖੂਬ ਭਖ਼ਦਾ ਦਮਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਬੁਝ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਅੰਦਰਲੇ ਸਵੈ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨ, ਗੂਹੜੀ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਮਾਨ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਭੋਗੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਤੋਂ ਅਵੇਸਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਗਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮਨ ਆਤਮਾ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਖ਼ਦੇ ਕੋਲੇ ਵਾਂਗ ਚੇਤਨ ਲਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਆਤਮਾ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਰੂਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ, ਜੋ ਚੇਤਨ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਰਥਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਸਵੈ ਨਿਯੰਤਰਣ ਦੀ ਅੱਗ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸ਼ਕਤੀ, ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਯੱਗ ਨੂੰ ਆਯੋਜਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.28 ਸ਼ਲੋਕ :

द्रव्य-यज्ञा: तप:-यज्ञा:, योग-यज्ञा: तथा अपरे। स्व-अध्याय-ज्ञान-यज्ञा: च, यम्-तय: सं-शित-व्रता:॥

ਦ੍ਵ੍ਯ ਯਗ੍ਯ੍ਾਹ ਤਪਹ ਯਗ੍ਯ੍ਾਹ, ਯੋਗ ਯਗ੍ਯ੍ਾਹ, ਤਥਾ ਅਪਰੇ।
ਸ੍ਵਅਧ੍ਯਾਯ ਗ੍ਯ੍ਾਨ ਯਗ੍ਯ੍ਾਹ ਚ, ਯਮ੍ਤਯਹ ਸੰਸ਼ਿਤ ਵ੍ਤਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਦ੍ਵ੍ਯ ਯਗ੍ਯ੍ਾਹ : ਜਿਹੜੇ ਧਨ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਯੱਗ ਦੀ ਭੇਂਟ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਤਪਹ ਯਗ੍ਯ੍ਾਹ : ਜਿਹੜੇ ਦ੍ਰਿੜ ਸਦਾਚਾਰ ਜਾਂ ਰੁੱਖੇਪਣ ਨੂੰ ਭੇਂਟ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਯੋਗ ਯਗ੍ਯ੍ਾਹ : ਜਿਹੜਾ ਯੋਗ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤਥਾ : ਦੁਵਾਰਾ, ਬਾਰ ਬਾਰ। ਅਪਰੇ : ਦੂਜੇ। ਸ੍ਵਅਧ੍ਯਾਯ ਗ੍ਯ੍ਾਨ ਯਗ੍ਯ੍ਾਹ : ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਭੇਂਟ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਚ : ਅਤੇ। ਯਮ੍ਤਯਹ : ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਤਮ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਸੰਸ਼ਿਤਵ੍ਤਾਹ : ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਖ਼ਤ ਸੰਕਲਪ ਕਰ ਰੱਖੇ ਹਨ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਕੁਝ ਹੋਰ ਯੋਗੀ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਧਨ ਦੌਲਤ ਨੂੰ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਯੋਗੀ ਦ੍ਰਿੜ ਸਦਾਚਾਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਤਪੱਸਿਆ ਨੂੰ, ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਤੀਖਣ ਵ੍ਤਾਂ ਨਾਲ ਯੁਕਤ ਪ੍ਰਯਤਨਸ਼ੀਲ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਣ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਦ੍ਵ ਯਗ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦ੍ਵ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ੦ ਪੂਰ੍ਤ ਕਰਮ ਹਨ = ਬਾਓਲੀ ਖੂਹ ਆਦਿ ਲਗਵਾਉਣਾ, ਦੇਵ ਮੰਦਰ ਬਣਵਾਉਣਾ, ਅੰਨ ਦਾਨ ਕਰਨਾ, ਬਗ਼ੀਚਾ ਲਗਵਾਉਣਾ। ੦ ਦੱਤ ਕਰਮ – ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਯਗ ਵੇਦੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਵੇਦੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦਾਨ ਵੀ ਦੈਵ ਯਗ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਯੋਗ ਦੇ ਅੱਠ ਅੰਗ ਹਨ 1. ਯਮ 2. ਨਿਯਮ 3. ਆਸਨ 4. ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ 5. ਪ੍ਰਤ੍ਯਾਹਾਰ 6. ਧਾਰਣਾ 7. ਧਿਆਨ 8. ਸਮਾਧੀ। ੦ ਯਮ੍ਤਯਹ ਸੰਸ਼ਿਤ ਵ੍ਤਾਹ – ਅਹਿੰਸਾ, ਸਤ੍ਯ, ਅਸਤ੍ਯ (ਚੋਰੀ ਦਾ ਅਭਾਵ) ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀਆ, ਅਪਰਿਗ੍ਰਹ (ਭੋਗ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਅਭਾਵ) ਇਹ ਪੰਜ ਯਮ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਵ੍ਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਹਿਮਾ ਹੈ। ੦ ਜਿਹੜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵ੍ਤਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ੦ ਸੰਸ਼ਿਤ ਵ੍ਤਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਯਗਾਂ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰੇ, ਉਹ ਵੀ ਸੰਸ਼ਿਤ ਵ੍ਤਾਹ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਦ੍ਵਯ੍ਗ੍ਯਾਹ – ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਜਿਵੇਂ ਖੂਹ ਲਗਵਾਉਣਾ, ਤਲਾਬ ਖੁਦਵਾਉਣਾ, ਮੰਦਰ ਉਸਾਰਨਾ, ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਬਣਵਾਉਣੀ, ਕਾਲ ਪੈਣ ਸਮੇਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਕੱਪੜੇ ਵੰਡਣੇ, ਬੀਮਾਰਾਂ ਲਈ ਦਵਾਈਆਂ, ਅਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇਣੀਆਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ੦ ਦ੍ਵ੍ਯਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦ੍ਵ – ਤਿੰਨਾਂ ਸਰੀਰਾਂ ਸਹਿਤ ਸੰਪੂਰਣ ਪਦਾਰਥ। ਸਰੀਰ ਆਦਿ ਜਿੰਨੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹਨ – ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਯਗ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ੦ ਤਪਹਯਗ੍ਯ੍ਾਹ – ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ (ਸ੍ਵੈ ਧਰ੍ਮ) ਦੇ ਪਾਲਣ ਵਿੱਚ ਜੋ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲਤਾਵਾਂ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸਹਿ ਲੈਣਾ ਤਪੋ ਯਗ ਹੈ। ਲੋਕ-ਹਿੱਤ ਲਈ ਇਕਾਦਸ਼ੀ ਦਾ ਵ੍ਤ ਰੱਖਣਾ ਮੋਨ ਧਾਰਨਾ ਆਦਿ ਵੀ ਤਪੋਯਗ ਹੈ। ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਹਾਲਾਤ, ਵਸਤੂ ਵਿਅਕਤੀ ਘਟਨਾ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਸਾਧਕ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੌਂਸਲੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ

ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਵੀ ਤਪੋ ਯਗ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਗੰਦਗੀ ਦੂਰ ਕਰਨਾ, ਅਨਪੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣੀ, ਸਲੀਕਾ ਸਿਖਲਾਉਣਾ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਗਿਆਨ ਦੇਣਾ, ਚੰਗਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਵਾਉਣਾ ਵੀ ਤਪੋਯਗ ਹੈ। ੦ ਸ੍ਵ ਅਧ੍ਯਾਯ ਗ੍ਯ੍ਾਨ ਯਗ੍ਯ੍ਾਹ ਚ – ਕੇਵਲ ਲੋਕ ਹਿੱਤ ਵਾਸਤੇ ਗੀਤਾ ਰਾਮਾਇਣ, ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਭਗਵਤ ਆਦਿ ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਦਾ, ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦਾ ਯਥਾਅਧਿਕਾਰ ਪਾਠ ਮੰਨਨ ਕਰਕੇ ਸਮਝਾਉਣਾ, ਵਿਚਾਰ ਪੂਰਵਕ ਪਠਨ ਪਾਠਨ ਕਰਨਾ ਆਪਣੀਆਂ ਵ੍ਰਿਤੀਆਂ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੰਥਨ ਕਰਨਾ – ਗਿਆਨ ਯਗ ਹੈ। 18.70 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਗੀਤਾ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰੇਗਾ, ਉਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਮੈਂ ਗਿਆਨ ਯਗ ਨਾਲ ਪੂਜਿਆ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਗੀਤਾ ਅਧਿਐਨ ਗਿਆਨ-ਯੋਗ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਯੱਗ ਕੁਰਬਾਨੀ ਪਿਆਰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਉਪਕਾਰੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਧਨ ਦੌਲਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਯੱਗ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਧਨ ਦੌਲਤ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਲਈ ਖਰਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਸਕੂਲ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਜਾਂ ਸਰਾਏ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਧਨ ਖਰਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰ-ਉਪਕਾਰ ਹੈ। ਹਸਪਤਾਲ ਵੀ ਏਸੇ ਦਾਨ ਦਿੱਤੇ ਰੁਪਏ ਨਾਲ ਖੋਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਨਾਥਆਲਿਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਵਿਦਿਆਲਿਆ, ਜਾਂ ਬੁਢਾਪਾ ਘਰ ਪੁਸਤਕਾਲਾ ਉਸਾਰਨ ਲਈ ਧਨ ਦੌਲਤ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਧਨ ਦੌਲਤ ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹੋ ਵੀ ਯੱਗ ਹੈ। ਸਾਧਾਰਣ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀਆਂ ਸੁੱਚੀਆਂ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਣਾ ਲਈ ਗਿਆਨ ਪਰਸਾਰਣਾ, ਧਰਮ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਵੀ ਯੱਗ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਵੰਡਣਾ ਪੁੰਨ ਹੈ। ਪਰਤਾਪ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ-ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਵੀ ਯੱਗ ਹੈ, ਇਹੋ ਤਪੱਸਿਆ ਹੈ। ਵੇਦਕ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਯਗ ਹੈ। ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਰੱਖਣਾ ਯੱਗ ਹੈ। ਯੱਗ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਬਦਲਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਯਗ ਦ੍ਰਵ ਮਾਯਾ ਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਚੰਦ੍ਰਯਾਨਾ, ਚਤ੍ਰਮਾਸਯਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਤਪੋਮਾਯਾ ਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਹਥਯਾਯੋਗ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ਅਨੁਕੂਲ ਮੰਤਵ ਹੈ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਦਰੱਖਤ ਲਾਉਣੇ, ਵਾਤਾਵਰਣ ਸ਼ੁੱਧ ਰੱਖਣਾ, ਅਨਪੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫ਼ਤ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ, ਸਮਾਜਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਨਾ, ਸੰਕਟ ਸਮੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ, ਚੇਤਨਾ ਵੰਡਣੀ, ਸਹੀ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਯੱਗ ਹੈ। ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਤਪੱਸਿਆ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹੋ ਹੀ ਯੋਗੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ, ਬਿਮਾਰ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤੰਦਰੁਸਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਨਪੜ੍ਹ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੂਝਵਾਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣਾ ਤਨ ਮਨ ਸਾਧ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਦੇ ਤੇ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ – ਉਹ ਵੀ ਯੱਗ ਕਰਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

4.29 ਸ਼ਲੋਕ :

अप-अने जुह्वति प्र-अनम्, प्राणे अपानम् तथा अपरे। प्राण-अपान-गती रूध-त्वा, प्राण-आयाम-पर-अयना:॥

ਅਪਅਨੇ ਜੁਹਵਤਿ ਪ੍ਰਅਨਮ੍, ਪ੍ਰਾਣੋ ਅਪਾਨਮ੍ ਤਥਾ ਅਪਰੇ।
ਪ੍ਰਾਣ ਅਪਾਨ ਗਤੀ ਰੂਧਤ੍ਵਾ, ਪ੍ਰਾਣ ਆਯਾਮ ਪਰਅਯਨਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਪਅਨੇ : ਹਵਾ, ਸਾਹ ਜਿਹੜਾ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੁਹਵਤੀ : ਭੇਟਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਅਨਮ੍ : ਸਾਹ ਜੋ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣੋ : ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲਾ ਸਾਹ (ਹਵਾ)। ਅਪਾਨਮ੍ : ਹੇਠਾਂ, ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹਵਾ। ਤਥਾ : ਭੀ। ਅਪਰੇ : ਦੂਸਰੇ। ਪ੍ਰਾਣ : ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹਵਾ। ਅਪਾਨ : ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹਵਾ। ਗਤੀ : ਹਰਕਤ। ਰੂਧ੍ਤ੍ਵਾ : ਚੈੱਕ ਕਰਨਾ। ਪ੍ਰਾਣ ਆਯਾਮ ਪਰਅਯਨਾਹ : ਸਾਰੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ, ਸਾਰੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਰਲ ਜਾਣਾ, ਸਮਾਧੀ ਅਵੱਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਅਨੇਕਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਅਪਾਨ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣ ਹਵਾ ਦਾ ਹਵਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਅਪਾਨ ਹਵਾ ਦਾ ਹਵਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਣ ਤੇ ਅਪਾਨ ਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦੇ ਪਰਾਯਾਣ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਮਹਾਵ੍ਰਤ – ਜਾਤੀ, ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਤੇ ਸਮੇਂ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸਰਵ ਭੂਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਯੋਗ ਯਮ ਮਹਾਵ੍ਰਤ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ੦ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਮੈਂ ਮ੍ਰਿਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਾਨਵਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ੦ ਮੈਂ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ’ਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ੦ ਮੈਂ ਦੇਵਤਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਹਿੰਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ੦ ਭੁੱਖ ਦੇ ਭੈਅ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੈਂ ਕਦੇ ਚੋਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ – ਆਦਿ ਪ੍ਰਣ ਕਰਨੇ ਮਹਾਵ੍ਰਤ ਹਨ। ੦ ਮਹਾਵ੍ਰਤ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਸੰਪਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਸ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਮਹਾਵ੍ਰਤ ਉਪਯੋਗੀ ਹਨ। ੦ ਅਪ-ਅਨੇ ਜੁਹਵਤਿ ਪ੍ਰਅਨਮ੍ ਪ੍ਰਾਣੇ ਅਪਾਨਮ੍ ਤਥਾ ਅਪਰੇ = ਪ੍ਰਾਣ ਦਾ ਹਿਰਦਾ (ਉੱਪਰ) ਹੈ ਅਤੇ ਅਪਾਨ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਦਾ (ਹੇਠਾਂ) ਹੈ। ੦ ਸਾਹ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਸਮੇਂ ਹਵਾ ਦੀ ਗਤੀ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਨੂੰ – ਸਾਹ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲਿਜਾਣ ਸਮੇਂ ਹਵਾ ਦੀ ਗਤੀ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਹ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਪ੍ਰਾਣ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਸਾਹ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੈ ਜਾਣਾ ਅਪਾਨ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਯੋਗੀ ਲੋਕ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਖੱਬੀ ਨਸ (ਚੰਦਰ ਨਾੜੀ) ਰਾਹੀਂ ਅੰਦਰ ਲਿਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਵਾ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਾਣ ਵਾਯੂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਨਾਭੀ ’ਚੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਅਪਾਨ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ‘ਪੂਰਕ’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਉਹ ਪ੍ਰਾਣ ਵਾਯੂ ਤੇ ਅਪਾਨ ਵਾਯੂ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਰੋਕ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਸਾਹ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਨਾ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਕੁੰਭ’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਅੰਦਰਲੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਸੱਜੀ ਨਾਸ (ਸੂਰਜ ਨਾੜੀ) ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਵਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣਵਾਯੂ ਨੂੰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਅਪਾਨ ਵਾਯੂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਪ੍ਰਾਣ ਵਾਯੂ ਦਾ ਹਵਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਰੇਚਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਚਾਰ ਭਗਵਾਨ ਨਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸੋਲਾਂ ਭਗਵਾਨ ਨਾਮ ਤੋਂ ਕੁੰਭ ਤੇ ਅੱਠ ਭਗਵਾਨ ਨਾਂ ਤੋਂ ਰੇਚਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਗੀ ਲੋਕ ਪਹਿਲਾਂ ਚੰਦਰ ਨਾੜੀ (ਖੱਬੀ ਨਾਸ) ਪੂਰਕ, ਫਿਰ ਕੁੰਭ ਤੇ ਫਿਰ ਸੂਰਜ ਨਾੜੀ (ਸੱਜੀ ਨਾਸ) ਤੋਂ ਰੇਚਕ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸੂਰਜ ਨਾੜੀ ਤੋਂ ਪੂਰਕ, ਫਿਰ ਕੁੰਭ ਤੇ ਫਿਰ ਚੰਦਰ ਨਾੜੀ ਤੋਂ ਰੇਚਕ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੰਜ ਵਾਰ ਵਾਰ ਪੂਰਕ, ਕੁੰਭ, ਰੇਚਕ ਕਰਨਾ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਰੂਪ ਯਗ ਹੈ। ਇਸ ਯਗ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪਾਪ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਉੱਪਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣ-ਯਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਯੋਗ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹਾਥਯ-ਯੋਗ ਵਿਧੀ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਆਸਣ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਸਣ ਸਾਹ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਤੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰਨ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਲੜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਮੰਤਵ

ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਨੁਭਵ ਵੱਲ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਅਪਨਾ ਹਵਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਸਾਹ ਜੋ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਜਿਹੜਾ ਸਾਹ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਪੂਰਕ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣ ਹਵਾ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਹਵਾ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਰੇਚਕ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣਯਮ ਯੋਗੀ ਸਾਹ ਅਭਿਆਸ ਉਲਟੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਚੱਲਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਹ ਕ੍ਰਿਆਹੀਣ ਹੋ ਕੇ ਸੰਤੁਲਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਅਜਿਹੀ ਅਵੱਸਥਾ ਨੂੰ ਉਹ ਪੂਰਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ ਸਾਹ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਹ ਨਾਲ ਮਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੇਚਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਦੋਵੇਂ ਚੱਲਦੇ ਹੋਏ ਸਾਹ ਕਿਰਿਆਹੀਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਇਹ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਕੁੰਭਾਕਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੰਭਕ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਯੋਗੀ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਅਭਿਆਸ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਗੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਉੱਪਰ ਚੰਗਾ ਭੈੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰ, ਕਾਮ ਹਵਸ, ਕ੍ਰੋਧ ਵੀ ਮਾਨਸਿਕ ਦਸ਼ਾ ਉੱਪਰ ਭੈੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸਾਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਸੰਤੁਲਨ ਹੈ, ਆਸ਼ਾ ਹੈ, ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ, ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਮੋਹ ਹੈ। ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਠੀਕ ਰਹੇਗੀ। ਜੇਕਰ ਸਾਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮਨ ਉੱਪਰ ਭੈੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜੇ ਠੀਕ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨ ਤੰਦਰੁਸਤ ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਸ਼ਟ ਹੋ ਕੇ ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਯੋਗੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਾਣਯਾਮਯ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੂੰਹ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨੱਕ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਸਾਹ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹਵਾ 'ਅਪਅਨੇ' ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹਵਾ ਪ੍ਰਾਣਯ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਕ ਤੇ ਰੇਚਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹ ਰੋਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਕੁੰਭਕ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪ੍ਰਾਣਯਮ੍ ਗ਼ਲਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਤਰ ਦੀ ਤੰਤਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਗੜ ਜਾਣ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਯਮ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਵਿਧੀ ਯੋਗ ਗੁਰੂ ਅਭਿਆਸੀ ਤੋਂ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੇ ਅਪਣਾਉਣ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਸਰੀਰਕ ਮਾਨਸਿਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਯੋਗੀ ਉੱਤਮ ਸੁਚੇਤ ਮਨ, ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤ ਤਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਯੋਗੀ ਏਸੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਚੱਲਦੇ ਹੋਏ ਉੱਡਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

4.30 ਸ਼ਲੋਕ :

अपरे नियम्-त-आ-हाराः, प्राणान् प्राणेषु जुह्वति। सर्वे अपि एते यज्ञ-विदः, यज्ञ-क्षपित-कल्मषाः॥

ਅਪਰੇ ਨਿਯਮ੍ ਤ ਆਹਾਰਾਹ, ਪ੍ਰਾਣਾਨ੍ ਪ੍ਰਾਣੇਸ਼ੂ ਜੁਹਵਤਿ।
ਸਰ੍ਵੇ ਅਪਿ ਏਤੇ ਯਗ੍ਯ੍ਵਿਦਹ, ਯਗ੍ਯ੍ ਅਕਸ਼ਪਤਿ ਕਲ੍ਮਸ਼ਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਪਰੇ : ਦੂਜੇ ਲੋਕ। ਨਿਯਮ੍ਤ ਆਹਾਰਾਹ : ਨਿਯਮਬੱਧ ਖ਼ੁਰਾਕ (ਭੋਜਨ)। ਪ੍ਰਾਣਾਨ੍ : ਜੀਵਨ ਲਈ ਸਾਹ। ਪ੍ਰਾਣੇਸ਼੍ : ਜੀਵਨ ਲਈ ਸਾਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਈ, ਤੋਂ। ਜੁਹਵ੍ਤਿ : ਕੁਰਬਾਨੀ, ਭੇਟਾ। ਸਰ੍ਵੇ : ਸਾਰੇ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਏਤੇ : ਇਹ। ਯਗ੍ਯ੍ਵਿਦਹ : ਜਿਹੜੇ ਕੁਰਬਾਨੀ/ਭੇਟਾ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਯਗ੍ਯ੍ ਅਕਸ਼ਪਤਿ ਕਲ੍ਮਸ਼ਯ : ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਪ ਕੁਰਬਾਨੀ, ਭੇਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਦੂਜੇ ਹੋਰ ਨਿਯਮਬੱਧ ਭੋਜਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹਵਨ ਯੱਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਯੱਗਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਯੱਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਪਰੇ ਨਿਯਮ੍ਤ ਆਹਾਰਾਹ ਪ੍ਰਾਣਾਨ੍ ਪ੍ਰਾਣੇਸ਼ੁ ਜੁਹਵ੍ਤਿ – ਨਿਯਮਤਿ ਆਹਾਰ ਵਿਹਾਰ (ਖਾਣ ਪੀਣ ਤੇ ਚੱਲਣ) ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਧਕ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਵਿੱਚ ਹਵਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਧਿਕ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਭੋਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਥਵਾ ਬਿਲਕੁਲ ਭੋਜਨ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਹ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। (ਗੀਤਾ 6.16, 6.17)। ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਹਵਨ ਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇ ਅਪ੍ਰਾਨ ਦਾ ਅਪ੍ਰਾਨ ਵਿੱਚ ਹਵਨ ਕਰਨਾ। ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਾਣ ਤੇ ਅਪ੍ਰਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਰੋਕ ਦੇਣਾ। ਨਾ ਸਾਹ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਨਾ ਸਾਹ ਅੰਦਰ ਲਿਜਾਣਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਤੰਭ ਵਿਰਤੀ ਪ੍ਰਾਣਾਯਮ੍ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਾਣਾਯਮ੍ ਤੋਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਵਿਰਤੀਆਂ ਸ਼ਾਂਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਹਕਰਣ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਸਰ੍ਵੇ ਅਪਿਇਤੇ ਯਗ੍ਯ੍ ਵਿਦਹ ਯਗ੍ਯ੍ ਕਲ੍ਮਸ਼ਾਹ – 4.24 ਤੋਂ 4.30 ਸ਼ਲੋਕ ਤੱਕ ਦੇ ਪੂਰਵ ਅੱਧ ਤੱਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਯਗਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਧਕ ਵਾਸਤੇ ਏਥੇ ਸਰਵੇ ਅਪਿਇਤੇ ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਪਾਪ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਰਮ ਸੰਬੰਧ ਵਿਛੇਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਸਾਧਕ ਯਗ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਲੋਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਭੋਗ ਭੋਗਣ ਤੇ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਯਗ ਕਰਦੇ ਹਨ – ਉਹ ਯਗ ਦੇ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਵਿਨਾਸ਼ੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਹੀ ਬੰਧਨ ਹੈ। ਤੇ ਉਹ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਕੇਵਲ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਛੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਯੱਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਧਨ ਦੌਲਤ, ਗਿਆਨ ਬੋਧ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਮੂਲ ਮੰਤਵ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਇਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰ ਲਵੇ। ਇਹ ਭੌਤਿਕ ਜਗਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇੰਦ੍ਰੀਆਵੀ ਸੰਤੁਲਤ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਤਨ ਦੀ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਪੂਰਤੀ ਵੀ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਪ੍ਰਤਿਬੱਧਤ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਤ ਭੋਜਨ ਯੋਗ ਲਈ ਮੁਢਲੇ ਨਿਯਮ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਵੀਣਾ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿੱਠਾ ਸੰਗੀਤ ਤਾਂ ਹੀ ਨਿਕਲੇਗਾ, ਜੇਕਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਸਹੀ ਹਨ, ਢਿੱਲੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਕੇਵਲ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਲਈ ਨਿਯਮ ਬੱਧ ਕਸਰਤ (ਯੋਗ) ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਤ ਭੋਜਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਭੋਜਨ ਖਾਣਾ, ਭੋਜਨ ਹਜ਼ਮ ਕਰ ਲੈਣਾ – ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਤਾਂ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਉਚਿਤ ਯੋਗ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗਾ।

ਯੋਗਾ ਦੀ ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪਾਪ ਮੁਕਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਯੋਗਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ੁੱਧ ਮਨ ਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤ ਸਰੀਰ ਵਾਲਾ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਭੈੜੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਉਸ ਲਈ ਪਾਪ ਸਮਾਨ ਹੋਣ। ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਜੀਵਨ ਵਾਸਤੇ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਅਰਬਾਂ ਖ਼ਰਬਾਂ ਜੀਵ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਲਈ ਹੀ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ, ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਵੀ ਸਾਹ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਹ ਲੈਣ ਦਾ ਅਰਥ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਸਮਾਜ ਸੰਸਾਰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਜੀਵਾਂ ਲਈ ਅਰਪਿਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.31 ਸ਼ਲੋਕ :

यज्ञ–शिष्ट–अमृत–भुजः, यान्ति ब्रह्म सना–तनम्। न अयम् लोकः अस्ति अ–यज्ञस्य, कुतः अन्यः कुरू–सद्–तम॥

ਯਗ੍ਯ੍ਸ਼ਿਸ਼੍ਟ੍ ਅੰਮ੍ਰਤ ਭੁਜਹ ਯਾਨ੍ਤਿ ਬ੍ਰਹਮ ਸਨਾਤਨਮ੍।

ਨ ਅਯਮ੍ ਲੋਕਹ ਅਸ੍ਤਿ ਅਯ ਗ੍ਯ੍ਸ੍ਯ, ਕੁ੍ਤਹ ਅਨ੍ਯਹ ਕੁਰੂ ਸਦ੍ ਤਮ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯਗ੍ਯ੍ਸ਼ਿਸ਼੍ਟ੍ ਅੰਮ੍ਰਤ ਭੁਜਹ : ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਣ ਵਾਲੇ। ਯਾਨ੍ਤਿ : ਜਾਣਾ। ਬ੍ਰਹਮ : ਬ੍ਰਾਹਮਣ। ਸਨਾਤਨਮ੍ : ਅੰਦਰਲੇ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਅਯਮ੍ : ਇਹ ਲੋਕ। ਲੋਕਹ : ਇਹ ਦੁਨੀਆ। ਅਸ੍ਤਿ : ਹੈ। ਅਯਗ੍ਯ੍ਸ੍ਯ : ਜੋ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ। ਕੁ੍ਤਹ : ਕਿਵੇਂ। ਅਨ੍ਯਹ : ਹੋਰ। ਕੁਰੂਸਦ੍ਤਮ : ਹੇ ਕੌਰਵਾਂ ’ਚੋਂ ਉੱਤਮ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ‘ਯਗ ਤੋਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ (ਰੂਪ ਅੰਨ) ਦਾ ਭੋਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨਾਤਨਪੁਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਹੇ ਕੁਰੂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ! ਯੱਗ ਰਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਲੋਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਫਿਰ ਪ੍ਰਲੋਕ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯਗ੍ਯ੍ ਸ਼ਿਸ਼੍ਟ ਅਮ੍ਰਤ ਭੁਜਹ ਯਾਂਨ੍ਤਿ ਬ੍ਰਹਮ੍ ਤਨਮ੍ = ਯਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਰਥਾਤ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਪੂਰਵਕ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਨਾਲ ਸਮਤਾ ਅਥਵਾ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੀ ਯਗ੍ਯ੍ਸ਼ਿਸ਼੍ਟ ਅੰਮ੍ਰਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਸਨਾਤਨ – ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (ਗੀਤਾ 3.13) ੦ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਅਮਰ ਹੈ, ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਸੰਗ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣ ਨਾਲ ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਅਸੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪੇ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਰਤੱਵ ਮਾਤਰ ਕੇਵਲ ਕਰਤੱਵ ਸਮਝਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਯਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਹੀ ਕਰਤੱਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਜੋ ਕਰਮ ਆਪਣੇ ਲਈ ਹੈ, ਉਹ ਕਰਤੱਵ ਨਹੀਂ। ੦ ਯਗ ਵਿੱਚ ਦੇਣਾ ਹੀ ਦੇਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮੱਰਪਣ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਲੈਣਾ ਨਿਰਵਾਹ ਮਾਤਰ ਹੈ। (4.21) ੦ ਸਰੀਰ ਯਗ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਰਹੇ, ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਰੀਰ ਨਿਰਵਾਹ ਮਾਤਰ ਲਈ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕਰਨਾ ਵੀ ਯਗ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਯਗ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਮਾਨ ਵਡਿਆਈ ਸੁੱਖ ਆਰਾਮ ਵਾਸਤੇ ਲਾਉਣਾ ਬੰਧਨ ਕਾਰਕ ਹੈ। ਯਗ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਬੰਧਨ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਨ ਅਯਮ੍ ਲੋਕਹ ਅਸ੍ਤਿ ਅਯਗ੍ਯ੍ਸ੍ਯ, ਕੁ੍ਤਹ ਅਨ੍ਯਹ ਕੁਰੂ ਸਦ੍ਤਮ – ਜਿਵੇਂ 3.08 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਯਗ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੇਰਾ ਇਹ ਲੋਕ ਭੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਫਿਰ ਪਰਲੋ ਦਾ ਤਾਂ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਕੀ ਹੈ ? ਕੇਵਲ ਸਵਾਰਥ ਭਾਵ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਸੰਘਰਸ਼ ਉਤਪਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਸੁੱਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਭੰਗ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰਲੋ ਸਮੇਂ ਨਾ ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇਗਾ। ੦ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ ਦਾ ਪਾਲਣ ਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਸੰਘਰਸ਼ ਉਤਪਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਸੁਖ ਸ਼ਾਂਤ ਭੰਗ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰਲੋ ਸਮੇਂ ਨਾ ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇਗਾ। ੦ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ ਦਾ ਪਾਲਣ ਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬੇਚੈਨੀ, ਸੰਘਰਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਝਗੜੇ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਵਾਰਥੀ ਵਿਅਕਤੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਰੜਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਵੀ ਕਰਤੱਵ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਰਤੱਵ ਪਾਲਕ ਦਾ ਇਹ ਲੋਕ ਤੇ ਪਰਲੋਕ ਵੀ ਸੁਖਾਵਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਯਗ ਤੋਂ ਬਚੀ ਹੋਈ ਸਾਮੱਗਰੀ (ਅੰਨ) ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਦਗੀ ਸੁੱਚਤਾ, ਮਨ ਦੀ ਨਿਯੰਤਰਣਤਾ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਖਾਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ, ਯਗ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਤਿ ਕ੍ਰੋਧ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਨਫ਼ਰਤ ਤੇ ਗਿਲਾਨੀ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ – ਸਾਡਾ ਸਾਧਾਰਨ ਖਾਧਾ ਭੋਜਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਪੂਰਣਤਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਪ੍ਰਭੁਤੱਵ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਪੂਰਣਤਾ ਦਾ ਆਨੰਦ ਹੈ, ਖ਼ੁਦੀ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਲਈ ਹੀ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਖ਼ਤਮ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੈਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਆਪ ਭੇਂਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਉਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੂਲ ਅਵੱਸਥਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਮਨ ਲਈ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਲਾਭ ਨਹੀਂ। ਯੋਗ ਯਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਹੀਂ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਉਚੱਤਮ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਵੱਸਥਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ, ਨਿੱਕੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਤੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੇ ਕੋਈ ਔਖੇ ਨਹੀਂ।

✪ ✪ ✪

4.32 ਸ਼ਲੋਕ :

एवम् बहु–विधाः यज्ञाः, वि–तन्–ताः ब्रह्मणः मुखे। कर्म–जान् विद्–हि तान् सर्वान्, एवम् ज्ञा–त्वा वि–मोक्ष्यसे॥

ਏਵਮ੍ ਬਹੁਵਿਧਾਹ ਯਗ੍ਯ੍ਾਹ, ਵਿ ਤਨ੍ਤਾਹ ਬ੍ਰਹ੍ਮਣਹ ਮੁਖੇ।

ਕਰ੍ਮ ਜਾਨ੍ ਵਿਦ੍ਹਿ ਤਾਨ੍ ਸਰ੍ਵਾਨ੍, ਏਵਮ੍ ਗ੍ਯਾਤ੍ਵਾ ਵਿ ਮੋਕ੍ਸ਼੍ਯਸੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਏਵਮ੍ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਬਹੁਵਿਧਾਹ : ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ। ਯਗ੍ਯ੍ਾਹ : ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ। ਵਿਤਨ੍ਤਾਹ : ਫੈਲੇ ਹੋਏ। ਬ੍ਰਹ੍ਮਣਹ : ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਅਥਵਾ ਵੇਦਾਂ ਦਾ। ਮੁਖੇ : ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ। ਕਰ੍ਮਜਾਨ੍ : ਕਰਮ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਕ੍ਰਿਆ ਜਨਮ। ਵਿਦ੍ਹਿ : ਜਾਣਨਾ। ਤਾਨ੍ : ਤੇਰਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ। ਸਰ੍ਵਾਨ : ਸਾਰੇ। ਏਵਮ੍ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਗ੍ਯਾਤ੍ਵਾ : ਜਾਣੀ ਜਾਣ। ਵਿਮੋਕ੍ਸ਼੍ਯਸੇ : ਤੁਸੀਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾ ਲਏ ਜਾਵੋਗੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਗਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਬ੍ਰਹਮ ਮੁੱਖ (ਅਰਥਾਤ ਵੇਦ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ) ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਵਕ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਤੂੰ ਕਰਮ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਮਝ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਕੇ ਤੂੰ ਸੰਸਾਰ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਵੇਂਗਾ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯਗੵਯਾਤਵਾ - ਯਗ ਦਾ ਗਿਆਤਾ ਅਤੇ ਯਗ ਦਾ ਕਰਤਾ। ੦ ਏਵਮ੍ ਬਹੂ ਵਿਧਾਹਯ ਗੵਯ੍ਹ ਵਿਤਨ੍ ਤਾਹ ਬ੍ਰਹਮਣਹ ਮੁਖੇ - 4.24 ਤੋਂ 4.30 ਤੱਕ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ ਤੱਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰਾਂ ਯਗਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਯਗ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਕਾਂ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-2 ਸਾਧਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਲ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੀ ਹੈ। ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਨਹੀਂ। ਏਥੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ ਸਰੂਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਯਗਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨਾਂ ਤੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। (4.31) ੦ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਸਵੱਰਗ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਰੂਪ ਸੁਕਾਮ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਵਰਨਣ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਰੂਪ ਸ਼੍ਰਵਣ ਮਨਨ ਨਿਦਿਧ੍ਯਾਸਨ ਪ੍ਰਾਣਾਯਮ੍ ਸਮਾਧੀ ਆਦਿ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਲਕਸ਼ ਹੈ। ੦ ਗੀਤਾ 3.14, 3.15 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਯਗ ਵੇਦ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਯਗਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਤ੍ਯ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟਤ (ਸਥਾਪਤ) ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਯਗਾਂ ਦਾ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੱਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ੦ ਕਰ੍ਮਜਾਨ੍ ਵਿਦ੍ਹਿ ਤਾਨ੍ ਸਰ੍ਵਾਨ੍ ਏਵਮ੍ ਗੵਯਾਤ੍ਵਾ ਵਿਮੋਕ੍ਸ਼੍ਯਸੇ - ੦ ਤਾਨ੍ ਸਰ੍ਵਾਨ੍ ਪਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਯਗਾਂ ਲਈ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਯੱਗਾਂ ਦਾ ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਨਣ ਕੀਤੇ ਯੱਗਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਕਰ੍ਮਜਾਨ੍ ਵਿਦ੍ਹਿ = ਸਾਰੇ ਯਗ ਕਰਮਜਨ੍ਯ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਵਾਣੀ ਦੇ ਕਥਨਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੰਕਲਪ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। (ਗੀਤਾ 18.15) ੦ ਅਰਜਨ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਯੁੱਧ ਰੂਪ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਨੂੰ ਪਾਪ ਮੰਨ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਮ ਜਾਨ੍ ਵਿਧੀ ਪਦਾਂ ਤੋਂ ਭਗਵਾਨ, ਅਰਜਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਅਜਿਹਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਯੁੱਧ ਰੂਪ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਲਈ ਤੂੰ ਜੋ ਸਾਧਨ ਕਰੇਗਾ - ਉਹ ਵੀ ਤਾਂ ਕਰਮ ਹੋਵੇਗਾ। ੦ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਲਿਆਣ, ਕਰਮ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਤੂੰ ਯੁੱਧ ਰੂਪ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਨੂੰ ਨਿਰਲੇਪ ਹੋ ਕੇ ਕਰੇਂਗਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਵੀ ਤੇਰਾ ਕਲਿਆਣ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਦੇ। ਕਰਮ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਬੰਨ੍ਹਦੀ ਹੈ। (ਗੀਤਾ 6.04) ਯੁੱਧ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਸਹਿਜ ਕਰਮ ਹੈ, ਇਹ ਤੇਰੇ ਲਈ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਹੈ। ੦ ਏਵਮ੍ ਗੵਯਾਤ੍ਵਾ ਵਿਮੋਕਸ਼੍ਯਸੇ ਅਤੇ 4.14 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਰਮ ਫਲ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ। ੦ ਜਿਸ ਨੇ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲਿਪਤ ਰਹਿਣ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਦਰਵੇਂ ਸੋਲਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਏਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਏਥੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਕੇਵਲ ਲੋਕ ਹਿਤਾਰਥ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜਦ ਸਰੀਰ ਜਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਕ੍ਰਿਆ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਉਤੇਜਨਾ ਕਾਰਨ ਮਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬੇਚੈਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਹੈ। ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤਨ ਸੰਕਟ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਤੜਪਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕੰਮ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀਤਿਆਂ ਪਛੋਤਾਵਾ ਲੱਗੇ, ਪਾਪ ਹਨ। ਇਸ ਜਾਲ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਜਾਲ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਜਾਲ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੇਦ ਬਾਣੀ 'ਚੋਂ ਚਾਨਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਯਗ ਯੋਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਹੀਂ ਤਨ ਮਨ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਤੇ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਯਾਤਰਾ ਸਫ਼ਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਚਾਰ ਮੁੱਖ (ਚਿਹਰੇ) ਹਨ। ਵੇਦ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ-ਜਗਤ ਅਤੇ ਮਾਇਆ। ਇਹ ਯਥਾਰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵੇਦ ਗਿਆਨ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਕਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਕਿਵੇਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੀ ਕਰਮ ਯੁਕਤ ਹੈ। ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਰਮ ਦੀ ਦੈਵੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰਮ ਨੂੰ ਯਗ ਯੋਗ ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਮ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਯਗ ਯੋਗ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਰਮ ਆਪਣੇ ਸਾਧਾਰਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਯਗ ਹੋਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਯਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਹੀਂ ਵਿਅਕਤੀ ਸਰੀਰ ਮਨ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.33 ਸ਼ਲੋਕ :

श्रेयान् द्रव्य-मयात् यज्ञात्, ज्ञान-यज्ञ: परम्-तप। सर्वम् कर्म अ-खिलम् पार्थ, ज्ञाने परि-सम्-आप्-य-ते॥

ਸ਼੍ਰੇਯਾਨ੍ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਮਯਾਤ੍ ਯਗੵਯਾਤ੍, ਗੵਯਾਨ੍ ਯਗੵਯ੍ਹ ਪਰਮ੍ ਤਪ।
ਸਰ੍ਵਮ੍ ਕਰ੍ਮ ਅਖਿਲਮ੍ ਪਾਰ੍ਥ, ਗੵਯਾਨੇ ਪਰਿਸਮਮ ਆਪ੍ਯਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸ਼੍ਰੇਯਾਨ੍ : ਵਧੀਆ ਉੱਤਮ। ਦ੍ਰਵ੍ਯਮਯਾਤ੍ : ਵਸਤਾਂ ਨਾਲ (ਯੱਗ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਕੋਲ ਹਨ)। ਯਗੵਯਾਤ੍ : ਕੁਰਬਾਨੀ। ਗੵਯਾਨ ਯਗੵਯ੍ਹ ਪਰਮ ਤਪ : ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਿਧੀ ਸੰਬੰਧੀ ਗਿਆਨ। ਪਰਮ੍ਤਪ : ਹੇ ਪਰਮਤਪਾ। ਸਰ੍ਵਮ੍ : ਸਾਰੇ। ਕਰ੍ਮ : ਕ੍ਰਿਆ, ਕੰਮ। ਅਖਿਲਮ੍ : ਸਮੁੱਚੇ। ਪਾਰ੍ਥ : ਹੇ ਪਾਰਥਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ। ਗੵਯਾਨੇ : ਗਿਆਨ ਬੁੱਧੀ। ਪਰਿਸਮ੍ ਆਪ੍ਯਤੇ : ਅੰਤ, ਸਿਖਰ, ਆਖਰ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਪਰਨਤਪ! ਦ੍ਰਵਮਯਗ (ਯਗ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ (ਸਾਮਗਰੀ) ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਥਾਂ) ਗਿਆਨ ਯੱਗ ਉੱਤਮ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ, ਹੇ ਪਾਰਥ! ਜਿਹੜੇ ਕਰਮ ਮੋਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ (ਨਿਹਸ਼ੇਸ਼ ਸਮੱਸਤ ਕਰਮ) ਗਿਆਨ ਅੰਦਰ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਸ਼੍ਰੇਯਾਨ ਦ੍ਰਵ੍ਯਮਯਾਤ੍ ਯਗੵਯਾਤ੍ ਗੵਯਾਨ ਯਗੵਯ੍ਹ ਪਰਮ੍ਤਹ = ੦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਯਗਾਂ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਵਾਂ (ਪਦਾਰਥਾਂ) ਅਥਵਾ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਸਾਰੇ ਯਗ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦ੍ਰਵ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਮਯ ਪ੍ਰਚੁਰਤਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮਿੱਟੀ

ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਵਾਲਾ ਪਾਤਰ ਮਨੁਮਯ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਵ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੋਵੇ। ਦ੍ਰਵ ਮਯ ਯਗ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਯਗ ਉੱਤਮ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਗਿਆਨ ਯਗ ਤੋਂ ਦ੍ਰਵ ਤੇ ਕਰਮ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਯਗ ਕਰਮਜਨ੍ਯ ਹਨ (4.32) ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਮ ਗਿਆਨਯਗ ਨਾਲ ਪਰਿ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗਿਆਨ ਯਗ - ਕਰਮ ਜਨ੍ਯ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਰ ਵਿਵੇਕ ਵਿਚਾਰ ਜਨ੍ਯ ਹੈ। ਹਾਂ - ਏਥੇ ਜਿਸ ਗਿਆਨ ਯਗ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਏ ਗਿਆਨ ਯਗ (4.28) ਦਾ ਵਾਚਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਤੇ 4.34 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵਰਣਤ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਲੇਖ ਕੀਤੇ ਬਾਰਾਂ ਯਗਾਂ ਦਾ ਵਾਚਕ ਏਥੇ ਦ੍ਰਵਮਯ ਯਗ ਹੈ। ਦ੍ਰਵਮਯ ਯਗ ਸਮਾਪਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਗਿਆਨ ਯਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੂਖ਼ਮ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗਿਆਨ ਯਗ ਭੀ ਕ੍ਰਿਆ ਜਨ੍ਯ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਵੇਕ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਸਰਵ ਕਰ੍ਮ ਅਖਿਲਮ੍ ਪਾਰ੍ਥ - ਗ੍ਯਾਨੇ ਪਰਿਸਮ੍ ਆਪ੍ਯਤੇ - ੦ ਸਰ੍ਵਮ੍ ਤੇ ਅਖਿਲਮ੍ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਪਰਯਾਇਵਾਚੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ 'ਸੰਪੂਰਣ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਰ੍ਵਮ੍ ਕਰ੍ਮ ਦਾ ਅਰਥ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਮ (ਮਾਤ੍ਰਕਰਮ) ਤੇ ਅਖਿਲਮ੍ ਦਾ ਅਰਥ 'ਸੰਪੂਰਣ' ਦ੍ਰਵ (ਮਾਤ੍ਰ ਪਦਾਰਥ) ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ। ੦ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕਰਮ ਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁੱਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਹਤਕਰਣ ਵਿੱਚ ਮਲ (ਪਾਪ) ਚੰਚਲਤਾ ਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਤਿੰਨ ਦੋਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦੋਸ਼ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੇ ਤੀਜਾ ਦੋਸ਼ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ 1. ਵਿਵੇਕ 2. ਵੈਰਾਗ 3. ਸਮਾਦਿ ਸ਼ਟ੍ਸੰਪਤਿ - ਸ਼ਮੱਦਮ, ਸ਼ਰਧਾ, ਉਪਰਤਿ ਤਿਤਿਕਸ਼ਾ ਤੇ ਸਮਾਧਾਨ 4. ਮੁਕਸ਼ਤਾ 5. ਸ਼੍ਰਵਣ 6. ਮਨਨ 7. ਨਿਦਿ ਧਯਾਸਨ ਤੇ 8. ਤਤਵਪਦਾਰਥ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਵਿਵੇਕ - ਸਤ੍ ਤੇ ਅਸਤ੍ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਵਿਵੇਕ ਕਹਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਵੈਰਾਗ - ਸਤ੍ ਤੇ ਅਸਤ੍ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਜਾਣ ਲੈਣ ਪਿੱਛੋਂ ਅਸਤ੍ ਦਾ ਤਿਆਗ ਵੈਰਾਗਹੈ। ੦ ਸ਼ਮ - ਮਨ ਨੂੰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਹਟਾਉਣਾ ਸ਼ਮ ਹੈ। ੦ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਹਟਾਉਣਾ ਦਮ ਹੈ। ੦ ਈਸ਼ਵਰ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣਾ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ। ੦ ਵਿਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਵੱਲੋਂ ਹਟਾਉਣਾ ਉਪਰਤਿ ਹੈ। ੦ ਸਰਦੀ ਗਰਮੀ ਆਦਿ ਦ੍ਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿ ਲੈਣਾ ਤਿਤਿਕਸ਼ਾ ਹੈ। ੦ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ੰਕਾਵਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨੀਆਂ ਸਮਾਧਾਨ ਹੈ। ੦ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਮੁਮੁਕਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਧਕ ਗੁਰੂ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨਾ ਮਨਨ ਹੈ। ੦ ਵਿਪਰੀਤ ਭਾਵਨਾ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ। ੦ ਵਿਪਰੀਤ ਭਾਵਨਾ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਦਿਧ੍ਯਾਸਨ ਹੈ। ੦ ਤੱਤਵ ਪਦਾਰਥ ਸੰਸ਼ੋਧਨ - ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਪਦਾਰਥ ਮਾਤਰ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇ, ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਚਿੰਮਯ ਤੱਤਵ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਤੱਤਵ ਪਦਾਰਥ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਭੌਤਿਕ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਹੋਣ ਜਾਂ ਯਗ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਾਮੱਗਰੀ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਲਾਭਕਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਨਾਸ਼ਮਾਨ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਰੂਹ ਦੀ ਖ਼ੁਰਾਕ ਹੈ। ਅਗਿਆਨਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਚਾਨਣ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲ ਵਧੇਰੇ ਕੀਮਤੀ ਸੁੱਖਦਾਈ ਭੌਤਿਕ ਵਸਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਨਹੀਂ ਅਖਵਾ ਸਕਦਾ। ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲ ਚਹੁਮੁਖੀ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭੌਤਿਕ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਵਸਤਾਂ ਹਨ ਤਾਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਡਰ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਤਨ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਘਟਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਉਹ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਤਨ ਮਨ ਪਵਿੱਤਰ ਰਹੇ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ। ਜਿਵੇਂ ਕੀਮਤੀ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਾਰਾਤ ਨਾਲ ਲੱਦੀ ਸੋਨੇ ਦੀ ਮੂਰਤੀ (ਜੋ ਕੀਮਤੀ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਬਣੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਹੈ) ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ, ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀ ਸਾਦੀ ਮੂਰਤੀ ਅੱਗੇ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਵਧੀਆ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਮਨ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਕੀਮਤੀ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਸਾਦਗੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਮਨ ਮਹਿਕੇ ਜਿਵੇਂ ਫੁੱਲ ਟਹਿਕਦਾ ਮਹਿਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਬਨਾਵਟੀ ਸਜਾਵਟ ਲਈ ਕੀਮਤੀ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲ ਸਜਾਈ ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰੀ ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਦੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.34 ਸ਼ਲੋਕ :

तत् विद्धि प्र-नि-पातेन, परि-प्रश्नेन सेवया। उप-देक्ष्यन्ति ते ज्ञानम्, ज्ञानिनः तद्-त्व-दर्शिनः॥

ਤਤ੍ ਵਿਧਿ ਪ੍ਰਨਿ ਪਾਤੇਨ, ਪਰਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨੇਨ ਸੇਵਯਾ॥

ਉਪ ਦੇਕ੍ਸ਼੍ਯੰਤਿ ਤੇ ਗ੍ਯਾਨਮ੍ ਗ੍ਯਾਨਿਨਹ ਤਦ੍ਤ੍ਵ ਦ੍ਰਸ਼ਿਨਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਤਤ੍ : ਉਹ। ਵਿਧਿ : ਜਾਣਨਾ। ਪ੍ਰਨਿਪਾਤੇਨ : ਅਧਿਆਤਮਕ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਡੰਡੋਤ ਕਰਕੇ, ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਖਾ ਕੇ। ਪਰਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨੇਨ : ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਕੇ। ਸੇਵਯਾ : ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ। ਉਪ ਦੇਕ੍ਸ਼੍ਯੰਤਿ : ਸਿਖਿਆ ਦੇਵਾਂਗਾ, ਪਹਿਲ ਕਰੇਗਾ। ਤੇ : ਉਹ ਤੇਰਾ। ਯ੍ਗ੍ਯਾਨਮ੍ : ਗਿਆਨ। ਗ੍ਯਾਨਮ੍ : ਸਿਆਣੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ। ਤਦ੍ਤ੍ਵ ਦ੍ਰਸ਼ਿਨਹ : ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਉਸ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਜਾਹ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਤੱਤਵ ਦਰਸ਼ਨ ਗਿਆਨੀ ਤੈਨੂੰ ਉਸ ਗਿਆਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨਗੇ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਤਤ੍ ਵਿਧਿ ਪ੍ਰਨਿ ਪਾਤੇਨ - ਪਰਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨੇਨ ਸੇਵਯਾ = ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਨੂੰ ਅਰਜਨ ਪਾਪ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਹਿੱਤ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗਣਾ ਬਿਹਤਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਅਰਜਨ ਯੁੱਧ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਰਮ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। (3.20 ਤੋਂ 4.15)। ਏਥੇ ਭਗਵਾਨ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ, ਜੇ ਤੂੰ ਕਰਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਹੀ ਉੱਤਮ ਮੰਨਦਾ ਏਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਤੱਤਵ ਦਰਸ਼ੀ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਵਿਧੀ ਪੂਰਵਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਦੇਵਾਂਗਾ। ੦ ਏਥੇ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਮੂਲ ਮਨੋਰਥ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨੀ ਕੋਲ ਭੇਜਣ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਚੇਤਨ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਹੈ। ਉਦੇਸ਼, ਅਰਜਨ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਜਦ ਇੱਕ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਕੋਈ

ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਤਾਂ ਉਹ (ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼) ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਈ ਜੇਕਰ ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਸ਼ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛ ਲੈ। ੦ ਗਿਆਨ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸਵਰੂਪ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਜਿਗਿਆਸਾ ਪੂਰਵਕ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਸ਼ਠਾ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਤ੍ਰਿਯ ਗੁਰੂ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਵਿਧੀ ਪੂਰਵਕ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ । ੦ ਪ੍ਰਣਿਪਾਤੇਨ – ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰਵਕ ਗੁਰੂ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਡੰਡੌਤ ਕਰਨੀ ਤੇ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਨਾ। ੦ ਨੀਚ ਵਤ੍ ਸੇਵੇਤ ਸਦ੍ ਗੁਰੂਮ – ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਨਿਮਰਤਾ ਸਰਲਤਾ ਜਗਿਆਸਾ ਸੁਭਾਵ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਪਾਸ ਰਹਿਣਾ। ਗੁਰੂ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ। ਆਗਿਆ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ। ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਤੇ ਵਸਤਾਂ, ਗੁਰੂ ਅਰਪਣ ਕਰਨੀਆਂ। ੦ ਸੇਵਯ – ਸਰੀਰ ਵਸਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ – ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ। ਮਨ ਤਨ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ। ੦ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਪਿਆਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਪਰਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨੇਨ – ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਲਈ, ਜਗਿਆਸਾ ਭਾਵ ਤੋਂ ਨਿਮਰਤਾ ਪੂਰਵਕ, ਗੁਰੂ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਵੇ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਨਾ ਲਈ ਜਾਵੇ। ੦ ਗ੍ਯ੍ਾਨਿਨਹ ਤਦ੍ਤ੍ਵ ਦ੍ਰਸ਼ਿਨਹ – ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਗ੍ਯ੍ਾਨਿਨਹ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਦਾਂ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ੦ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। 1. ਉੱਤਮ – ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰਵਣ ਮਾਤਰ ਤੋਂ ਤਤਵ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 2. ਮਧਯਮ : ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰਵਣ ਮਨਨ ਤੇ ਨਿਦਿਧ੍ਯਾਸਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 3. ਕਨਿਸ਼ਠ – ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੱਤਵ ਸਮਝਣ ਲਈ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ੰਕਾਵਾਂ ਭਰੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸ਼ੰਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਧੀਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਹੋਵੇ। ੦ ਗੁਰੂ ਸਤਿਕਾਰ ਸੇਵਾ ਡੰਡੌਤ ਦਾ ਅਰਥ, ਸਾਧਕ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਉਪਜਾਣਾ ਹੈ। ਜਗਿਆਸਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਗੁਰੂ ਆਤਮਾ ਈਸ਼ਵਰ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰ ਭਾਵ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਵਚਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਯੋਗ ਸ਼੍ਰੇਸਠ ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਆਚਾਰੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂਆਂ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੋਵੇ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਣਾ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਇੱਕ ਉੱਤਮ ਕ੍ਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਮਨ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤਨ ਸਾਧਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯੱਗ ਤੇ ਯੋਗ ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਸ਼ਰਧਾ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦ੍ਰਿੜ ਸੰਕਲਪ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਹੀ ਕਰਮ ਹਨ। ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਭੌਤਿਕ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹੈ। ਅਸਲ ਗਿਆਨ ਸਤਿ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਨਾਲ ਨਾ ਯੋਗ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਯੱਗ ਦੇ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਉੱਪਰ ਚੱਲਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਸਤਿ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਦੈਵੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਵਹਾਰਕ ਰਵੱਈਆ ਅਖਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਜਗਦਾ ਦੀਪਕ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦੀਵੇ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਅਗਿਆਨੀ ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਚਾਨਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਲਈ ਯੱਗ ਤੇ ਯੋਗ ਵਿਧੀ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.35 ਸ਼ਲੋਕ :

यत् ज्ञा-त्वा न पुन: मोहम्, एवम या-स्यसि पाण्डव। येन भूतानि अ-शेषेण, द्रक्ष्यसि आत्मनि अथो मयि॥

ਯਤ੍ ਗ੍ਯ੍ਤ੍ਵਾ ਨ ਪੁਨਹ ਮੋਹਮ੍, ਏਵ੍ਮ ਯਾ ਸ੍ਯਸਿ ਪਾਂਡਵ।

ਯੇਨ ਭੂਤਾਨਿ ਅਸ਼ੇ੍ਸ਼ਣ ਦ੍ਰੁਕਸ਼ਯਸਿ, ਆਤ੍ਮਨਿ ਅਥੋ ਮਯਿ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯਤ੍ : ਕਿਹੜਾ। ਗ੍ਯ੍ਤ੍ਵਾਨ : ਜਾਣਿਆ ਹੋਇਆ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਪੁਨਰ : ਦੁਵਾਰਾ ਫਿਰ। ਮੋਹਮ੍ : ਮਾਇਆ, ਉਲਝਣ। ਏਵਮ੍ : ਇਸ ਵਰਗਾ। ਯਾਸ੍-ਯਸਿ : ਤੁਸੀਂ ਜਾਵੋਗੇ। ਪਾਂਡਵ : ਹੇ ਪਾਂਡੋ। ਯੇਨ : ਕਿਸਤੋਂ, ਕਿਹੜਾ। ਭੂਤਾਨਿ : ਸਾਰੇ ਜਿਉਂਦੇ ਵਿਅਕਤੀ। ਅਸ਼ੇ੍ਸ਼ਣ : ਸਮੁੱਚੇ, ਸਾਰੇ। ਦ੍ਰੁਕ੍ਸ਼-ਯਸਿ : ਤੁਸੀਂ ਵੇਖੋਗੇ। ਆਤ੍ਮਨਿ : ਉੱਚਤਮ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ। ਅਥੋ : ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ। ਮਯਿ : ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਪਾਂਡਵ ਪੁੱਤਰ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਤੂੰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੋਹ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਂਗਾ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਤੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਰੂਪ ਦਾ ਭਾਗ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੀ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਵੇਖੇਂਗਾ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯਤ੍ ਗ੍ਯ੍ਾਤ੍ਵਾ ਨ ਪੁਨਾ ਮੋਹਮ੍ – ਏਵਮ੍ ਯਾ ਸ੍ਯਸਿ ਪਾਂਡਵ = ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਤੱਤ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣਗੇ, ਫਿਰ ਵੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਬੋਧ ਤੇ ਸਵਰੂਪ ਯਥਾਰਥ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। (ਗੀਤਾ 2.21)। ਵਾਸਤਵਿਕ ਬੋਧ ਦਾ ਕੋਈ ਵਰਨਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਨਵਾਣੀ ਆਦਿ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਵੇਕ (ਜੜ੍ਹ ਚੇਤਨ ਦੇ ਭੇਦ ਦਾ ਗਿਆਨ) ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਵਿਵੇਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੜ੍ਹ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਾਸਤਵਿਕ ਬੋਧ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ੦ ਯੇਨ ਭੂਤਾਨਿ ਅਸ਼ੇ੍ਸ਼ਣ ਦੁਰਕਸ਼ਯਸਿ ਆਤਮਨਿ ਅਥੋਮਯਿ ੦ ਤਤਵ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੰਤ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੂਰਣ ਜਗਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। 6.29 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਅਥੋ ਮਯਿ = ਭਗਵਾਨ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ੦ ਤਵਮ੍ ਪਦ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ। ਇੰਜ ਪਹਿਲਾਂ ਤਵਮ੍ ਫਿਰ ਤਤ੍ (ਸਵਰੂਪ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮ ਤੱਤਵ) ਦੇ ਨਾਲ ਤ੍ਵਮ੍ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ੦ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ੦ ਦ੍ਰਿਸ਼ ੦ ਦਰਸ਼ਨ, ਤਿੰਨੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਜੋ ਭਾਵ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਥੂਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਮੁੰਦਰ ਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਵੱਖ-2 ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸੂਖਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਹਨ। ਸੱਤਾ ਕੇਵਲ ਜਲ ਤੱਤਵ ਦੀ ਹੈ। ਜਲ ਤੱਤਵ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ, ਨਾ ਲਹਿਰਾਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਮੁੰਦਰ ਵੀ ਸੀਮਿਤ

ਹੈ। ਲਹਿਰਾਂ ਵੀ ਸੀਮਿਤ ਹਨ। ਪਰ ਜਲ ਤੱਤਵ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ। ਸਮੁੰਦਰ ਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਕੇਵਲ ਜਲ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਹੀ ਯਥਾਰਥ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ। ੦ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ ਤੇ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਲਹਿਰਾਂ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨਤਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦਰ ਤੇ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਤੱਤ ਵੀ ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸੰਸਾਰ ਹੈ, ਨਾ ਸਰੀਰ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀਮਿਤ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਵੀ ਸੀਮਿਤ ਹੈ। ਪਰ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨਾ ਦੇਖ ਕੇ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇਖਣਾ ਯਥਾਰਥਮਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਜਗਤ ਦਾ ਪਾਸਾਰਾ ਕੀ ਹੈ ? ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੀ ਭਾਗ ਹੈ। ਜੋ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਇਆ ਹੈ। (ਮਾ = ਨਹੀਂ, ਯਾ = ਇਹ) ਜਿਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਰਾਤ ਦੇ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਯੁੱਧ ਅੰਦਰ ਦੋ ਫੌਜਾਂ ਆਹਮਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੜਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਆਹਮਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਰਵੱਈਆ ਤੇ ਮਨ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਦੋਸਤੀ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਗਿਆਨ ਦਾ ਚਾਨਣ ਪਸਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਰੀਆਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸਲੀਅਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, 'ਗਿਆਨ ਏਕਤਾ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਨੇਕ ਰੂਪਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।' ਗਿਆਨ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ ਜੋ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਹੀ ਵਿਚਾਰ, ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਗਿਆਤਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.36 ਸ਼ਲੋਕ :

अपि चेत् असि पापेभ्यः, सर्वेभ्यः पाप-कृत्-तमः। सर्वम् ज्ञान-प्ल्वेन एव, वृजिनम् सम्-तरिष्यसि॥

ਅਪਿ ਚੇਤ੍ ਅਸਿ ਪਾਪੇ ਭ੍ਯਹ, ਸਰ੍ਵੇ-ਭਯਹ ਪਾਪ ਕ੍ਰਤ੍ ਤਮਹ।
ਸਰ੍ਵਮ੍ ਗ੍ਯ੍ਾਨ ਪਲ੍ਵੇਨ ਏਵ, ਵ੍ਰਿਜਿਨਮ੍ ਸਮ੍ਤਰਿਸ਼੍ ਯਸਿ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਪਿ : ਭੀ। ਚੇਤ੍ : ਜੋ, ਅਗਰ। ਅਸਿ : ਤੁਹਾਡਾ, ਤੇਰਾ। ਪਾਪੇ ਭ੍ਯਹ : ਪਾਪੀਆਂ ਦਾ, ਪਾਪੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ। ਸਰਵੇ ਭਯਹ : ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਕਾ। ਪਾਪਕ੍ਰਤ ਤਮਹ : ਪਾਪ ਵਾਲੇ। ਸਰ੍ਵੇਮ੍ : ਸਾਰੇ। ਗ੍ਯ੍ਾਨ ਪਲ੍ਵੇਨ : ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ, ਬੇਅੰਤ ਗਿਆਨ ਦੇ ਬੇੜੇ ਰਾਹੀਂ। ਏਵ : ਇਕੱਲਾ। ਵ੍ਰਿਜਿਨਮ੍ : ਪਾਪ। ਸਮ੍ਤਰਿਸ਼੍ਯਸਿ : ਤੁਸੀਂ ਪਾਰ ਕਰੋਗੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਾਪੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਾਪੀ ਵੀ ਸਮਝਦਾ ਏਂ ਤਾਂ ਵੀ ਤੂੰ ਬੇਅੰਤ ਗਿਆਨ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਸਾਗਰ 'ਚੋਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਤਰ ਕੇ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇਂਗਾ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਪਿ ਚੇਤ੍ - ਅਸਿ ਪਾਪੇਭ੍ਯਹ ਸਰ੍ਵੇਭ੍ਯਹ ਪਾਪ ਕ੍ਰਤੁ ਤਮਹ - ੦ ਪਾਪ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। 1. 'ਪਾਪਕ੍ਰਤ' ਅਰਥਾਤ ਪਾਪ ਕਰਨ ਵਾਲਾ 2. ਪਾਪਕ੍ਰੱਤਰ - ਅਰਥਾਤ ਦੋ ਪਾਪੀਆਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪਾਪ ਕਰਨ ਵਾਲਾ 3. ਪਾਪਕ੍ਰਤਮ - ਸੰਪੂਰਣ ਪਾਪੀਆਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪਾਪ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਏਥੇ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਪਾਪ ਕ੍ਰਤਮ ਦਾ ਜੋ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਸੰਪੂਰਣ ਪਾਪੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪਾਪ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਏਂ ਤਾਂ ਵੀ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਸੰਪੂਰਣ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਏਂ। ਭਾਵ ਜਿਹੜੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਪਾਪ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਗਿਆਸਾ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਪਾਪੀ ਤੋਂ ਪਾਪੀ ਮਨੁੱਖ, ਜੋ ਚਾਹੇ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਪਾਪਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਪਾਪ ਕਲਿਆਣ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਪਾਪ ਛੱਡ ਕੇ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ, ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਹਨੇਰਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਜੇ ਦੀਵਾ ਜਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਥੇ ਸੌ ਸਾਲ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ, ਦੀਵਾ ਜਲਾਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸੌ ਸਾਲ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਪਿਛਲੇ/ ਵਰਤਮਾਨ ਪਾਪ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਚੇਤ੍ - ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਪਾਪੀ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ, ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਸੰਗਤ ਮਿਲ ਜਾਵੇ, ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੇ, ਵਾਤਾਵਰਣ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਜੇ ਕੋਈ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੱਤਵ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੦ ਸਰ੍ਵ ਗ੍ਯ੍ਾਨ ਪਲ੍ਵੇਨ ਏਵ, ਵ੍ਰਿਜਿਨਮ੍ ਸਮ੍ ਤਰਿਸ਼੍ ਯਸਿ - ੦ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਕਾਰਜ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਪੂਰਣ ਪਾਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਜਦ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਪਾਪ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ। ੦ ਗਿਆਨ ਪ੍ਲਵੇਨ - ਅਰਥਾਤ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਨੌਕਾ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕਿੰਨਾ ਪਾਪੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਰਹੇ ਹੋਵੇ - ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਨੌਕਾ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਸੰਪੂਰਣ ਪਾਪ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ ਕੇ ਪਾਰ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਨਾ ਟੁਟਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਫਟਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਡੁੱਬਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਡੁਬੋਂਦੀ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਪਾਰ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਗਿਆਨ ਯੁਗ੍ਯੁ (4.33) ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਨੌਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਯਗ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਪੂਰਣਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪਾਪ ਅਤੇ ਪੁੰਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯਥਾਰਥ ਅਥਵਾ ਕਾਰਜ ਦੇ ਪੁੱਠੇ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਪਾਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਰਮ ਦੀ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ ਪੁੰਨ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਗ਼ਲਤ ਵਰਤੋਂ ਪਾਪ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕਈ ਵਾਰ ਕੁਕਰਮ ਕਰ ਬੈਠਦੇ ਹਾਂ, ਇਹੋ ਪਾਪ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਦੇ ਚੌਖਟੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਕਾਰਜ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਰਮ ਤੋਂ ਕੀਤੇ ਪਾਪ ਨੂੰ ਸੁਕਰਮ ਰਾਹੀਂ ਪੁੰਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਸਕੀਏ। ਗਿਆਨ ਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਨੂੰ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਮੂਰਖਤਾ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਭੌਤਿਕਵਾਦੀ ਜੀਵਨ ਅੱਗ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆਏ ਜੰਗਲ ਵਰਗਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਤੇ ਅੱਗ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆਏ ਜੰਗਲ ਨੂੰ, ਅਸੀਂ

ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.37 ਸ਼ਲੋਕ :

यथा एधांसि सम्-इद्धः अग्निः, भस्म-सात् कुरूते अर्जुन। ज्ञान-अग्निः सर्व-कर्माणि, भस्म-सात् कुरूते तथा॥

ਯਥਾ ਏਧਾਂਸਿ ਸਮੑਇ ਧਹ ਅਗੑਨਿਹ, ਭਸੑਮ ਸਾਤੑ ਕੁਰੂਤੇ ਅਰੑਜੁਨ।

ਗੑਯੑਾਨ ਅਗਿਨੑਹ ਸਰੑਵ ਕਰੑਮਣਿ, ਭਸੑਮ ਸਾਤੑ ਕੁਰੂਤੇ ਤਥਾ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯਥਾ : ਜਿਵੇਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਏਧਾਂਸਿ : ਬਾਲਣ ਸਾਮੱਗਰੀ। ਸਮੑਇਧਹ : ਬਲ ਰਹੀ, ਲਾਟਾਂ ਛੱਡ ਰਹੀ। ਅਗੑਨਿਹ : ਅੱਗ। ਭਸੑਮਸਾਤੑ : ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਕੁਰੂਤੇ : ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਅਰੑਜੁਨ : ਹੇ ਅਰਜਨ। ਗੑਯੑਾਨ ਅਗਿਨੑਹ : ਗਿਆਨ ਦੀ ਅੱਗ। ਸਰੑਵ ਕਰੑਮਣਿ : ਸਾਰੇ ਕੰਮ। ਭਸੑਮ ਸਾਤੑ : ਸੁਆਹ ਕਰਨਾ। ਕੁਰੂ-ਤੇ : ਬਣਾਉਣਾ, ਕਰਨਾ। ਤਥਾ : ਇੰਜ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਅਰਜਨ! ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਲਦੀ ਹੋਈ ਅੱਗ ਬਾਲਣ ਨੂੰ ਸੁਆਹ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਅੱਗ, ਸਾਰੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਭਸਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯਥਾ ਇਧਾਂਸਿ ਸਮੑਇਧਹ ਅਗਿਨੑਹ ਭਸੑਮਸਾਤੑ ਕੁਰੂ-ਤੇ ਅਰੑਜੁਨ = ਪਿਛਲੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਜਵਲਿਤ ਅਗਨੀ ਕਾਠ ਲੱਕੜ ਆਦਿ ਪੂਰੇ ਬਾਲਣ ਨੂੰ ਇੰਜ ਭਸਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਭੋਰਾ ਅੰਸ਼ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਅਗਨੀ ਪੂਰੇ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਇੰਜ ਭਸਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਭੋਰਾ ਅੰਸ਼ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ੦ ਗੑਯੑਾਨ ਅਗਨਿਹ ਸਰੑਵ ਕਰੑਮਣਿ ਭਸੑਮ ਸਾਤੑ ਕੁਰੂਤੇ ਤਥਾ - ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਲੱਕੜ ਨੂੰ ਭਸਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਅੱਗ ਸੰਚਿਤ, ਪ੍ਰਾਬਧਾ ਤੇ ਕ੍ਰਿਆਮਾਨ ਤਿੰਨ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਭਸਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੱਕੜ ਦੇ ਅਭਾਵ ਵਾਂਗ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਅਭਾਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਸੰਸਾਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਫਿਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। (13.21) ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਨਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਵਗਣਾ, ਸਰੀਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਾਲਕ ਦਾ ਜਵਾਨ ਹੋਣਾ। ਸਾਹਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ। ਭੋਜਨ ਦਾ ਪਚਣਾ ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ ਵਜੋਂ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸੰਚਿਤ ਕਰਮ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਅਭਿਮਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਕ੍ਰਿਯਮਾਣ ਅਕਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਲ-ਜਨਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਸਥਿਤੀ ਆਉਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸੁਖੀ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿੱਚ ਜੀਵਤਮਾ ਕਰਮ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਮ-ਚਿੱਤ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੂਰ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੀਤੇ ਕਰਮ ਦਾ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਹੈ ਆਗਮਿਨ ਕੀਤੇ ਕਰਮ ਦਾ ਫਲ ਨੇੜੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਤੀਜਾ : ਪ੍ਰਾਬਧਾ : ਜੋ ਕਰਮ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਅੱਗ ਰਾਹੀਂ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮ ਭਸਮ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਤੀਜੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਰਮ, ਗਿਆਨ ਦੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਹੀਣ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੀਵ, ਇਸ ਵੱਲ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਸਵੈ ਦਾ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕਤਾ - ਹੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅੱਗ ਹੈ। ਇਹੋ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਵੇਦ ਗਿਆਨ ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਵੈ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ। ਅੱਗ ਦਾ ਕੰਮ ਚੰਗੀਆਂ ਮੰਦੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਭਸਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅੱਗ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਭਸਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ - ਕ੍ਰਿਆ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਸਮੇਟ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੂਰਣ ਗਿਆਨ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਮ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਔਕੜਾਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਸੰਕਟ ਕਾਲੀਨ ਘੜੀਆਂ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭ ਸਕੇਗਾ। ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭ ਲਿਆ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸਵੱਰਗ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਸਤਿ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਪਾਤਾਲ ਅਤੇ ਅੰਬਰ ਛਾਣ ਲਏ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

4.38 ਸ਼ਲੋਕ :

न हि ज्ञानेन सदृशम्, पवित्रम् इह विद्-यते। तत् स्वयम् योग-सम्-सिद्धः, कालेन आत्मनि विन्दति॥

ਨਾ ਹਿ ਗੑਯੑਾਨੇਨ ਸਦੑਸ਼ਮੑ, ਪਵਿਤੑਰਮੑ ਇਹ ਵਿਦੑਯਤੇ।

ਤਤੑ ਸੑਵਯਮੑ ਯੋਗ ਸਮੑ ਸਿਧਹ, ਕਾਲੇਨ ਆਤੑਮਨਿ ਵਿਨੑਦਤਿ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਨਾ : ਨਹੀਂ। ਹਿ : ਸੱਚਮੁੱਚ। ਗੑਯੑਾਨੇਨ : ਸਿਆਣਪ ਬੁੱਧ ਦਾ। ਸਦੑਸ਼ਮੑ : ਵਰਗਾ। ਪਵਿਤੑਰਮੑ : ਪਾਕ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ੁਧ ਰੂਪ। ਇਹ : ਏਥੇ। ਵਿਦੑਯਤੇ : ਹੈ, ਹੋਂਦ ਹੈ। ਤਤੑ : ਉਹ। ਸੑਵਯਮੑ : ਆਪਣੇ ਆਪ। ਯੋਗਸਮੑ ਸਿਧਹ : ਯੋਗਾ ਵਿੱਚ ਪਰਪੱਕ ਤੱਜਰਬੇਕਾਰ। ਕਾਲੇਨ : ਸਮੇਂ ਸਿਰ। ਆਤੑਮ ਮਨਿ : ਸਵੈ ਅੰਦਰ। ਵਿਨੑਦਤਿ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਆਨੰਦ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ, ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਵਰਗਾ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਾਰਜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਵਿਅਕਤੀ, ਸਮਾਂ ਆਉਣ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ (ਅੰਤਹਕਰਣ) ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਨਾ ਹਿ ਗੑਯੑਾਨੇਨ ਸਦੑਸ਼ਮੑ ਪਵਿਤੑਰਮੑ ਇਹ ਵਿਦੑਯਤੇ = ਇਹ ਪਦ ਮਨੁੱਖ ਲੋਕ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਰ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਵੱਖ-2 ਕਿਸਮ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਿਲੇ ਹਨ। ੦ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਣ ਨਾਲ, ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਦੋਸ਼ ਪਾਪ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। (3.37) ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਨਾ ਸੰਸਾਰ

ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਹੀ ਨਾ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਭੈਅ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗਿਆਨ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਪਯੋਗੀ ਹੈ, ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ੦ ਯਗ ਦਾਨ ਤਪ ਪੂਜਾ, ਵਰਤ, ਉਪਵਾਸ, ਜਪ ਧਿਆਨ, ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਆਦਿ ਜਿੰਨੇ ਸਾਧਨ ਹਨ, ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਹਨ। ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਖੋਟ ਕੱਢਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਤਨ ਮਨ ਕੇਵਲ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਤੋਂ ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪਰਮ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ੦ ਯੋਗ ਸਮੁਸਿਧਹ - ਜਿਸ ਦਾ ਕਰਮ ਯੋਗ ਸਿੱਧ ਹੈ, ਪੂਰਣ ਹੈ, ਉਹ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਯੋਗਸਮੁ ਸਿਧਹ ਹੈ 6.04 ਸ਼ਲੋਕ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਯੋਗ ਰੂੜ੍ਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਅਵੱਸਥਾ ਹੈ। ਯੋਗ ਰੂੜ੍ਹ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੀ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਫਿਰ ਸੰਸਾਰ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ੦ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਗੱਲ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਮ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਾਸਤੇ ਕਰਨਾ। ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। 'ਮੈਂ ਸੇਵਕ ਹਾਂ' ਦਾ ਭਾਵ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਸੇਵਕ ਦੀ ਥਾਂ ਕੇਵਲ ਸੇਵਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸੱਤਾ ਕਿਰਿਆ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਯੋਗ ਦੀ ਸਮ ਸਿੱਧੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਕਰਮ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਾ ਹੋ ਕੇ (ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ) ਅਕਰਮ ਬਣ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਹੋ ਕਰਮ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ। ਕਰਮ ਗਿਆਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕਰਮ ਫਲ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ੦ ਫਿਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਿਤ੍ਯ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਯੋਗ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ। ੦ ਤਤ੍ ਸਵ੍ਯਮ੍ ਯੋਗ ਸਮੁਸਿੱਧਹ ਕਾਲੇਨ ਆਤ੍ਮਨਿ ਵਿਨ੍ਤਿ = ਕਾਲੇਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮ ਯੋਗ ਤੋਂ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਮ ਭਸਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਯੋਗ ਸਿੱਧੀ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਗੁਰੂ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਕੀ ਸਾਧਕ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇਗਾ ? ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਰਮਯੋਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਾਲ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਲੇਨ ਪਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ੦ ਸ੍ਵਯਮ੍ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ 'ਕਰਮਯੋਗੀ' ਆਪ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਅਧਿਆਪਕ ਗਰੰਥ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ੦ ਆਤ੍ਮਨਿ ਵਿਨ੍ ਦਤਿ - ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ - ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਸਭ ਥਾਂ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੈ। ਕਰਮ ਯੋਗ ਗਿਆਨ, ਸੰਸਾਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਦਾ ਹੈ। ੦ ਜੋ ਸਭ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸੰਪੂਰਨ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮ-ਤੱਤਵ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੌਤ ਤੱਕ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਤਸੀਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਕੜਿਆ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਤਸੱਲੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਤਾਂ ਸੁਪਨਾ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਸੰਕਟ ਤੇ ਦੁੱਖ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਜੋ ਦੁੱਖ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਨਾ ਸੀ। ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਅਵੱਸਥਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਏਥੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਸਵੈ-ਸਿਰਜੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵੈ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਪੂਰਣਤਾ, ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਜਨਮ ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਭਰਮ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੁੜ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਵਾਨਤਾ ਅਥਵਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਹੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਵਧੀਆ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਰਮ ਯੋਗ ਅਭਿਆਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਵੈ-ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਸ਼ਕਤੀ ਸਦੀਵੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਕਾਇਆ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.39 ਸ਼ਲੋਕ :

श्रद्धा-वान् लभते ज्ञानम्, तद्-पर: सम्-यम्-त-इन्द्रिय: । ज्ञानम् लृभ-त्वा पराम् शन्तिम्, अ-चिरेण अधि-गच्छति ॥

ਸ਼੍ਧਾਵਾਨ੍ ਲਭਤੇ ਗ੍ਯਾਨਮ੍, ਤਦ੍ ਪਰਹ ਸਮ੍ ਯਮ੍ ਤ ਇੰਦ੍ਰਿਯਹ।
ਗ੍ਯਾਨਮ੍ ਲਭ੍ਤ੍ਵਾ ਪਰਮ੍ ਸ਼ਾਂਤਿਮ੍, ਅਚਿਰੇਣ ਅਧਿ ਗਛਤਿ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸ਼੍ਧਾਵਾਨ : ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਵਿਅਕਤੀ, ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੂਰਣ ਸ਼ਰਧਾ ਹੋਵੇ। ਲਭਤੇ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗ੍ਯਾਨਮ੍ : ਗਿਆਨ ਬੁੱਧੀ। ਤਦ੍ਪਰਹ : ਸ਼ਰਧਾਲੂ, ਜੋ ਤਨੋ ਮਨੋ ਜੁੜਿਆ ਹੈ। ਸਮ੍ ਯਮ੍ਤ ਇੰਦ੍ਰਿਯਹ : ਜਿਸ ਨੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗ੍ਯਾਨਮ੍ : ਗਿਆਨ। ਲਭ੍ਤ੍ਵਾ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਪਰਾਮ੍ : ਬੇਅੰਤ ਪੂਰਣ। ਸ਼ਾਂਤਿਮ੍ : ਸ਼ਾਂਤੀ। ਅਚਿਰੇਣ : ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ। ਅਧਿ ਗਛਤਿ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਪਰਪੱਕ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਾਧਨ ਯੁਕਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਹੀ ਬੇਅੰਤ ਪੂਰਣ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮੋਕਸ਼ ਅਥਵਾ ਪਰਮ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਸ਼੍ਧਾਵਾਨ੍ ਲਭਤੇ ਗ੍ਯਾਨਮ੍ ਤਦ੍-ਪਰਹ ਸਮ੍ ਯਮ੍ਤ ਇੰਦ੍ਰਿਯਹ = ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਧਾਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾ ਘੱਟ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਭੁੱਲ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਰਧਾ ਵਾਲਾ ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਸ਼ਰਧਾ ਪਹਿਚਾਣ ਲਈ ਦੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਰਤਦੇ ਹਨ - ਸਮ੍ਯਮ੍ ਤਇੰਦ੍ਰਯਹ ਅਤੇ ਤਦ੍ਪਰਹ। ੦ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਉਹ ਸਮਯਮ੍ਤ ਇੰਦ੍ਰਯਹਹੈ। ੦ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਸਾਧਨ ਵਿੱਚ ਤਤਪਰ ਪੂਰਵਕ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਤਤ੍ਪਰਹ ਹੈ। ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਸੰਜਮ ਤੇ ਤਨ ਮਨ ਦੀ ਤਤਪਰਤਾ - ਸਾਧਕ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਹੈ। ੦ ਸ਼ਰਧਾ - ਪ੍ਰਭੂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ, ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਆਦਰ ਪੂਰਵਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦੂਰੀ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਮੰਨੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ੦ ਤੱਤਵ ਵੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ, ਮੈਂ ਵੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹਾਂ। 'ਮੈਂ' ਤੱਤਵ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਦੇਰ ਕਿਉਂ ? ੦ ਲਭਤੇ - ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਅਜਿਹੀ ਨਿਤਯ ਸਿੱਧ ਵਸਤੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਭਤੇ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਵਸਤੂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਸਤੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਲਭਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ। ੦ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਤੱਤਵ 'ਹੈ', ਨਾਂ ਤੋਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਵਸਤੂ ਉਤਪਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਨਹੀਂ

ਸੀ ਰਹੇਗੀ, ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਵਸਤੂ ਨੂੰ 'ਨਹੀਂ' ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਨਹੀਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ, 'ਹੈ' ਨੂੰ ਹੈ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਿਤ੍ਯ ਸਿੱਧ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਗ੍ਯਾਨਮ੍ ਲਬ੍ਤ੍ਵਾ ਪਰਾਮ੍ ਸ਼ਾਂਤਿਮ੍ ਅਚਿਰੇਣ ਅਧਿ ਗੱਛਤਿ - ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ। ਜੋ ਮੇਰਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ ਚੱਕਰ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਜੋ ਵਸਤੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਨਾ ਲੱਭ ਕੇ ਬਾਹਰ ਹੋਰ ਥਾਂ ਲੱਭਣਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਤੱਤਕਾਲ ਅਨੁਭਵ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ੦ ਪਰਮਸ਼ਾਂਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਕ ਵਸਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਵਸਤਾਂ ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਵਸਤਾਂ ਕਦੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀਆਂ। ਕੇਵਲ ਨਿਤ੍ਯ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸ਼ਰਧਾ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਸੰਕਲਪ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ, ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦ੍ਰਿੜ-ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਤਿਆਗ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਤਨ ਮਨ ਨੂੰ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿੱਚ ਢਾਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਲਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਕੀਤੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਤਨ ਮਨ ਉੱਪਰ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਹੀ ਸਾਧਕ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਹੈ। ਮੰਤਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਭਗਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਸੱਤ ਜਨਮ ਲੈ ਲਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਮੁਕਤੀ ਮੋਕਸ਼ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣ ਪਿੱਛੋਂ ਜੋ ਦੈਵੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

✪ ✪ ✪

4.40 **ਸ਼ਲੋਕ :**

अ-ज्ञ: च अ-श्रद्दधान: च, संशय-आत्मा वि-नश्यति। न अयम् लोक: अस्ति न पर:, न सुखम् संशय-आत्मन:॥

ਅਗ੍ਯਹ ਚ, ਅਸ਼੍ਰਧਾਧਾਨਹ, ਚ ਸੰਸ਼ਯ ਆਤ੍ਮਾ ਵਿ ਨਸ਼ਯਤਿ।

ਨ ਅਯਮ੍ ਲੋਕਹ ਅਸ੍ਤਿ ਨ ਪਰਹ, ਨ ਸੁਖਮ੍ ਸੰਸ਼ਯ ਆਤ੍ਮਨਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਗ੍ਯਹ : ਅਗਿਆਨੀ, ਮੂਰਖ। ਚ : ਅਤੇ। ਅਸ਼੍ਰਧਾਧਾਨਹ : ਦੈਵੀ ਗਿਆਨ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਚ : ਅਤੇ। ਸੰਸ਼ਯ : ਆਤਮਾ, ਸਵੈ ਉੱਪਰ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨਾ। ਵਿਨਸ਼ਯਤਿ : ਜੋ ਮੁੱਕਰ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਤਬਾਹੀ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਅਯਮ੍ ਲੋਕਹ : ਇਸ ਲੋਕ ਦਾ, ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ। ਅਸ੍ਤਿਹ : ਹੈ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਪਰਹ : ਅਗਲਾ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਸੁਖਮ੍ : ਸੁਖ ਆਨੰਦ। ਸੰਸ਼ਯ ਆਤ੍ਮਨਹ : ਆਪਣੇ ਆਪ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਉੱਪਰ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜੋ ਅਗਿਆਨੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਹੈ, ਉਹ ਅੰਤ ਨੂੰ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਜਿਹੇ ਸ਼ੱਕ ਯੁਕਤ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਨਾ ਇਹ ਲੋਕ ਨਾ ਹੀ ਪਰਲੋਕ ਹੈ, ਨਾ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਗ੍ਯਹ ਚ ਅਸ਼੍ਰਧਾਨਹ ਚ ਸੰਸ਼ਯ ਆਤ੍ਮਾ ਵਿਨਸ਼ਯਤਿ - ਜਿਸ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਵਿਵੇਕ ਅਜੇ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿੰਨਾ ਵਿਵੇਕ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੋ ਅਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੈ ਅਜਿਹੇ ਖੁਦ ਨੁਮਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਚੱਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਤਾਂ ਹੀਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਮਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਸੰਸ਼ਯ ਕਿਵੇਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ੦ ਸੰਸ਼ਯਾਤਮਾ - ਜਿਸ ਪੁਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ੱਕ ਹੋਵੇ, ਸੰਦੇਹ ਹੋਵੇ - ਕੀ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ? ਕੀ ਉਹ ਠੀਕ ਹੈ ? ਵੱਖ-2 ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਸਮਝਣ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਦੇਹ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸ਼ੱਕ ਸੰਦੇਹ ਅਧੂਰੇ ਗਿਆਨ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਦੇਹ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਰਥ ਨੂੰ ਢਕੌਂਸਲਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਪਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਸਾਧਕ ਦਾ ਕੰਮ ਖੋਜ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇੰਦਰੀਆਂ ਨਾਲ ਦੇਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸੱਚ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧ ਸਕਦਾ। ਲਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸੰਤੋਖ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਉੱਪਰ ਉਹ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੰਕਾ ਦੂਰ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ੦ ਜਦੋਂ ਸ਼ੰਕਾ ਸੰਸ਼ਯ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਆਪ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਦੁੱਖ ਮਿਟਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਨਅਯਮ੍ ਲੋਕਹ ਅਸ੍ਤਿਨ ਪਰਹ, ਨ ਸੁਖਮ੍ ਸੰਸ਼ਯ ਆਤ੍ਮਨਹ - ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਸੰਸ਼ਯਾਤਮਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਜੋ ਅਗਿਆਨੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾ ਵਿਵੇਕ ਹੈ, ਨਾ ਬੁੱਧੀ ਹੈ। ੦ ਕੁੱਝ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ, ਕੁੱਝ ਸੰਸ਼ਯ, ਕੁੱਝ ਗਿਆਨ। ਘਰ ਦਾ ਰਿਹਾ ਨਾ ਘਾਟ ਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਧੋਬੀ ਦਾ ਕੁੱਤਾ। ਸ਼ਖਮ੍ ਸੰਸ਼ਯ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਗੱਲ ਉੱਪਰ ਸ਼ੰਕਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚਣ ਸਮਝਣ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਸ਼ੰਕਾ ਪੈਦਾ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਦੋ ਵੱਖ ਵੱਖ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੇ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਉੱਪਰ ਵੀ ਭਰੋਸਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੈ। ਅਸ਼ੱਰਧਾ ਹੈ। ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਅਗਿਆਨੀ ਪੁਰਸ਼ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਵਹਿਮ ਭਰਮ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਵਹਿਮ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਬਿਮਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਰਧਾ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ ਤੰਦਰੁਸਤ ਤੇ ਵਹਿਮ-ਰਹਿਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉੱਪਰ ਹੀ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦ੍ਰਿੜ ਸੰਕਲਪ ਕਿਵੇਂ ਧਾਰਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਉਹ ਜਿਉਂਦਾ ਮੁਰਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਸ਼ਰਧਾ, ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਸੰਕਲਪ ਤੋਂ ਹੀਣਾ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਨਵਰ ਵਰਗਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕੇਵਲ ਖਾਣ ਲਈ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ, ਬੇਅਸੂਲਾ, ਮੰਤਵਹੀਣ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਹਿਤ ਜੀਵ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਵੀ ਅਗਿਆਨੀ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾ ਅੰਦਰ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਦਿਆਲੂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾ ਹੀਣ ਵਿਅਕਤੀ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਸ਼ੱਕੀ ਵਹਿਮੀ ਤੇ ਸੰਕੀਰਣ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਉੱਪਰ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ, ਉਹ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰੀ ਰੱਖੇਗਾ। ਇਹ ਉਸ ਲਈ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਸ਼ੱਕੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਮਨ ਅਸ਼ਾਂਤ ਬੇਚੈਨ ਰਹੇਗਾ। ਉਹ ਨਾ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਚੈਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ

ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਪਰਲੋਕ ਵਿੱਚ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਰਕ ਭੋਗਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.41 ਸ਼ਲੋਕ :

योग-सम्-नि-अस्-त-कर्माणम्, ज्ञान-सम्-छिन्न-संशयम्। आत्म-वन्तम् न कर्माणि, नि-बध्नन्ति धनम्-जय॥

ਯੋਗ ਸਮ੍ਨਿ ਅਸ੍ਤ ਕਰ੍ਮਾਣਮ੍, ਗ੍ਯਾਨ੍ ਸਮ੍ਛਿੰਨ ਸੰਸ਼ਯਮ੍।
ਆਤ੍ਮ ਵੰਤਮ੍ ਨੇ ਕਰ੍ਮਣਿ, ਨਿ ਬੰਧ੍ਨਤਿੰ ਧਨਮ੍ ਜਯ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯੋਗ : ਕਰਮ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਸੇਵਾ। ਸਮ੍ਨਿਅਸ੍ਤ : ਤਿਆਗਣਾ। ਕਰ੍ਮਾਣਮ੍ : ਪੂਜਾ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਕੰਮਾਂ। ਗ੍ਯਾਨ : ਗਿਆਨ ਬੁੱਧੀ, ਯੋਗ। ਸਮ੍ਛਿੰਨ : ਗਿਆਨ ਵਾਧੇ ਰਾਹੀਂ ਰੋਕ, ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਜਿਸ ਦੇ ਸ਼ੱਕ ਦੂਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਤ੍ਮ ਵੰਤਮ੍ : ਸਵੈ ਅੰਦਰ ਹੋਣਾ, ਅੰਤਹ ਕਰਣ ਅੰਦਰ ਵਾਸ ਕਰਨਾ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਕਰ੍ਮਾਣਿ : ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ, ਕੰਮ। ਨਿਬੰਧ੍ਨਤਿੰ : ਪ੍ਰਤਿਬੱਧਤ, ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣਾ। ਧਨਮ੍ ਜਯ : ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੇ ਧਨੰਨਜਯਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਧਨੰਨਜਯ! ਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ੰਕੇ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਅਜਿਹੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਯੁਕਤ ਆਤਮਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹ ਸਕਦੇ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯੋਗ ਸਮ੍ ਨਿ ਅਸ੍ਤ ਕਰ੍ਮਾਣਮ੍ ਗ੍ਯਾਨ ਸਮ੍ ਛਿੱਨ ਸੰਸ਼ਯਮ = ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ, ਜੋ ਵਸਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਅਸਾਡੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਉਪਕਾਰ ਲਈ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਸਾਡਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਭਲੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸੰਸਾਰ ਵੱਲ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਗ (ਸਮਤਾ - ਬਰਾਬਰੀ) ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਕਰਮ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਯੋਗ ਸਮ੍ ਨਿਅਸ੍ਤ ਕਰ੍ਮਾਣਮ੍ ਅਥਵਾ ਯੋਗ ਸੰਨਿਆਸੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਰਮ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ? ਕੁੱਝ ਸ਼ੰਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਰਮ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਲੈਣ ਪਿੱਛੋਂ ਸ਼ੰਕੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਵੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਰੂਪ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਮ ਦਾ ਸੰਬੰਧ 'ਪਰ' ਨਾਲ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਹੈ। ਆਤਮ (ਸਵੈ) ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨਾ ਫਜ਼ੂਲ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਆਤ੍ਮ ਵਨ੍ਤਮ੍ - ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਵਰੂਪ ਬੋਧ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਦਾ ਸਰੂਪ ਦੇ ਪਰਾਯਣ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਬੈਠਣਾ ਉਠਣਾ ਜੀਵਨ ਨਿਰਵਾਹ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਕਰਮ ਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਰਮਯੋਗੀ ਦਾ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਲਿੱਬੜੀ ਮੱਛੀ, ਚਿੱਕੜ ਤੋਂ ਵੀ ਬੇਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਚਿੱਕੜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਗੀ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਰਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਇਨ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੁਝਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਭੁੱਲਣਹਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਦੈਵੀ ਯੋਜਨਾ ਤੇ ਮੰਤਵ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਕਦਮ ਵ ਕਦਮ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਰਯਾਦਾ ਯੁਕਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫੇਰ ਪਰਪੱਕ ਪੂਰਣ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਇਸ ਲੀਲ੍ਹਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਗਿਆਨੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ੰਕੀਰਣਤਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟਵਾਦੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਮੰਡਲ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਅਨਸਾਰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਮੁੱਚੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਸਵੈ ਦੀ ਪੂਰਣਤਾ ਲਈ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਬਣਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੁੱਚਾ ਰਵੱਈਆ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਉਚਿੱਤ ਵਰਤੋਂ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗਿਆਨਵਾਨ ਚੇਤਨ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਰਮ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਮੋੜਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਉਲਝਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਫਿਰ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਕੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਚੇਤਨ ਚਿੰਤਨਸ਼ੀਲ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਇਕਮਿੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

4.42 ਸ਼ਲੋਕ :

तस्मात् अ-ज्ञान-राम्-भू-तम्, हृद्-स्थम् ज्ञान-असिना आत्मनः।
छिद्-त्वा एनम् सं-शयम् योगम्, आ-तिष्ठ उद्-तिष्ठ भारत॥

ਤਸ੍ਮਾਤ੍ ਅਗ੍ਯਾਨ ਸਮ੍ ਭੂਤਮ੍, ਹ੍ਰਦ੍ਸ੍ਥਮ੍ ਗ੍ਯਾਨ੍ ਅਸਿਨਾ ਆਤ੍ਮਨਹ।
ਛਿਦ੍ ਤ੍ਵਾ ਏਨਮ੍ ਸੰਸ਼ਯਮ੍ ਯੋਗਮ੍, ਆਤਿ੍ਸ਼੍ਟ ਓਦ੍ਤਿ੍ਸ਼੍ਟ੍ ਭਾਰਤ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਤਸ੍ਮਾਤ੍ : ਇਸ ਲਈ। ਅਗ੍ਯਾਨ ਸਮ੍ਭੂਤਮ੍ : ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਹ੍ਰਦ੍ਸ੍ਥਮ੍ : ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ। ਗ੍ਯਾਨ੍ਅਸਿਨਾ : ਗਿਆਨ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਰਾਹੀਂ ਗਿਆਨ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਰਾਹੀਂ। ਆਤ੍ਮਨਹ : ਸਵੈ ਦਾ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦਾ। ਛਿਦ੍ਤ੍ਵਾ : ਕੱਟ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਏਨਮ੍ : ਇਹ। ਸੰਸ਼ਯਮ੍ : ਸ਼ੱਕ। ਯੋਗਮ੍ : ਯੋਗਾ ਵਿੱਚ। ਆਤਿ੍ਸ਼੍ਟ : ਸਥਿਤ ਹੋਣਾ, ਸ਼ਰਣ ਲੈਣੀ। ਉਦ੍ਤਿ੍ਸ਼੍ਟ : ਲੜਨ ਲਈ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣਾ। ਭਾਰਤ : ਹੇ ਭਾਰਤ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਇਸ ਲਈ ਹੇ ਭਾਰਤ ਵੰਸ਼ੀ! ਉਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ੱਕ ਜਿਹੜੇ ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦੇ, ਅਤੇ ਤੂੰ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੋ ਜਾ। ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ। ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਤਸ੍ਮਾਤ੍ ਅਗ੍ਯਾਨ੍ ਸਮ੍ ਭੂ ਤਮ੍ ਹ੍ਰਦ੍ਸ੍ਥਮ੍ ਗ੍ਯਾਨ ਅਸਿਨਾ ਆਤ੍ਮਨਹ - ੦ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਸਮਤਾ ਬਰਾਬਰੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਭਗਵਾਨ ਤਸ੍ਮਾਤ੍ ਪਦ ਰਾਹੀਂ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਜਾਣ ਕੇ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਰਜਨ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ੰਕਾ ਸੀ ਕਿ ਯੁੱਧ ਵਰਗੇ ਸਖ਼ਤ ਕੰਮ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਹੈ ? ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਉਹ ਕਰਮ ਯੋਗ ਜਾਂ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਪਣਾਵੇ ? ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਅਰਜਨ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸ਼ੰਕੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਅਗ੍ਯਾਨ ਸਮ੍ ਭੂਤਮ੍ - ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਸ਼ੰਕੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਰਥਾਤ

ਕਰਮਾਂ ਦੇ, ਤੇ ਯੋਗ ਦੇ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਠੀਕ ਠਾਕ ਨਾ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਅਗ੍ਯਾਨ ਸਮ੍ ਭੂਤਮ੍ - ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਸ਼ੰਕੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਰਥਾਤ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਤੇ ਯੋਗ ਦੇ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਠੀਕ ਠਾਕ ਨਾ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਗਿਆਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਤੱਕ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਪਦਾਰਥ ਵਿਨਾਸ਼ੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ। ੦ ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੋ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ੰਕੇ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੁੱਝ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਅਰਜਨ ਨੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਛੱਡ, ਰਥ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਯੁੱਧ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਭਗਵਾਨ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਧੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੋ ਕੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ। ਯੋਗ ਅਥਵਾ ਸਮਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਕਰਮਯੋਗ ਤੇ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਰਜਨ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਫੈਸਲੇ 'ਯੁੱਧ ਨਾ ਕਰਨ' ਉੱਪਰ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੁੰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸ਼ੱਕ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ। ਇਹ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਸ਼ੱਕ ਕਾਰਨ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਤੇ ਸਥਿਰਤਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੜ੍ਹਿਤ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਕਰਨ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਦ੍ਵੰਦ, ਆਲਸ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਵੇਰੇ ਦੀ ਨੀਂਦ ਤਿਆਗਣ ਪਿੱਛੋਂ ਚੁਸਤ ਹੋ ਕੇ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਕੰਮੀਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚੁਸਤੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰਭਾਤ, ਰੂਹ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ੱਕ (ਹਨੇਰੇ) ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਸਮਝਣ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਚੱਲਦੀ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਸੰਪਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਦਰਸ਼ਨ ਪੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਨਾਤਨ ਯੋਗ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਉਂਦੀ ਹਸਤੀ ਵੱਲੋਂ ਅੰਦਰਲੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਯੋਗ ਹੈ। ਇੱਕ ਯੋਗ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਭੌਤਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ ਦੂਜਾ ਯੋਗ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸਵੈ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ। ਜੋ ਕੇਵਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਭੌਤਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰੀਕਰਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਕੇਵਲ ਭੌਤਿਕੀ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਣ ਕੁਰਬਾਨੀ ਉਹੋ ਹੈ ਜੋ ਕੇਵਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਪਰਪੱਕਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਅੰਦਰ ਦੋ ਮੁੱਖ ਤੱਤ ਹਨ, ਪਹਿਲਾ ਆਪਣੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ, ਆਪਣੀ ਵਿਧਾਨਕ ਅਵੱਸਥਾ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ, ਦੂਜਾ - ਮਹਾਨ ਉੱਚਤਮ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਤੱਤ ਗੀਤਾ ਅਧਿਐਨ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪